

IRODALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI, FOLYÓIRAT

palóc-
föld 1971
| 4

palóc- föld 1971 4

IRODALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT
V. ÉVFOLYAM 1971. 4. SZÁM

TARTALOM

Lakos György: Bakugrás	3
Serfőző Simon: Szalad a szorgalom, Hőség, Utca	16
Polgár István: A házőrző	17
Valent József: Pofozkodás vezényszóra	19
Iszlai Zoltán: Az élők tisztásán, Egyik perc, Férfiak	25
Antal Gábor: Kegyetlen vallomások	28
Börcsök Mária: Litánia, Madonna, Vemhes vizek	33

TÁRSADALOM-MŰVELŐDES

Barna József: A munkáskultúráról	34
----------------------------------	----

TANULMÁNYOK

Kerényi Ferenc: Egy márciusi ifjú Nógrádban: Madách Pál	44
Belitzki János: Adatok Madách Imre 1849. évi Nógrád megyei közigazgatási tevékenységéhez	51
Szabó József: Kepler és Madách	55
Miklós Róbert: Az ember tragédiája 1893-as berlini bemutatójáról	59
Radó György: Bérczy Károly, mint az Anyegin fordítója	63

A PALÓCOKRÓL

Paku Imre: Palóc népköltészet II.	71
Céhmester Erzsébet: Népi játék — színpadon	80

KITEKINTÉS

Szakó László: A harmadvirágzás lírája	85
---------------------------------------	----

KÖRKEP

Félszázadik emlékplakett (Cs. B.)	100
Honismereti irodalmunk ((Schneider Miklós)	101
Három antológia — három műfaj (Kulin Ferenc)	103
Utunk Évkönyv 71 (Csongrády Béla)	109
Gulyás Mihály: Szélfuvás (Horpácsi Sándor)	111
Irodalmi Színpadi Napok —Balassagyarmat 1971. (Kiss Aurél)	112
Őszi Tárlat a Kohász Művelődési Központban (Horváth István)	113
Czinke Ferenc: Farkas András illusztrációi műmellékleten	
KÉPZŐMŰVÉSZET: Farkas András illusztrációi Madách Imre Az ember tragédiája c. művéhez (Cimlapon és a műmellékleten)	

palóc- föld 1971 4

Irodalmi, művészeti, művelődési folyóirat.

A Nógrád megyei Tanács VB Művelődésügyi
Osztályának lapja.

Megjelenik negyedévenként.

Szerkeszti a szerkesztőbizottság:

Balázs László, Boros Sándor, Csik Pál,
Csongrády Béla, Csukly László, Czinke Ferenc,

Havas Péter, Kerekes László,

Schneider Miklós, Szabó Károly.

Felelős szerkesztő: Kojnok Nándor

Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat.

Felelős kiadó: Vida Edit.

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a postahivatalokban.

Egyes szám ára: 5,— Ft.

INDEX: 25708.

72 15 498 NyV Balassagyarmat 1700 pl.

Felelős vezető: Bednár Károly

Lakos György

Bakugrás

A napfény hatalmas kékében zuhant be a konyhaablakon. Lovász Gerzson trikóban terpeszkedett a tükör előtt, mely csorbán verte vissza a fényt. Kezében araszolásra nyitott beretvát tartott, amelyet nagy ívben és még nagyobb lendülettel emelt szappanhabos arcához, mintha nemcsak serkedő szakállából, hanem egyidejűleg a fénynyalábokból is lekanyarítana egy réteget. Duzzadt száját fütyülésre csücsörítette, hogy a bajusza helyén keményebben feszüljön a bőr.

Széles ajtlónyitással lépett be Eszti, a felesége, akit faluszerte az ötvenesek is Eszti nénémnek szólítanak, olyannyira anyás típus. Bal karjában szakajtót szorongatott, a szakajtóban kopott rongyok alatt kicsibék csipogtak vékonyka hangon.

— Még ilyet, Gerzson! — mondta az asszony az első meglepetés hangján. — Képzeld, Kazárékhoz megérkezett a gölya!

Valóban meghökkentő a hír, hiszen a tél még mindig keményen tartja magát. A kert alatt, a kacsáusztatón napközben ugyan valamicskét puhul a jég, de még a rétet is páncél fedi. Meghalni jött haza a hosszúcsőrű, hűséges madár.

— Öregek már Kazárék ahhoz — állapította meg a férfi két kényes karlendítés között, szándékos felreértéssel.

— A valódi gölya, te mafla!

Az asszony a tűzhely alatt, a csutka közt helyet kotort a szakajtónak, közben arra is kiterjedt a figyelme, hogy visszamentse azt a néhány szem kukoricát, amit a csövön hagyott a morzsológép. Agyonaszalódott asszony volt Eszti, karcsú fiatalságát régen eltékozolta, s már nincs az a tavaszelő, mely langyos mozdulatait, testének virágzó emlékeit friss sugaraival elővilágítaná, kopott condrai és lompos nemtörődömsége mögött kimutatna valamicskét is abból a menyecskeből, aki valamikor a szilaj Gerzsont is kötőféken tudta tartani. Érezte ezt ő is, azért habzsolta most haragvó gyanakvással fényeveszett szemébe a férjét. Ez csaknem szétcsattant a borzasztó egészségtől. Előrenyújtott álla inasan megfeszült, mint a bőgő szarvasbikának. Szórmókos hasa kissé kijebb tolult a mellénél, de még minden eresztéke és izma frissen ropogott, mint legény korában, pedig most már kétszeresen megfejelte a harmincas évét. De ki hinné el róla, hogy már hatvan is elmúlt! Olyanok így ketten egymás mellett, mintha a férfi

asszonytársától szívta, sikkasztotta volna el kegyetlen erejét! Nemrégiben az új tsz-elnök helyettesül szavaztatta meg maga mellé, azóta meg szinte kivirágzott.

Már brigádvezető korában is sokat csiszolódott, estelente idegen pózokkal és megifjult göggel tért haza, s már-már a disznóetelést és a tehenek gondozását is rangján alulinak tartotta. Az új tisztesség elnyerése óta meg éppenséggel kerülte a korai hazajárást. Bár ezt a megszokasodott „hivatali kötelesség” egyáltalán nem indokolta, a háztáji jószágok ellátása teljesen az asszony nyakába szakadt.

— Most hová készülsz megint? — kérdezte féltő gyűlölettel az asszony.

— Borbélyhoz, Eszti — dörögte a férfi. — Olyan már a hajam, mint valami hippylegénynek. Hátnál úgy föl-kunkorodik, mint a malac farka.

— Persze! — eresztette le hangját Eszter, de csak azért, hogy egy lélegzetnyi szünet után följebb kanyarinthassa. — Ma szerda. Ma jön ki az a kis vöröshajú cafra. Megint hullámot bodorítottasz abba a két szál hajadba, hogy rajtad röhögjön az egész falu?

A férfi hevenyében arcához és állához mázolta a pamacsot, s most meg visszafelé mozgatta a kést, óvatosan aprózva, mint amikor a festőművész virágerdőt pötyögtet a vászonra. Hón ápolta magában az öröklött paraszti garasosságot, ha már kést vásárolt, borotválkozásra nem dobja ki a pénzt, de restelte volna, ha a vöröshajú lány hibát talál a munkájában.

A lány, akit Arankának hívnak, s vezetéknévét bizonyára a tanácselnök is csak a fiókjában őrzött iratból tudná megmondani, új és rendkívüli jelenség a községben. Nincs két hónapja, hogy a ktsz műhelybútort szerelt föl a tanács által kijelölt helyiségben. Attól kezdve hetenként négy napra kiköltözött Aranka, hogy nappal nők és férfiak szolgálatára legyen, éjszakáit pedig a fodrász- és borbélyműhelyhez csatlakozó szobácskában töltsse. A lánnyal együtt egy darabka város és nagy szelet tavasz szökött be a községbe. A férfiak eleinte némi viszolygással bocsátották fejüket a leány kése és ollója alá, egy-két hét alatt azonban sikk és divat lett Arankához járni, aki finom, párnás kezével szesszel dörzsöli be vagy illatos samponnal mossa fényesre a gondozatlan haját, s oly símogató szavakat használ, hogy a cserzett, földtúró vagy állatápoló férfiakban karóvá feszül az önérzet és gög. A borbélyüzletből jövet még az öregek lépése is ruganyossá ifjult, pedig a zsebük is jócskán megkönnyebbedett. Az asszonyok, akik restelltek azonnal a jövevény erkölcsére támadni, éppen a pénzügyi oldalról igyekeztek rohamot vezényelni az Aranka királynősége alatt működő intézmény ellen. Ebben nagy segítségükre volt Koczogó Ambrus, aki addig iparengedély nélkül, potom négy forintért kurtította a haját, mégpedig olyan művészi hajlammal, hogy két egyforma frizura ki nem került a keze alól, viszont egynémelyik az abszurditás határát súrolta, mint egy Picasso-kép. Ezzel szemben Aranka fejmosással, szeszbedörzsöléssel, szárítással és lakkozással huszénnyé forintot is felszámolt,

ráadásul még arra is célzásokat tett, hogy a városban legkevesebb két forint borraavaló, de a nagyobb munkák után, a generáljavításnál öt-tíz forintot dugnak a fodrász zsebébe.

— Aztán otthagysz megint három tizest — heccelte magát az asszony a férfi kínos hallgatása miatt. — Én meg harmadik éve itthon csavarom be a hajam, hogy megtakarítsam a dauer árát!

A férfi rávetette pillantását. Mindez csak addig tartott, amíg a nadrágját megigazitotta, de ez a kis idő éppen elegendő volt arra, hogy a megvetés vizesésként zuhonyozzon az elnyűtt asszonyra. Lovász Gerzson úgy találta, hogy régen döntésre érett az idő, de ma van az a nap, amikor már önmaga ellen fordulhat minden késlekedés.

Fürgén, könnyedén, mégis keményen rakta lábait, mint akit megcsapott a szabadság szele, s minél messzebb kerül az otthoni háztól, annál ingerlőbben csillog a tavasz. Belerúgott egy emlékül maradt hóbucka-maradékba, esze azon járt, mit akarhat ennyire idő előtt a szerencsétlen gólyamama a Kazárék kéményén. Nem vette észre, hogy ő ugyanazt csinálja: siet a tavasz elé. Testét friss, legényes hetykeség remegtette, mint gyenge, bizsergető egyenáram.

Nem tartozott a túridanis, kalandkereső férfiak közé. Nagy erejét, igába fogott vérét munkára tékozte, s megelégedett az incselkedő, pajkos tréfákkal, amik faluhelyen szabadon teremnek és éppoly ártatlanok, mint a mezei virág. Csak utóbb, ahogy Eszti mindinkább kidőlt mellőle, érezte felgyülemelő másodfiatalságát, ami türelmetlen és vakmerő álmokkal korbácsolta. De ezek az új érzések is oly vakon botorkáltak benne, mint a napfényre furakodott vakondok.

Eszméltetőbbé, érzékelhetővé pesti útjai tették, azok a hányavetinek tetsző, mégis ügyesen megszerkesztett programok, melyekről Bohati Elek, a tsz áruforgalmazója és Reiner Aladár, a szövetkezet Lehel-piaci árudájának vezetője gondoskodott. A nyájas szavú, az éjszakai életben jól tájékozott Reiner mindig más helyre vitte őket egy kis kikapcsolódásra. Megjáratta velük a Jerevánt, a Pipacsot, a Tündét, s amíg ki nem ment a di-
valból, sztriptizt is nézetett velük. Mindig Reiner fizetett, s amikor a vermet jól felverte a vérnyomást, lányokat is kerített az asztalhoz. Mind-
ezt természetes előkelőséggel, szüntelen hizelegve az „elnökhelyettes úrnak”, kihangsúlyozván, hogy ő a természet, aki az igazi barátságért minden anyagi áldozatra képes. Lovász Gerzson jól érezte magát az efféle kiruccanásokon, hízelt neki, hogy a bárók hamvasra kozmetikált széplányai kegyeit keresték, körülcirógatták szívmengető, kedves szavakkal, csak az kedvetlenítette el, amikor a parfümfelhőbe burkolt nőstények egyes ötletekkel anyagi kérdésekre terelték a beszélgetést. Az egyiknek éppen a lakbért kellett kiegyenlítenie az albérleti szobája után a szőrösszívű, uzsorás háziasszonynak, a másik pénztárcáját veszítette el ezerötszáz forinttal, a harmadiknak öreg édesanyjáról kell gondoskodnia, s nagy megszorultságában minden áldozatra hajlandóságot mutattak, ami — ezt igyekeztek értésére adni — nem okoz számukra nagy áldozatvállalást, hiszen Lovász Gerzson függetlenül a piszkos anyagiaktól rokonszenves barát-

juknak tartják. Az ital sem vette el paraszti éberségét, és másnap mindig hálásan gondolt hajlíthatatlanságára, hogy nem dobott ki akkora vagyont az alkalmi lányok röpké öleléséért. Valamit mégis romboltak benne ezek a gátlástalanul átcsatangolt, idegen világban töltött éjszakák. Tudat alatt hinni kezdte, hogy hatvanegynéhány esztendejével még mindig a lányok álma ő, nagy hódításokra és hadi tettekre képes. Mintha minden meg is történt volna, nemcsak az ital és a megszagolt üzlet varázsában lopakodott volna az elbizakodottság pénzes asztalukhoz.

S amikor először pihent meg tekintete Arankán, úgy találta, hogy ez az a lány, aki tovább mozditja abba az irányba, amerre Bosati és Reiner sokat próbált bohémsége világította meg az utat. Mind gyakrabban idézte képzelete elé a lányt, olykor már az éjszaka felhőköléseiben is ágyához lopakodott, hogy már szabadulni sem tudott tőle. Aranka mindenkire szóló kedvességét kisajátította, mintha a lány parázs szavai vele szemben lángokra lobbannának, s még a kialvó hamu is perzselően izzana. a hódító göggyével ült a borbélyszékben és behunyta szemét, hogy teljesen kiszolgáltatassa magát a lány hódolatának, ami arckrémező simogatásából ugyanúgy kiérzett, mint csiviteléséből.

A tsz-iroda ablaka kattánva nyílt, Kocsis Irénke hajlott ki rajta a fagyfoltos utcára, frissiben fölbúbozott fekete hajával.

— Hová, háová, Gerzson bácsi?

— Megnyiratkozom. Látom, te már megjártad . . .

— Most jókor megy. Éppen nincsen senki — mondta a könyvelő lány. — Ha visszafelé jön, nézzen be! Van itt néhány aláírnivaló . . .

Csakugyan. Az elnök ma Pestre ment az átteleltetett starkingalma szállítmánnyal. A gondolatra is keserű undor nyáladzott a szájában, a főváros éjszakai medencéjében ma az elnök fürdözik Reiner olthatatlan barátságában és a könnyelmű lányok számító hízélgésében. Igazságkereső indulattal hasított bele a felismerés, hogy Reiner sem érdemli ki az önzetlenség szobrát, tékozló barátsága mögött nagyfokú számítás és kimutatthatatlan pénzforrások bújhatnak meg. Ki az a bolond kereskedő, aki ismeretlen falusi nagyságokra tékozolja a pénzét, ha nem térül meg neki busásan?

Ilyen kesernyés kérdésekkel birkózva érkezett el a borbélyüzlethez, amelynek homlokzatán réztányér hívogatta a vendégeket. Eredetileg cipész ktsz-nek épült a bódé a tér sarkán. Elöl vették át a javítanivalót, mérték le a lábakat, bonyolították a kereskedelmet a hátsó részben pedig, ahol most heti három éjszakát Aranka tölt, azelőtt a három cipész szorgoskodott fényesre kopott suszterszékén. Most az első szobát papírfallal kettéosztották. Belül van a női fodrászat, kívülről veszi gondozásba Aranka a férfiakat.

Az üzletajtón Dobos Imre tanító perdült a napra, hogy sugárözönben fürdőztesse sebtiben beretvált arcát. (Tán az egyedüli, aki pénzért borotválkozik a községben!) Kis híján elsodorta Lovász Gerzson, csak hogy ez sziklaszilárdan állt a három szem lépcső előtt. Az ajtóban Aranka lilába tetsző, vörös haja virított, mint a rőzseláng.

— Magát az isten küldte, elnökhelyettes elvtárs! — mondta a tanító.

— Már kétszer kerestem az irodán.

— Valami baj van, tanító úr?

— Nem éppen baj, de szükségem lenne holnapra egy teherautófuvarra. Bútort vettünk, azt kéne hazahozatni.

Az elnökhelyettes az oldalában érezte Aranka kíváncsi pillantását, ami legalább olyan kellemetlenül érintette, mintha teknőbenfürdés közben fényképeznék. Arcára a töprengés bölcs ráncait erőszakolta. Testsúlyát kétszer is áthelyezte egyik lábáról a másikra.

— Ez nem megy, tanító úr — mondta fontoskodva, mint akinek töméntelen nagy hatalom, temérdek gond nehezedik a vállára.

A tanító, villogó eszű, kis, vézna ember, nem rémült meg az ellenvetéstől.

— Beszéltem Kopeczkivel — mondta szinte vidáman. — Tud adni kocsit, csak az elnökhelyettes elvtárs engedélye kell.

— Mit tudja ezt a Kopeczki! — maradt most már következetes Lovász Gerzson. — Nincs kocsit, tanító úr! Esetleg pénteken.

— Az késő.

Nagy csend zuhant közéjük.

— Nem tudom, mit tegyek — adta a töprengőt Lovász.

— De nekem . . .

— Megoldjuk valahogy. Bizza rám, tanító úr. Majd elküldöm valamelyik lányt a könyvelésből, hogy mit határoztam.

A tekintélyt sugárzó, undok szavak ezúttal Arankának szóltak. A kis tanítónak erről sejtelve sem volt, így váltig azon járt az esze, hogy vagy ő játszott el valahol a becsületet, vagy pedig Lovász Gerzson kelt ma bal lábbal.

— Próbálja meg, elnökhelyettes elvtárs — kérte kedves modorában, közten Lovász Gerzson szemét figyelte, ez oly pirosan tüzelt, mint a kárából kieresztett bikáé.

A fodrászlány egyébként csekély sikerrel indulhatna a világszépe választásán. Bár eredeti vörös haja, érzékeny, szeplős, halvány arcbőre, fogorának egészséges mosolya, könnyű, testhez simuló ruhája, mely láthatóvá tette, hogy mindene megvan, amire a mohó férfiszem igényt tarthat, azonkívül kis lábfeje és parányi, finom keze, mind-mind kellemessé alakították ezt a hamvától alig szabadult leányt, sőt aranyos modora is be-
lopta őt a szívekbe, mégis átsütött a púder és selyemruha alól is némi nyersség, amit a falusi parasztlányok hazulról hoznak megukkal, a homloka is alacsonyabbra sikerült a kelleténél, a lábszára két vastag karó, combjai puhák és tomporcsonjtjai úgy örölnek, mint kopott malamkövek. Járásából kikiabál a bokasüllyedés és attól kell tartani, hogy combjának selymes belső oldalát minden lépésnél véresre dörzsöli. Aranka azt az új igazságot szemléltette, hogy a szépség nem mindig a hideg tökéletesség és szimmetria, hanem néhány jellemző felvillanás és a részelemek, e jelképek hatalmas összhatása. Mert aki csacsogó beszédét, bűgő hangját hallgatta, látta a nap sugarait csetleni-botlani fényes haján, vagy belenézett szemébe, mely színét úgy változtatja, mint évszakhatárokon a termé-

szet, vagy éppenséggel feszes emlőinek ringásában kereste az ősnőt, nemzetségek uralkodó és fenntartó anyját, az hajlamos volt elfeledni a természet gúnyrajzait az egészséges lányon.

Lovász Gerzson érzékei megtévesztő látcsövén át leste a lányt, mint-ha a nők meztelen-napozójának kerítésén talált volna lukat. Azt látta, amit keresett. Ha szemét becsukta, olyankor pompázott csak igazán Aranka szépsége. Ilyenkor biztos volt benne, hogy ez a fiatal lány tartosítani tudja másodvirágzó, férfias érzéseit, nevetségesen fiatalos álmait. Most azonban, amikor belépett a tükörfalú boszorkánykonyhába és tekintetük összevillant, meghökölt egy pillanatra: hideg, fekete, fénytelen szem küldte felé megvetését.

Sietve kapta el fejét.

— Megérkezett az első gólya, Kazarékhöz — mondta, miközben feles posztókabátját a fogásra akasztotta. Mindjárt tréfát is fűzött hozzá. — Nem fél a gólyától?

A lány függönyként tartotta a fehér lepedőt, várta, hogy Lovász Gerzson vastag nyaka köré kanyarítsa.

— Miért nem adott autót a tanító úrnak? — kérdezte. Párnás ujjai a lepedő korcát szurkálták a szűk gallér mögé. — Itt volt a gépkocsivezető. Megmondta, hogy csak magán múlik.

— Noiszen . . .

— Hajvágás?

— Meg is moshatja, Aranka . . . Aztán ha maga is olyan nagyon akarja, holnap itthon lesz a tanítóék bútora.

A lány szó nélkül végezte dolgát. Demokráciához szokott, jó szívét megmarkolászta Lovász Gerzson hetyke, utálatos gögje. Édesapjától tanulta, hogy a gonosz vezetőt arról lehet felismerni, hogy gyakran és kéjelegve mond nemet. Sértő és nagyképű nagyzolása ellenszenvenné csúfította ezt a pirosarcú, erős férfit is. Hogyan lehet egy olyan kérést megtagadni, aminek semmi akadálya, mitöbb, pénzt hoz a tsz konyhájára?

A mély hallgatást Lovász a lány zavarának fogta föl, de szokott fölényessége mégis cserbenhagyta. Az eltervezett tréfákozás helyett arról sopánkodott, hogy milyen felelős tisztséget tölt be ő a faluban, mennyire jobbkéze a tanács- és a tsz-elnöknek, s mily nagyszerű pásztora a nyájnak, melynek bizalmát élvezzi, s ez annyi fáradtsággal jár, hogy idegei olykor beretvaélen táncolnak.

A lány végzett a fejmosással. Langyos öblítővízzel eltüntette a szappan és sampon maradékát. Frottír törölközőt dobott a nedves fejre.

— Szesszel bedörzsölhetem?

— Mindent Aranka, amit jónak lát.

A kis kezek most már meztelen fejbőrén kísérletezték ki a dinamó elméletét. Kellemes zsidongás fulkosta körül az öregedő testbe szorult fiatalos szívet. S amikor a lány fésűvel gereblyézte a férfi haját, ami oly ritka volt, mint fagyos földben az őszi árpa, Lovász már újból megtalálta magabiztosságát.

— Aranka, haragszik rám?

— Hogy is haragudhatnék egy vendégre . . .

— Tehát csak egy vendég vagyok?

A lánynak itt magasba kellett emelnie a hajvágásra használt borotvát, nehogy lemetélje vendége fülét. Lovász fölvetette kerek fejét és alázatos borjú szemeket vetett rá, mint aki megzavarodott.

— Tessék lejjebb hajolni!

-- Jól van, Aranka. De nekünk ki kell békülnünk.

— Tessék nyugodtan maradni!

A férfi most már némán tűrte a beretva-hajvágást. Amikor azonban a szárításra került sor, ismét kikíváncozott belőle eltökélt kakassága.

— Mi lenne, ha este meglátogatnám?

— Semmi.

— Beengedne?

— Minek?

— Csak. Mert jönnek és kopognék.

— Tessék balra fordítani a fejét! Hullámot tehetek bele?

— Ahogy Aranka gondolja . . . Hoznék valami italt. Édeset.

— Nem iszom.

— Akkor konyakot.

— Semmilyen alkoholt nem fogyasztok. Tessék: Végeztünk.

Kis seprővel leverte a ruhára tévedt hajszalakat. Megírta a blokkot huszonnégy forintból és odanyújtotta a férfinak. Ez a tükörsztalkára tett három tizest és egy kétforintossal még meg is fejtette.

— Este eljövök.

— Hatig nyitva tartok. Bejöhet bárki.

— Hat után. Békülni akarok, Aranka.

— Nincs harag — mosolygott kényszeredetten a lány és a fiókba tette a pénzt. — Azután bokszoló a vőlegényem.

— És ha nem félek?

— Akkor könnyen megijedhet.

A beszéd kurtán-furcsán félbemaradt, mert lihegve jött a könyvelő-lány tornyos hajával, hogy az elnökhelyettes elvtársat telefonhoz kéri a területi szövetség. Ez jól jött. Ez olyan tekintélyt emelő, nagyszerű fordulat volt, hogy a hetven kiló színhús majdnem kimászott Lovász Gerzson feszülő bőréből.

A telefon után Kocsis Irénke engedélyt kért, hogy hazamehessen ebédelni. Közvetlen főnöke, a főkönyvelő váratlanul ugyancsak az elnökkel és Bohtaival tartott. Úgy látszik, Lovász háta mögött beszélték meg a Lehel téri áruda ellenőrzését.

— Menjen, Irénke! — mondta Lovász. — Küldök néhány sort Arankának. Úgyis arra megy . . .

— Az olyan jóféle — jegyezte meg a lány, azzal a gyilkos női hiúsággal, ami társaival szemben örök irigységet és féltékenységet táplál.

— Honnan veszed?

— Kedden is motor állt a bódé előtt. Egész éjjel.

A feltolult vér bíborba festette a férfi arcát. Elővett egy írógéppapírt és golyóstollával azt írta rá: „Jön-e ma a motor? Mert minden attól függ.

Választ kérek.” A papírt négy felé hajtotta és borítékba tette. A borítékot leragasztotta és a hátára ragasztószalagból keresztet sikerített, mintha a totóba írt volna egy hatalmas X-et.

— Irénke, erre választ hozol!

— Meg ne bánja, Gerzson bácsi.

— Hivatalos ügy — szabadkozott az elnökhelyettes. — Fuvarról van szó.

— Jó-jó, csak úgy mondom.

— Te csak ne mondj semmit!

Az irodisták már mind az ebédet fogyasztották otthonukban, csak azok tartottak ki a tsz-központ rideg, salétromos falai között, akik más helységekből ingáztak ide, naponta. A könyvelésben, ahol kizárólag helybeli lányok körmölgetnek, egy lélek sem maradt. Lovász fontoskodva beleturkált az asztalon hagyott iratokba, s nagyon idegennek találta magát a számok és a lepedőket átvonalazó rovatok tengerében. Ennél borzongatóbb és titokzatosabb valami csak a halál lehet a földön. Átment két egymásba nyitott üres szobán és bekopogtatott az üzemgazdászhoz. Az üzemgazdász csendes, fiatal emberke volt, akit agrármérnöki diplomájával a zsebben egy korai hajótörés vetett a kicsiny szigetre. Fölvételét, egyáltalán üzemgazdász munkakör létesítését, Lovász Gerzson ellenezte a leghevesebben. A csendes, szenvedő lelkű ember ezt nagyon jól tudta, s az elnökhelyettes beléptére riadtan kapkodta össze papírjait a kenyérrel, sóval, házi töpörtyűvel, és egy nagy kimutatásról számokat kezdett volna sorolni, mint ahogyan az alacsonyabb rangú parancsnok fölöttesének jelentést tesz.

— Fogyaszd egészséggel, Csepregi elvtárs! — szakította félbe Lovász a zavart közléseket. — Csak ide megyek az elnöki irodába . . .

Ebben megint csak a fontoskodásnak jutott a főszerep: nemcsak azt mutatta ki ezzel, hogy ma helyettesi jogkörénél fogva teljes jogú elnök. hanem azt is, hogy neki akkor kell jelenteni, amikor ő azt megköveteli.

Az elnöki szobában megint nem találta helyét. Az asztalon hagyott postát böngészte, érdeklődés nélkül. Hogy milyen árucikkeket keres a TÁSZI, hogy az egyik alföldi tsz tapasztalatcsere-látogatásra jelentkezik, hogy a műanyagkészítő maszek feladta a bizományi áruház útján megvásárolt gépeket, mind-mind lepergett róla, még csak az idő sem haladt. Félretette a leveleket és betöltötte az egész vödör szemetet a kövér vaskályhába. A fotelt a tűz mellé húzta és beleült, mint hajdan a báró, akitől az egész berendezést örökölték. Úgy hitte órák teltek el, amíg Kocsis Irénke megérkezett. Pedig ha tudta volna, hogy a lány szinte futva tette meg az utat, mert élvezni akarta a kegyetlen válasz hatását! Látni akarta, hogyan robban szét a másodvirágzó, pirosposzsgás ember, aki benne, Kocsis Irénkében sose akarta meglátni a nőt.

— Üzent valamit? — igyekezett az egykedvűt adni Lovász, de minden sejtjéből izgalom és idegesség tüzelt.

— Nem — mondta a lány. — Összegyűrte és bedobta a szemetes kosárba.

— El se olvasta?

— Dehogynem.

— És mit mondott? Ne kelljen minden szót harapófogóval kihúzni belőled!

— Azt mondta: „Nagyon ráérnek maguk abban a tsz-ben.”

— Mást nem mondott?

— De igen. „Pedig úgy tudom ez nem egy virágzó szövetkezet. Petőfi, akiről a nevét kapta, bizonyára sokat forog a sírjában.” Akkor öszszegyúrta a levelet és bedobta a szemetes kosárba.

— Volt nála valaki?

— Polyák tisztelendő úr.

— Mért nem ezzel kezdted? Akkor meg se tudtad kérdezni, mit üzen.

— Megkérdeztem. Azt mondta: „Ez egy zagyvaság, erre nem lehet üzeni.”

— No, menj és dolgozz! — mondta hivatalos hangon Lovász. — Hiába, az irodához vagytok ti szokva. Ha kinti dolgot bíz rátok az ember, megáll a tudomány . . .

Kis hija volt csakugyan, hogy ez a rettentő töltet föl nem robbant. Dühét már nem is annyira a büszke fodrászlány fölénye táplálta, mintsem az a felismerés, hogy milyen ostobaság volt Kocsis Irénekére titkot bízni és egyáltalán papírt küldeni, ami a szemétkosárból avatatlan kezekbe is kerülhet.

Vak dühét kemény léptekkel cipelte az utcán. Sietésén nagyott lendítette, hogy a plébános a túloldalon folytatott bizalmas beszélgetést a szenteskedő Godó Rozáliával, aki köztudomásúan a legnyelvesebb némbor faluszerke. Szinte menekülve csukta be maga mögött a kiskaput, örült, hogy végre hazai portán dughatja el szennyését és hogy a hátsó udvarban ott rikácsol az ő Esztije, akin kitöltheti eget rázó haragját.

Sok idő eltelt, mire az asszony előkerült és megállt a konyha szélén, mint egy madárijesztő.

— Hol az ebéd? — szikrázott a férfi nagy szeme.

— Mindjárt adom. No, kiindolált a szentem?

— Annyit nem érek, mint egy koszos tyúk. Azoknak nem kell várni az ételre.

— Már megint bajod van.

— Utál az ember hazajönni.

— Valamikor nem utáltad a munkát. Amióta az a nagy rangod van, mintha elment volna a józan eszde. Te már brigádvezetőnek is azt hitted, hogy te raktad az Eiffel-tornyot.

Olyan fájdalmas alázatossággal filozofálta ki magából ezeket a szavakat a meggyötört asszony, hogy még belekötni is nehéz volt. Hirtelenjében a férfi is más tápot keresett haragjának. Megfogta az üres tányért és oda-capta a konyha cementjéhez.

— Az istenfáját! Enni jöttem én, nem prédikációt hallgatni!

Azzal kifordult az ajtón, de úgy becsapta maga után, hogy a félfák tövéből kipattogzott a vakolat.

Szürkületig az istállóban tette pótolhatatlanná magát. A régi almot, amely már mélyen átnedvesítette a földet, kihordta, száraz szalmát szórt a helyébe és arra is előkészületet tett, hogy az egyre szaporodó patkánylyukakat kénlapocskákkal kifüstölje.

Sőtétedésre rendbeszedte magát és a kútnál serénykedő asszonynak is vetett egy koncot:

— Ma később jövök. A tanító úréknál van dolgom.

Úgy találta, hogy jól kifundálta. A tanítóéknál kivárhatja, amíg elcsendesül a falu és a sötétség összekeveredik a minden esti köddel. Eszti is nyugodtan végzi a dolgát, mert a tanítóék barátságát sokra tartja. Ráadásul a fodrászat Dobos tanítóéktól egy bolhaugrásnyira áll.

A tanító kihasználta egyedüllétét, elvonult a kis szobába fényképeket másolni. Hobbyja a művészi fotózás. Lovász nem vette észre, hogy milyen rosszkor zavarja, s hogy az udvarias fogadtatás és a szíves marasztalás sokkal inkább a holnapi teherautónak szól. Első szóra kabátot gombolt és a karszékbe ült a hűvös szobában, ahol nem fűtöttek, s a lehellet is meglátszott.

— A feleségemék a városban maradtak — magyarázta a tanító, közben bort és poharakat készített elő. — Látni akarják a bútor felrakását.

— Hát, a kocsit az rendben lesz, tanító úr.

— Köszönöm, Lovász elvtárs! Elég hideg van itt. A kis szobában befűtöttem, de ott nem lehet villanyt gyűjtani, mert fényt kap a film, meg a papírok.

— Nem időzök, tanító úr!

Kiitták az üveg andornaktályai rizlinget, de még mindig csak hét óra felé járt az idő. A tanító kényszeredett kínálással új üveget akart bontani, Lovász Gerzson nem engedte. Érezte a feszélyezettséget, meg a vére is hajtotta a végzete elé.

— Ennyit sem akartam időzni. Gondoltam, megnyugtatom a tanító urat, hogy meglesz a kocsit. Aranka is nagyon a lelkemre kötötte . . .

A falut ellepte a köd, a ritkán rakott világítólámpák fénye helyenként ezüstös gömbökbe rezgett, nem tudott messzire hatolni, szétfolyni, ahogy a hivatása kívánja. Ez az orrig nem láttató sűrű sötétség fölgyújtotta Lovász Gerzsont. Most már a szívében érezte, hogy megteszi a fontos lépést, az elsőt, amely végleg elviszi erős testét hazulról, kicsi háza, kiszik-kadt asszonya sivárságából. Szinte látta már a magányos bódét a kimunkálatlan, zezugos tér sarkán. A házikóban az örök fiatalság hibernációja vár rá.

Előbb jól körüljárta a magányos épületet. A redőnyt már lehúzva találta, a lakat is az alján fityegett. Ablakai feketén ásítottak. Hátul, ahol Aranka lakószobájának ajtajához vezetett néhány lépcső, tovább riasztott a sötétség. Lehet, hogy nem is alszik itt a lány? Riadt nyugtalansággal kocogtatta meg az ablakot. Fülét furcsa, férfias morgás csapta meg, de már az is megnyugtatta, hogy az élet elküldte felé titokzatos neszeit.

Újból megkopogtatta az ablakot és felhágott a második lépcsőre, hogy közelebb legyen az ajtóhoz, amikor kinyílik. Önkéntelen mozdulása volt

ez, mint ahogy az egész helyzetben benneérezte egy másik, benne élő ember vad elítéltségét. Harmadik kopogtatásra rés nyílt az ajtón.

— Mi újság, tata? — kérdezte egy türelmetlenül fiatal férfihang.

— Arankát keresem.

— Mondja gyorsan, melyik tyúkszeme faj?

— Nem magához jöttem.

— Aranka reggel hétkor nyit. Értette? Áddig menjen, nézze meg, tojósak-e a tyúkok!

— Velem mersz te így pofázni?!

Az ajtó tágabbra nyílt. A lépcső legfelső, szélesebb fokán fehér trikóban vállas, erős fiatal ember állt.

— Kotródjon, tata, amíg nem késő!

Lovász Gerzson nem engedett. Keze ökölbe szorult, két támadó lépést tett fölfelé.

— Nekem pofázol, te hippy!

Tovább nem mondhatta. A fiú első ütése a bal arccsontját ropogtatta meg, az orrtövénél, s orrán mint egy bővizű forrásból, kitódult a vér. A második ütés tökéletes horognak sikerült. Az állkapcsán találta Lovászt és a kemény öklök nyomán a nehéz, tömzsi test hatalmasat lendült. Hanyattvágódott és belecsapódott a jégen át a széles vizesárokba, ahová a szalma-kötél-üzemből csorog ki a szennyvíz, s az állandó vízmozgás nem engedi vastagon befagyni. A hideg és koszos lé beszívárgott a száján és összekeveredett a vér sós ízével. Az élethez való görcsös ragaszkodással, kínos halálfélelemmel fölemelte fejét és igyekezett megkapaszkodni a recsegve törő jégben. Agyának gőze elszállt. Egyetlen ember volt már, elhallgatott benne a dühös lázadó. Tisztán és fájdalomosan hallgatta feje fölül, az ajtóból a kurta párbeszédet:

Előbb a lány szólt.

— Húzd ki a partra! Nehogy befulladjon.

— Dögöljön meg! Bolond részeg! — mondta a fiú és már csukta is befele az ajtót.

De az ablakból zseblámpával kivilágítottak rá. Ő pedig szennyében kúszott az árokparton és tíz körömmel kapaszkodott a fagyos rögökbe. Vitte hitvány életét, mint egy hírmondónak maradt, csatavesztett katona. Kúszott, menekült a köd tejsűrűjébe. Menekülése a csigáé volt. Kinyúlt belőle a nyálkás féreg, nehéz csizmái és mázsás szíve visszafogta, mint a csigaház. Agya élesen fogott, mint Aranka frissen fent borotvája. Tudta, hogy azok odabentről figyelik őt, ingyen cirkusznak tekintik hitvány vergődését. Mégsem marta a szégyen. Mintha még hálát is érzett volna a két, súlyos ökölcsapásért, ami helyére rázta a zárlatos villanykörtét, világozágot gyújtott a fejében.

Egy nyárshusáng sima törzsén fölkapaszkodott. Tompa zúgás futotta át fején, szédült, szennyvizes kabátjára és ingére lefolyt a vére. Mindez, úgy érezte, csak pillanatig tartott. Orrlikait zsebkendővel szorította el és folszegett fejfelé nekiindult a néptelen falunak. Hamarpusztánál kürtölt

az esteli busz. Sietnie kell, ha csúfságát nem akarja közszemlére tenni. Máskor oly ruganyos izmai nem engedelmeskedtek, mintha a vihar még minden oldalról tépné a nagy fát .

Szemben könnyű, női léptek koppantak. Már éppen a tanítóék kerítésénél járt. Tétován kapaszkodott a drót hálójába, húzta, vonszolta magát a kiskapuig, nehogy összeetalálkozzon a közeledőkkel. Alig ért be az ajtó mögé, a fürge lábak máris előtte viűtek terhüket. Cérnavékony leányhang kérdezte:

— A tanító úrék kutyát vettek?

— Mióta a Csuli elpusztult, nem tartanak kutyát — mondta egy idősebb hang.

— Pedig hallottam a nyüszítését.

Kisvártatva Dobos Imréék tornácán villany gyulladt. A tanító fürkészve fordult ki a konyhaajtón és vizsla tekintetet vetett a sötétbe.

— Van itt valaki? — kérdezte kis idő múltán.

Lovász Gerzson felnyögött Valóban olyan volt a hangja, mint egy vén kutya tompa vonyítása. A tanító a hang irányába sietett.

— Ki az?

— Én vagyok, tanító úr.

Dobos nem kérdezősködött, amiből Lovász megértette, hogy ez az élénkeszű, falujabeli ember mindent sejt, de lehetséges, hogy tud is. A tanító levette róla csúf kabátját és fehérnek csúfolt nyloningét, arcát lemosta szivaccsal, megtörölgette, mint az újszülöttet, azután szesszel csipette a zúzódások helyét, majd orrtőben jódot sárgított a véres sebre. Lovász Gerzson föl se szisszent. Magára húzta a tanítótól kapott, tiszta inget, belebújta a kölcsön-zakóba.

— Hogy érzi magát? — faggatta a tanító.

Lovász a karszékbe roskadt.

— Ha egy kis pályinkája volna, tanító úr — nyögte ki magából, ahogy apjától hallotta mindig, pályinkának.

Megivott egy pohárral és szó nélkül elindult. A tanító vitte a nyomában a szennyes inget és zakóját, de Lovász nem fordult meg. Mint egy újdonsült próféta, gögösen cipelte keresztjét és szinte rohant, hogy még fájóbb fájdalmat sebezzen rajta a kedves teher. Dobos bezárta utána a kiskaput, a bűzlő ruhadarabokat pedig fölakasztotta a tornác oszlopára, a szögre.

A konyhában még égett a villany. Amikor benyitott, Eszti megemelte nehéz fejét, álmos szeme a belépő arcát kereste, de nem találta a jód és az alvadt vér tócsái mögött.

— Mi történt veled?

— Megcsúsztam.

— Kinek a kabátjában vagy?

— Dobos Imréében.

— Elkísérhetett volna — mondta az aszony, s már állt. töltötte a tiszta vizet a lavórba.

Lovász félmeztelenre vetkezett. Belefödte fejét a jéghideg vízbe. Még frissen bodorított hajából is vér olvadt ki.

— Ettél? — kérdezte Eszti.

— Nem. Csak ittunk.

— Azért ártott meg.

— Keveset.

Az asszony föltette a rezsóra a túróstésztát, a kamrából előhozta a tejfölös ibriket. Mire a férfi asztalhoz ült, szép fehér halomban ott kínálta magát az étel, mint egy hófödte, kopár hegy.

— Kazárek istállóba zárták a golyát — mondta Lovászné. — Megfagyna szerencsétlen.

Akkor azonban a fehér tejfölt már vérfoltok borították,

— Eleredt ismét — mondta a férfi, megjuhászkodva.

Az asszony vattát keresett elő. Kicserélte a megcsúfolt tésztát, azután kiöntötte a moslékos vödörbe.

— Teszek föl kamillát. Kigőzölöd. Az jól tesz.

— Az istenfáját! — fakadt ki a férfi. Bal arccsontja iszonyatosan belesajdult, hogyha harapott vagy csak megforgatta szájában az ételt.

A rezsón illatos gőzét ontotta a kamilla. Az asszony kihúzta a konnek-torból a dugót, felforr most már magától is. Szája kétszer is mozdult, harmadszorra végre szóra bírta.

— Igaz, hogy lila a haja?

— Kinek?

— A fodrázslánynak.

— Nem néztem.

— Kazárné mondta, hogy lilára van festve a haja.

— Tőlem kék is lehet.

— Mit fizettél?

— Sokat. Többet be nem teszem a lában. Az csupán a pénzre megy.

— Majd a ti két szép szemetek kell neki!

Az asszony lerúgta papucsát. Besietett aszobába és egy tiszta törölközővel jött elő.

— Ezt a fejedre terited, körülfogod velem a lábast. Aztán csak szívd jól magadba a gőzöt. Éjszakára meg teszek neked borogatást a képedre. Az meggyógyít.

Serfőző Simon

Szalad a szorgalom

APÁMNAK

Széjjelség otthon, szuszog
mázsás döglégy az udvaron,
élelemért a tyúkok már
eljárnak föl a dombok
közé, mintha a hegyekbe,
havas a hátuk, amikor
hazaérnek, s fejükön
kalappal leborítva a
vének, bömbös barmokkal
hálnak az asszonyok,
a világ padlásán,
kúpcserpein vagytok ti
valahol, s nem azokon,
a kirakatok előtt
öregedtek meg egyszerre,
ha arra vetődtek és
rágondoltok a keresetre,
amiért szalad a szorgalom,
s az állványokhoz
katonaládával bevonulva
eljöttetek, ahová mindig
jönnek valakik az ég
felől: esőcseppek,
szétkoszolja az idő az
életet, mint a piszkot,
szállókban a vacok,
ahol előadások beszélnek
a jövőt, az irígység
nem kívánczik utánatok,
s a hátulról jövők
jönnek, nem a könnyebbségek,
a szavalat is néha csak
az időjárást mondja,
esztek közben, habzik
szátokban a szalonna.

Hőség

A víz kiitta magát a
napon,
annyira szomjazott.
Ott várta pedig a jószág,
és még öneki sem hagyott.

Utca

Tilos, s képes átszaladni a járda!
Ténfergők, az utcaseprő
söprené mindet lapátra,
mint a szemetet. Saját szemük
elől eltűnnek az emberek:
valahol erre látták megukat
a sokadalomban elhaladva.
Egy áru drágálja
magát a kirakatban!
Az este betelefonál
rézvezetékeken a városba.
Nekivágok a reklámgaznak,
libát fogni vasárnapra.

Polgár István

A házőrző

Akire gondolok, nem él, bár
éppen ma kaptam tőle levelet,
s talán két hónap múlva is kapok.

Futott, és elvágta a célnál:
tüdöje sűrűn bepötytyögtetett,
s jó bordájába fűrész harapott.

Forog az ősz, tél, a tavasz, nyár —
ő csak pizmog a kocsmaasztalon,
az ágya mellett maszatos üveg.

Negyvenéves, és hasa van már,
szemében üres, alvadt nyugalom,
álmában engedelmes kis szüzek.

Méhébe anyja úgy fogadta,
hogy lány lesz, baba arcú, szőke lány,
s lányként nevelte — hajló, lágy legyen.

Házörzőnek hagyta az apja,
ki Pestre ment, az unokák után,
dödögni, tapsikolni, özvegyen.

Vállat görbít az egyedüllét,
mágnes — magához szippantja a tüt,
paralízis — akaratbénaság.

Cincogtatta a hegedűjét,
hallgatta, hogy a régi óra üt,
Dumas-val, Jókai-val cimborált.

De már nem óvta senki-semmi,
még sál sem a hófútt teherkocsin
s a vásárban, hol sátra sárban állt.

Jégcsap-csörgésben kelni-menni,
a szesz segít csak: hő és kokain;
párafátylakban látta a halált.

Tíz éve már élete karton,
a neve mellett szám és százalék,
tíz éve már csak föld s ég közt lebeg.

A levelét borongva tartom —
nem ő a házat, a ház őrzi rég,
befonták káprázatok, képzetek.

Valent József

Pofozkodás vezényszóra

Hó van, keményre fagyott porhó. A hőmérő higanyszála elérte a mínusz tizenötöt. A forgószelel hókupacokat rakott a kerítés tövébe, és betemette a légóárkot. Acélkék alpesi hideg zúdul a városra, átszelel a Diák hiányos öltözékén, behatol a csontjáig, a Diák megborad, keze könyökig merül a zsebébe. Az osztály az intézet udvarán ténfereg, friss nyomokat tapos a közel félméteres hóba. Egy macska a kerítés tetején egyensúlyoz, nagyokat nyom rajta a haragos szellőkés. Valaki megcélozza, a megrémült állat szaporázza lépteit. Kratyti, a tornatanár meleget lehel a kopott bőrkesztyűbe, felhúzza. Éles sípszó hasít a levegőbe, a Diák hirtelen megáll, merev-mozdulatlan vár, majd vezényszóra tapossa a havat, ki-ki a maga helyén, ahol a sípszó érte. Ha jól ledöngölték egy helyen, odébb állnak. Nagy az udvar, akad taposni való, a lábat is szüntelen mozgatni kell a hideg miatt. Van aki szabályos köröket alakít, az óramutató járásával ellentétes irányban halad, jobb lába állandóan friss nyomot készít, bal a már taposottat döngeti tovább. Mások is utánozzák, néhány perc és kört készít az egész osztály. A körök gyorsan nőnek, néhol összeérnek. Van aki havat rüg a más körébe, amaz visszarúgja. Vita keletkezik. A tanár intézkedik. Mindenki csak az óramutató járásával ellentétes irányba haladhat, lélegezni is csak az orron keresztül szabad. Újabb körök készülnek, senki sem tudja mire jó ez. A Diák cipője telemegy hóval, mutatóújjával igyekszik kipöckölni belőle, nyög, ahogy lehajol. Valaki fenéken rügja, orral bukik a hóba, amikor föltápáskodik, összeakaszknak. Újabb éles sípszó, a Diák mozdulatlan áll a kör közepén, taknya megered, nem mer a zsebkendőért nyúlni. Mindenki áll a saját körében, frissen ültetett facsemeték. A tanár érthetetlenül ideges, parancsokat osztogat indultatos hangon, a hó tompítja a hangerőt. Tilalmak özöne zúdul az osztályra, a tilalom keveredik a hideggel. A tanár közli, hogy magára hagyja az osztályt, halaszthatatlan ügyben elmegy. Jakab lesz a megbízott, a körök készítését folytatni kell. Csengetésig senki sem hagyhatja el az udvart, az osztályterembe tilos fölmenni. Érthetetlen. A tanár hangja félelmetes. A Diák térde egyre nagyobb kilengésű rezgéseket végez, a két térd rezgése nincs szinkronban. A könyöke is ciferázik. Otthon van ciferája, a szomszédban csinálta egy sánta asztalos, halcsonttal pengeti vagy laposra faragott lúdtollal. Itt nem ismerik zenei ambícióit, csak jellegzetes hegyvidéki járását és az átlagon aluli szűkszávúságát, gúnyolják a tájszólásáért, ilyenkor, ha belelőalja magát, mérgében beleharap saját tenyerébe.

Jakab átveszi a parancsnokságot, megindul a taposómalom, folytatódik ott, ahol abbahagyták. A facsemeték adótt jelre mozogni kezdenek; álló filmkockák, majd sebes, eszelős körbefutás kezdődik. Valaki magas lábemeléssel ütemesen dobogni kezd, az ötlet ragadós, dobog az egész osztály. Az udvar közepén van a legnagyobb kör, ebben már öten futnak,

azután egyre többen. Valaki gáncsot vet a másiknak, torlódás keletkezik, sokan összeszaladnak, más körből is átvetik magukat, egy gubanc az egész osztály. Jakab füttyöl, nyálat erőlködik a sípjába, azután kiabál, erei ki-dagadnak. A tanár már elment. A kiskapu a légoárok mellett van, az árkot még az ősszel ásták, akkor is Jakab volt a parancsnok. Nehéz zúgású repülők húznak el a város fölött, hangjügből következtetni lehet a terhük-re, áthúznak a zeniten, kitekeredik a Diák nyaka, ahogy nézi. Mások is fölállnak, porolják a havat magukról, közben kémlelik az eget. A repülők távolodnak, még egy mélyet bömböl az ég alja, a semmibe vesznek a kis pontok. A tanár már messze járhat, de itt maradt a parancsa: a körök készítését folytatni kell, tilos az udvart elhagyni, tilos a tanterembe fel-menni! Jakab rendezné a sorokat, szervezné a taposást, de már ügyet sem vetnek rá, az egész osztály tétován ténfereg. Itt-ott csoportok verődnek össze, unatkoznak, dideregnek, behúzott nyakkal álldogálnak, zsebben tartják a kezüket. Összesúgnak néhányan, cinkos mosoly jelenik meg az arcukon, meg akarják verni Jakabot. A Diák vállalja a rábízott feladatot, óvatosan négykézlábra ereeszkedik Jakab háta mögött, várja, hogy át-lökjék rajta. Jakab elé lopakodnak a többiek, feltartják szóval, el akarják terelni a figyelmét, várják a megbeszélte jelet. Újabb repülőzaj érkezik. Alacsonyan jönnek, eszeveszett sebességgel, majdnem leverik a kémé-nyeket. Vadászgépek. Amilyen hirtelen megjelentek, olyan gyorsan el is tűnnek. A diákfejek követik a mozgásukat, egyszerre, fordulnak, mintha láthatatlan dróttal egy kéz irányítaná. A Diák föláll Jakab háta mögött, siet melegíteni a kezét, az akció elmarad. Nagy a hideg. A kezét a szájába dugja, hangosan leheli rá a meleget, ujjain végigcsurog a nyál. Azután egyszerre rázza mind a kettőt, menjen beléjük kevéske vér. A lába is fázik, jobb lába orrával a bal sarkába rugdos, azután fordítva. A fülének már vége, úgy érzi, ha hozzányúl, menten letörik. Csak nagyon óvatosan helyezi melléje a gémberedett ujjait, ne érje közvetlenül a metsző szél. A sapkáját jól a fülére húzza, elreped a varrásnál, kilátszik vastagszálú, rőt haja. A sálján is igazít, szorosabban csavarja a nyaka köré, de hasz-talan, a szél goromba játékot űz vele. Hazagondol a téli estékre, amikor még nem gyújtottak lámpát, a kis széken a tűzhely előtt ült és hosszú percekben át bámulta a parázs vörösös izzását, hallgatta a fa pattogását. Otthon volt az egész család, alig szóltak egymáshoz, csak a fa beszélgetett és ez olyan jó volt. Most a kezét mélyen a zsebébe süllyeszti, de még meg sem melegszik az, jelentkezik az inger, vizelni kell. Félre húzódik, de alig találja, amit keres, érzéketlenek az ujjai. A taposatlan hóba sárga pöttyök-ből álló íveket rajzol, szerelme nevét igyekszik leírni. Valaki megdobja őt hátulról, kis időre abba hagyja, amit csinál, azután minden rendben. A sliccel van a legtöbb baja, vastag, merev a nadrágja, különösen némely helyeken. Megkérdezik, segítsenek-e, vagy küldjék a Rozikát, ő azonban a dobálót keresi. Heccelődve mondanak neki egy-két nevet, ha nem lenne farkasordító hideg, jól belelovalnák őt, és mérgében megharapná saját te-nyerét. A hideg elviselhetetlen. Ledobogják lábukról a havat, lehajtják a gallérokat, elindulnak fel a meleg tanterembe.

Az épület kétemeletes. A másodikon vannak az internátusi szobák, az elsőn a tantermek, a földszintre kerültek a szertárak, nevelői szoba, az igazgatói iroda és a pedellus lakása. Középen széles lépcsők kőkorláttal, hasas oszlopokkal. A földszinti oszlopon jókora csengő, harangnak is beillenek a Diákék falujában. A Diák alája áll, szokásához híven nagyot ugrik, hogy elérje a csengő nyelvét. Nagyot kondul a harang, meg egy kicsit is ráadásnak. A Diák kettesével szedi a lépcsőket, hogy utólérje a többieket. A tanár megérkezett az udvarra, az óráját nézi. Az arca vörös, vagy a hidegtől, vagy a dühtől, egyelőre nem lehet eldönteni.

A tanteremben két történelmi kép van: II. Lajos királyt megtalálták a Csele patakban. Néhány nemes a lepedő fölé hajol, azon fekszik a halott király. Egy nemes az előtérben gugol, feneke az osztály felé, másik áll, sudár termetű, óriás, ókori görög szobor, diszes, tollas kucsmáját magasra emeli, mintha sólymot tartana. Másik kép: leégett erdőszélen csontvázak bújnak ki a földből. Meggyötört bőrarcukon túlvilági fájdalom. Hátraláték, azon farkasok, fölöttük keselyűk. Tűztől vörösödik az ég alja. Címe: Tártárjárás után. A tanár az osztály előtt, pálca a kezében. A képeket nézi, arcán nemzeti fájdalom, fogait összeszorítva visszofojtott indulattal beszél.

— Sötét, komor felhők tornyosulnak hazánk ege fölött, és ti itt ültök a meleg tanteremben? Pimaszok! Reszketett az inatok? Egy-két fokocska-mínuszocska? Az is valami? Kissé nyikorog a hó, leszáll a varjú a faluszélen lócitromot enni, és ti dideregve bújtok a kályha mellé? Anyátok szoknyája mögé nem bújnatok? Klozetvitézek! Anyámasszony katonái! Én is voltam fiatal, én is fáztam, de már nem fázom. Nekem is remegett a nadrágom, de már nem remeg! Kinn a harctéren étlen, szomjan áll a vártán a dicső honvéd, az sem remeg! Megfagyott? Az lehet, de nem remeg. Ellenség a lövészárookban? Sztalinorgona? Raták a levegőben? Sortűz? Szőnyegbombázás? Az semmi. Az igazi ellenség a tél, a velőt fagyasztó hideg, Hallottatok Bonapartérról? Miért vesztett? Mert nem voltak edzettek a katonái, és nem számítottak a kemény orosz télre. Az első világháborúban százával fagytak meg a magyarok is. Szibéria. Kilóra mérik a tejet. Magyar anyák dicső fiai ott fagytak meg a hómezőn. Lefagyott a fülük, megfagyott a lábuk. Kész. Nincs többé ember. Győzni nem lehet fagyott katonákkal. Jött a második világháború. Kivirágzott vagonokban énekelve indult a honvéd a harctérre. Magyar anyák a fiúkat, magyar lányok a kedvesüket búcsúztatták könnyes szemmel, zsebkendőket lobogtatva: Jóska, ha majd fázik a kezed, dugd jól a zsebedbe! Köhögött a vonat, mondom köhögött, azután elindult. Jóska tovább énekelt, az anyák tovább sírtak. Eljött a tél, Jóska írja a levelet: Kedves Mariska! Nem a kezem fázik, hanem a lábam, hová dugjam? Ne kuncogj! Nem vicc ez! Ezer éves drága hazánk jövője, nemzeti sorsunk függ attól, hogy hová dugja. Létünk, nem létünk forog kockán! Lábunkban a haza sorsa!

Osztály vigyázz! Pihenj! Széket betenni! (A székek bekerültek a rajzasztalok alá.) Osztály vigyázz! Vigyázz közben nincs mozgás! Bokát össze, lábfejet szét, kezet a combra, középsőujj a nadrág varrásán legyen. mellet ki, hasat be, testsúly a lábfej felett, kissé előredőlni, fejet fel, nem legelni! Kezeket mell-hez! Helyben járás. Osztály in-dulj! Bal-jobb-bal...

bal . . . bal, egy-kettő-egy, . . . egy . . . egy, széna-szalma-széna, . . .
széna . . . széna . . . Nóta az élen!

Rigó, rigó, sárga rigó felszállott a fára.

Azt fütyüli, azt dalolja, elhagyta a párja,

Én is olyan árva vagyok, mert be vagyok zárva (Hová te!)

A soproni háromemeletes preparandiába.

Osztály . . . állj! Mi volt ez? Mi volt ez? Géppuska? Úgy ropogott, mint a feneked. Ha így megy, itt gyakorlunk egészen estig. Éjjel is gyakorlunk. Én nem tudom, ne vitatkozz! Vigyázz van, leragadtál a padlóhoz. Pihenj! Vigyázz! Milyen ez a sor? Bokát össze, lábfejet szét, kéz a combhoz simul, nem lánycombhoz, miért kuncogsz, hasat ki, mellet be, fordítva, mellet ki, hasat be, fejet fel, büszkén, még büszkébben, nem vagy te ló, testsúly a lábfej felett, kissé előre dőlni. Jobbra át egy . . . kettő. Balra át egy . . . kettő. Hátra arc egy . . . kettő. Pihenj! Széket kihúzni! Új le! Figyelem! Egy kis elmélet következik. Amit most mondok, mindenki számára tanulságos. Ismételd! „Tanulságos”. Én most élek másodszor. Hányadszor élek? „Másodszor” Vannak akik többször is élnek, nekem elég kétszer. Először római katona voltam. Melyik volt a világtörténelem legbátrabb, legelszántabb, legképzettebb katonája? „A római katona”. És miért? „Mert időben megelőzte őt a spártai.” Ugy van. A spártai volt a példakép. Katonának születni kell. A satnyakat, csenevészeket el kell pusztítani, ledobni a hegyről, csecsemő korukban kitekerni a nyakukat. Elválni. Nyassz. Előbb elszedni az anyjuktól, ne nyavajogjon körülötte az a nőstény, mert abból nem lesz vérbeli, amolyan fogdmeggyerek, csak anyámasszony katonája. Mi lesz belőle? „Anyámasszony” Igen. Közös táborok. A gyerek csinálja a sátort és a fekhelyet nádból, járjon térdig iszapban, vágja meg a kezét a sás, folyjon a vére, ne féljen a vértől, milyen katona az, aki elájul? Milyen? Zsebből ki a kezed! Ki a kezed, ha velem beszélsz! Kilépni. Kilépni! Feküdj! Föl! Feküdj! Föl! Milyen katona az, aki elájul? „Anyámasszony katonája”. A jó katonának szabad-e lopni? „Lopni kötelező, csak ne vegyék észre”. Bravó! Bravó! Hazudni? „Isten és a haza érdekében mindenekelőtt.” Mi fáj? „Trianon” Miben hiszel? „Hiszek Magyarország föltámadásában”. Bravó! Lelépni! Osztály vigyázz! Lássam, hogyan állsz a lábodon. A pipaszáron. Néhány fok mínusz kiszidolozta az orrodát? Zsebkendőd nincs? Tenyeredhez törlöd? Vigyázzban nem törlöd! legfeljebb lenyalod, de még azt sem. Vigyázzban a nyelved sem mozdul! Mellett ki, hasat be! Középső ujj a nadrág varrásán legyen. Mi a baj? Mit motyogsz? Nincs varrása a nadrágnak? Milyen nadrág az? Nem magyar nadrág? Idegen? Kém? A kémek elfogása minden magyar hazafi szent kötelessége. Köztetek nincsen kém? Kémek kilépni! Várok! Ötig számolok. Legjobb, ha feladja magát, enyhítő körülmény. Tehát kém nincs, de rend és fegyelembontó az van. Ki szegte meg a fegyelmet? Mindenki? Ki jött fel elsőnek az én parancsom ellenére? Jelentkezzen! Nincs mersze? Így is jó. Megjegyzem magamnak. Jakab! Kilépni!

Jakab merev testtartással, díszmenetben hátulról előre jön, sapka a fején, szögletes balraátot csinál, élesen csattan a bokája, villámgyorsan

tiszteleg. A tanár jelentést kér, Jakab alázatosan jelent. A bűnöst nem tudja megnevezni. Újabb tisztelgés, így kerül az osztállyal szembe, megnyújtja az első lépést, a többit már csak lazán üti, helyresiet. A tanár megígéri, hogy megbünteti az egész osztályt anélkül, hogy kisujjal is valakihez hozzányúlna. Vigyáztt vezényel. A székek becsúsznak az asztalok alá. A kezek ökölbeszorulnak a mellre kerülnek. Helyben járás. A fiúk nyomják, magas lábemelés, térdük az orrukig feljár, kezük a fejükre lendül, ott összekulcsolódik. Egyszerre lépnek, óramű pontosságú, kopogó gépezet, kiszáradt kérgű, fagyos bakancsok, hólevétől tarjagos csizmák.

Az óráról közben kicsengettek. A tanár úgy tesz, mintha nem hallaná, utolsó óra volt, idő van bőven. Az egyenletes menetelés felnagyítja a százéves épület önrezgését, a diákok érzik, hogy velük menetel az egész padló. Vezényszóra megállnak. A megállás szabályos, két hangsúlyos csattanás. Egy-két térd megremeg. Újabb büntetésforma következik. A kezük még a fejükön marad, így nehezebb és akrobatikusabb a gyakorlat. Mindenki egy lábra áll, és azon is marad egészen az újabb parancsig. A tanár végigjárja a sorokat, ha valakit csaláson ér, belerúg a bokájába. Pálca suhog a levegőben. A térdek rogyadoznak. Néhányan egyensúlyukat veszítve kalimpálnak, ilyenkor széttárják a karjukat, amíg súlypontjuk meg nem nyugszik. Ha ez sikerül, sietve visszarakják a kezüket a fejükre. Néhány perc ezzel megy el, mindössze annyi változás van, hogy közben újabb parancsra lábat váltanak. A tanár vizsla szemekkel jár-kei a sorok között, ha hátat fordít, sietve pihentetik lábfejükön a levegőben lógó másik lábukat. Végre mindkét lábukra állhatnak, de akkor jön a guggoló-állás, pontosabban félig guggolás. A karok először is lekerülnek a csípőre. Ennek a büntetésnek az a titka, hogy kizárólag lassan szabad végrehajtani. Centiről centire süllyed a törzs, amely közben szigorúan függőleges marad, a fej sem mozdulhat. Van egy kritikus pont valahol a félúton, ahol olyan helyzebe kerül a comb és a lábszár izma, hogy mindkettő a legkisebb erőkifejtésre képes. és egyik sem tudja segíteni a másikat. A tanár gyakorlott, pontosan érzékeli ezt a helyzetet, ott állítja meg a mozgást. Az érzés ebben a helyzetben olyan, mint a két emelet közé szorult lift utasaié, vagy le, vagy föl, de minél hamarabb. Jó időt töltenek így, amikor elhangzik a könyörületes parancs, lemennek egészen a mélypontig. Pihennek egyet, azután megisméltódik minden visszafelé, hogy kezdőd-hessék az egész elülről.

A büntetéssorozat utolsó szakasza a pofozás. Érdekessége, hogy a tanár senkihez sem nyúl, mégis mindenki megkapja a maga pofonját. Meg lehet oldani páronként és tömegesen. Tulajdonképpen a tömeges is páros, csak ennél minden pár egyszerre pofozkodik. Fő előnye, hogy ilyen rövid idő alatt száz, sőt ezer ember pofozását is végre lehet hajtani, hátránya viszont, hogy a minőség annál kevésbé elleörizhető, minél többen csinálják. Ezzel már érzékelné lehet a páros hátrányát is a tömegessel szemben: időbeli veszteség. Leírhatatlan előnye viszont az a lelki hatás, amit a nézőkre, történetesen a többi párosra gyakorol. A nézők viszont visszahatnak a párra, buzdításukkal állást foglalnak vagy az egyik vagy a másik fél mellett, vagy maga a pofozkodás mellett, esetleg ellene. Ez

utobbi viszonylag a legritkább. A Diák és a mellette ülő Bányász volt az első pár. Kiálltak az osztály elé, a katedra és a padok közé, pontosan középre, egymással szemben, kartávolságnyira egymástól, az osztály felé mutatott a válluk. A Bányász majdnem egy fejjel magasabb volt a Diáknál, így a kinyújtott karja éppen vízszintesen tartva érte a Diák fejét, fordítva viszont a Diák keze ferdén fölfelé lendült, hogy megfelelő helyen találja a Bányászt. A pofokodás vezényszóra indult, egyre balkézszel, kettőre jobbkézzel ütöttek. Mindkettőjüknek jó ritmusérzéke volt, egyszerre lendültek a karok, egyszerre csattantak a pofonok. Egy-kettő-egy... bal-jobb-bal... széna-szalma-széna...

Ez még nem verekedés. Ebből úgy hiányzik a megfelelő lelki előkészület, mint só a levesből. A háborút is megelőzi valami ilyesféle, a népeket először gondolatban ugratják össze amikor már izzik a gyűlölet, akkor nyomnak fegyvert a kezükbe. A Bányász és a Diák már nem egyszer verekedtek, de akkor volt miért. A Bányász a Diákot saját anyjával való illetlen cselekedetre buzdította, vagy kankecskének csúfolta. Egyszer a Diák azon is feldühödött, hogy sokszor mondták neki: „De dühös vagy! Nézzétek, de haragos!...” Tényleg az lett. Parancsra verekedni? Nem is lehet. Nem vették komolyan. Már az első csattanások után mosoly gyűlt össze a szájuk szegletén, rövidesen velük derült az egész osztály. Ennek megfelelően a pofonokat is tessék-lássék adagolták egymásnak. Férfi vagy te? Sózz oda neki! Kend meg, ne sajnáld! Ereszd el a kezéd bátran, nagy ivben! Kissé dőlj bele, ha adod, lendüljön az egész felső tested! Ne könnyékből üss, vállból! Nagy terpeszt végy, testsúlyod inkább a bal lábon legyen, ragadj a földhöz! Csak tapogatom? Férfiasan keverj le egyet, tiszta szívből! Legalább egyet. Dörzsölj oda! Ez semmi. Erősebbet! Dühösebben! Galambepéd van? Bátorabban!...”

Nem lehetett pontosan megállapítani, hogy a biztatásokra-e vagy merő véletlenül, esetleg a Bányászban amúgy is lapangó virtuskodó hajlam miatt, a Bányász egyre erősebbet ütött. A Diák viszont közismerten hirtelen haragú, azonnal viszonzta. Komoly verekedés kezdődött. A vezényszó is elmaradt. Nagy erejű ütések csattantak most már egyenlőtlen ritmusban. Az osztály fergeteges biztatásba kezdett. A tanulók felálltak a helyükről, a hátul ülők a székekre ugráltak, hogy jobban lássanak. A védekezéssel, az elhajlással sem a Bányász, sem a Diák nem sokat törődött. A Diák sok ponyvát olvashatott, láthatóan arra törekedett, hogy a Bányászt jól állon üsse, vagy gyomorszájon találja. Még a heréje felé is rugdosott. A Bányász viszont nyers erejére alapozott, ritkábban ütött és pontosabban talált. Véresek lettek mind a ketten, a Bányásznak a szájából, a Diáknak az orrából buggyant ki a piros, szétkenték egymás képén. Véres lett az ingük, a kabátjuk is, az olajos padló is. Akkor megszólalt a sziréna, félelmetes vijjogással jelezte, hogy ellenséges gépek közelednek a város felé. Lépések ajtócsapkodások, kiáltozások hallatszottak a folyosóról. Valaki idegesen rángatta az iskolacsengő húzókáját, szaggatott csengetés jelezte a légiriadó kezdetét. Az osztályban a diákok fölugráltak a helyükről, az ajtó felé tódultak. A nagy kavarodásban valaki lefogta a Bányász kezét, más valaki a Diákot toloncolja a kijárat felé. A pince meg-

telt zsidongással. Egyre érkeztek a csoportok. Klágen volt a megbízott, ő tartotta számon, hogy minden szobából lejöttek-e. Ő vette fel a kapcsolatot a szobafőnökökkel, tájékoztatást kért a létszámról, ügyelt a csendre, a fegyelmezett viselkedésre. Az ajtóban állt, kifelé senkit nem engedett. Benn a legtöbben csak álltak, a kevéske ülőhelyet elfoglalta a hideg kosz. Valaki hallani vélte, hogy bombázzák a várost, ez általános csendet teremtett. Néhányan a falhoz tapasztották a fülüket, így próbálták érzékelni a föld lökéseit. Hamarosan mélyen morgó, tompa repülőzúgás préselődött át a vastag falakon. Sokan a mennyezetre néztek, onnan jön, ami jöhet. A Diák a fő falak alkotta szögletbe húzódott, szája állandóan mozgott, alighanem imádkozott. Valaki javasolta, hogy énekeljék el a Himnuszot. Kinn már valamelyest enyhült a hideg. A város mozdulatlan, tetetői csend. Fenn a kék magasban lusta bombázók cipelték a halált. Fényes acélmadarak, napsugárral ezüstözött kereszttek.

Iszlai Zoltán

Az élők tisztásán

Honnan jöttem?

Hová megyek?

Formáiba a valóság, a történet zúdítt.

Papírtörékeny koponyám

anyám medenceontján iszonyyá zúzódt.

Vas-rácsozatú lépcsőkön, futószalagokon,

csörlőkön, csigákon, cséplő-masinákon,

mázsányi kalapácsok alatt döngölődtem,

de megmaradtam.

Millió ember-molekulával lökődtem

öntudatlanul. S fél-öntudatomba

családok rugalmas véd-páncélján

átroppant a zajló idő, a vándorló szökőár

a változó kor viharában.

Azóta jéggé dermedő virágként,

máskor, mint zsirban kunkorodó hús,

a teremtdés heve, zimankója szerint

fetrengek higanytengerén.

Megvéreztek vagy ölbezártak a formák.
Úzött a testi baj, de megfutamodott a halál.
Barátságaim eloldódtak? Kötött a szerelem.
Az érzés szivárvány értelmem egén,
de öntudatlan boldogság helyett
iróniát szereztem, fájó örömet
üres lelkem helyébe nyertem szellemet
s önmagam vesztvé végül, koldus milliókat.

Hová lesz arcuk? Hová lesz arcom?
Hisz az ég nem lődözi vissza
s földek, sárga lankák,
gépek, nők, folyók és hegyek
s a férfiak hatalmas hangjait.

Hol az az égbolt? És milyen az a föld,
mely ős-bizonyosság szilárd erejével
majd összeláncolódik
s mint számítottan-őrült forgású Egy
fenséges öntörvény szerint
magát mozdítja újra s újra meg,
jósándékának örök himnuszában?

Mondják — tudjátok — mondják, hogy egy isten:
az Ember lett a mindenek tudója.
Ami szépség s mi szép szabadság,
csak ez az ember,
s csak ő az Ember alkotója.
Az Ember tudhat mindent
s ő lehet mindennek nyugtatója.
Kilép az élők tisztásaira.
A fák lihegve tartják az eget.
Rémületes, de mégis biztató,
e nagy zavarban megszületett.

Egyik perc

Rezesfülű cingár apák
mosatlan, lógó hajjal,
macskabűznadrágban.

Nyeldeklősen artikulálva,
tagolatlan emberismerettel
pici, gyanútlan kölyköket
löknek a szeptember alá.

A dolgokról hiányosan túlértésülve
veréssel védének őket az örök rossztól,
meg életmódot kotorászó korai tanáccsal —
visszapofázó színjében a hónapoknak.

Ó, előrelátó agresszívek,
kispolgárainm töröküléses kis polgárai!
Megromlott félelemmel hánytató
bizonytalanságom gyilkos émélyében!

Dühöm boltjában állok e szeptember fölött,
aminek egyik perce se tarthat örökké
s ahonnan soha nem ajánlom
áltató béke, bölcs megnyugvás áruját.

Férfiak

Kiket a pimaszság homlokon rúg,
(keményebb heget hagyó,
sportszerű, tisztelt bélyeg)
itt vagyunk, gerincünk hajlítják szerencsék,
jövőtétetlen jótétemények.
Langyos erdőkbe húznak
nyújtózó karú, zöld ösvények,
megmásít lomhává takar
ki nem érdemelt ágyak földje.

Egyszerre élünk.
Típorjuk a folyók vizét.
Belöknénk csónakunk az árba.
Elhajtaná türelmes mezőkhöz,
ráérő sirályok szigetére,
sípoló nádasok tövébe.

S hiába hív az otthon,
az elhallgatott,
festetlenségű otthon,
biztonság börtöne,
megszokás barlangja,
trágyameleg verem,
hogy — mégis — hazatérjünk.

Egyszerre élünk.
Várunk az időre,
amikor lassú csapással
támaszpontokra evezhetünk
és elindulunk
valamerre.

Hogy ringasson a táj,
paráznán,
tajtékos ívben kifeszülve,
barnán a borzoló vízen.
Húsfény rezegjen sugarazva
s készülhessünk magunk is újra
gerinckilövő, vad nyarakra.

Férfiak, saját nyomukba lépők!
Csontjaink porát
szétszórjuk hanyag úton.
Ahol fölbukkanunk,
ránk zárul szoros égbolt,
aggasztó virradat:
egymást világító tüzek
könyörtelen világossága.

Antal Gábor

Kegyelet vallomások

I. Hollós-Korvin Lajosról

Az ál-Nemecsek, egy magát „A Pál utcai fiúk” kis hőse modelljének kinevező, s ebből különböző előnyöket szerző, nagy darab és nagyhangú józsefvárosi férfiú által indított sajtóper tárgyalásán ifjúji lángolással szerepelt. Pedig akkoriban már ötvenes évei végén járt Hollós Korvin Lajos. Ő volt a „vádlott”, merthogy megírta az ál-Nemecsek üzelmeit, ám olyan frappáns vádbeszédeket mondott, s nemcsak a komikumában is félelmetes „sértett”, hanem mindenfajta vámszedés és hiszékenység ellen, hogy egyszeriben megértettem azonak az előadásoknak a sikerét, amelyeket a költő a harmincas évek elején a társadalmi elnyomásról és az erkölcsi szabadságról tartott, s mely előadásokat nem kisebb valaki értékelte „igazi rétori teljesítmény”-nek, mint József Attila, Illyés Gyula és több más költő, író közös mestere a forradalmár Madzsar József. Csozáltam, hogy a proletárokat ébresztő kórusművek, „A Vezér felül a lovára”, a világ „számlálhatalan számú viszonylatáról” zengő „Óda” költője, a „Torpedó”, a „Böjti szelek”, s a Hunyadi János külső-belső drámáját színre vivő, szép darab írója, íme, ezt is tudja: lenyűgöző szellemességgel

beszélni, és fiatallá varázsolódní. De valamilyen rossz érzés is szorongott bennem, hiszen — ha jobban meggondoltam — ez az egész per valójában gulliveri szerep és törpeországí terep volt annak, akivé H. K. L. már addig is lett, amikor okos szavai nyomán végül is felmentették a „rágalmazás” rágalmazó vádjá alól. És különösen annak számára — gondoltam kegyeletlenül — aki lehetett volna.

Azóta befejezte és ki is adta sokáig, s többek között éppen az elnyúló per miatt, befejezetlen regényét, az érdekes „Komédiások”-at. És nem sokkal hirtelen halála előtt jelent meg új verseskötete, „A vízbefúlt hal”. Itt egyrészt nemrégiben született, legjobb verseihez méltó költeményekkel jelentkezett, másrészt, meg (a könyvbefoglaltság, az idő és a szerkesztés vázsa ez) régi, ismert és becsült versei is új megvilágítást kaptak. Életműve mindenképpen tovább gazdagodott.

Pályakezdesének dokumentumai azonban mégis újabb kegyeletlenségre ösztökélnek. Azok a dokumentumok is, amelyeket akkoriban szerkesztett róla barát és ellenség, amikor a lángoló szavú fiatal költő először jelentkezett a „placc”-on, és azok is, amelyekben a fiatal Hollós Korvinra később emlékeznek vissza, csak akik induláskor ismerték a munkásból lett hivatalnokot, a hivatalnokból lett költőt. De nem engednek nem szólni azok a vallomások sem, amelyekben ő maga beszélt magáról, felismeréseiről, közösséget, hazát, s egy megújhodott emberiséget börtönököt vállaló hévvel kereső vágyairól. Kegyeletlenségemet — a tünődést azon, hogy mi az, amit mégsem írt meg a hirtelen eltávozott kiváló költő és író — menti, sőt talán szentesíti is, hogy elsősorban éppen József Attila szerint volt Hollós Korvin Lajos különösen alkalmas arra, hogy az úikori és legújabbkori magyar világ, a magyar élet nagy eposzát megalkossa. Hiszen — mint József Attila jelezte — olyan jól ismerte, belülről és átélve, az értelmiség és a kispolgárság közeget, a munkás-sorsot, de az elcsúszottak, a „lumpen” elemekké hullottak bugyrait is az érzékeny, okos, s már korán távlatos forradalmárrá lett költő és író! Miért szigetelődött el mégis annyiszor fájdalmakat rejtő dacba, a világ átöleléséről le nem mondó magányba? Miért? Van bírálója, aki szerint azért nem ért, érhetett el a legmagasabb csúcsokig, mert különösen kegyetlen folyamatossággal zúdult rá a külvilág, s benne a közöny, a meg nem értés, a félreértés. Mások szerint alkatában is voltak olyan hiányosságok, amelyek megakadályozták, hogy kivételes képességei és páratlan élményei ellenére mindazt megteremtse, amit egy időben éppen a legjobbak vártak tőle. Ő maga 1943—45-ben, az üldöztetés és bujdosás körülményei között írt „Hátsó lépcső” című regényében mellékfiguraként — szerepeltet egy „márványarcú”, fiatal költőt, aki arról vall, hogy senki sem állt mellette küzdelmes ifjúságában és, hogy az általános emberség ellenségei mellett személyes ellenségei (volt fegyvertársai) is hozzájárultak ahhoz, hogy neheznél nehezebb szívvel bár, de emigráljon Franciaországba. Egy idő múlva a Költő levelet írt a regény egyik érdekes — történelmi nevén szereplő — alakjának, az Árpád-szakállas, kommunistákkal barátkozó „trónkövetelő”-nek gróf Crouy Chanel Istvánnak, amelyben bejelenti, hogy Párizs befogadta, francia verseket ír és nem jön többé haza...

Kell-e mondani, hogy a részletesen jellemzett, s a „Tömegszállás” és az „Elhal a dal...” című verseskötetek szerzőjeként aposztrofált Költő maga Hollós Korvin Lajos? És hogy a valóságban — bár tényleg élt vagy húsz hétig Párizsban — soha nem tudott, mert igazából soha nem is akart gyökeret eresztetni „a fény fővárosá”-ban? A regény szerkezetében, összképében — hiszen a történeteket a fal mellé tapadt életű, s végül még kéjgyilkossá is lett Báva Vendel mondja el **ironikus színezetet** kapnak a Költő kifakadásai és a vele kapcsolatos események is. Akarva vagy akaratlanul jelezve, hogy bár a „Hátsó lépcső” írójában is felmerült az a lehetőség, hogy pályája minden akadályát, egyénisége minden belső gátját másokra hárítsa, és felöltött az a **terv** is, hogy elhagyja azt a várost, amely az ő számára különösképpen nem volt a „fény fővárosa”. De mindez csak **tovatűnő, elfutó lehetőség** volt, hiszen a már nevével is jellemzett Báva szűrte ki a maga tudatán és emlékezetén át a Költő szavait, tetteit. És főleg, mert Hollós Korvin Lajos mégis csak itt maradt. Többek között, hogy pincékben barakkokban, gyertyafény mellett megírja a József Attila által várt eposznál talán kevesebbet mondó, de így is fontos összefüggésekről valló „Hátsó lépcső”-t. És hogy vállalva a küzdelmet rossz sorsával, külső és belső démonaival, a sok miérttel, önbizalma apály-idejeiben is őrizze „Ódá”-ja szép szavait:

— Megújul minden, el ne maradj magad,
s ne járd a messze fellegek útjait,
itt élsz egy élő test ölében,
meg ne tagadd szíved e világtól. —

Ne tagadjuk meg a szívünket mi sem a Költő világától. Attól, ami műveiben, ám attól sem, ami csak lehetőségeiben maradt.

II. Egy úr Chicagóból

Hogy Halmai Imre pesti nótafa, azt még Urbán Ernő állapította meg annak idején. Joggal, hiszen a komikus. — aki különösen Urbán cikke megjelenésének idején, 1953-ban, éppen szerződés nélkül volt. — csak úgy ontotta magából a „bemondások”-at. És ezek a **halmaiságok** — mint azt a népi humor ismerője jó füllel meghallotta — nem „uraságoztól levetelt jópofaságok” voltak, hanem a pesti kismember egy bizonyos típusának jellemző élethelyzeteiből leszűrűt, fanyar bölcsességek. Halmai híres volt arról, hogy nem mindig mondta el azokat a rendszerint mesterkelt humorú, s egy időben még nem is „vonalasított” közhelyeket, amelyek a színpadi szerepében voltak. Ő a magáét mondta, ami frappánsabb, ugyanakkor azonban „rázósabb” is volt a dramaturgok által átnézett, s igazgatók által is jóváhagyott szövegnél.

Többek között ezért állt gyakran, nagy népszerűsége ellenére is, szerződés nélkül. Ezért kellett megalakítania az egyszemélyes „Halmai-

kabaré"-t, amely a „pesti Broadway” környékén, a Nagymező utca és az Oktogon között „tájolt”. Ott ült a közönség a cukrászda vagy presszó elé kitett székeken, megjelent Halmai — a maga mindig egy kicsit jelmeznek ható, vagy nagyon kopott, vagy éppen túl elegánsnak ható öltözkéiben — és kezdetét vette az „előadás”. A „Brasil” eszpresszó is beleesik abba a körzetbe, ahol a „Halmai-kabaré” vándorolt vendéglátóipari üzemegységről üzemegységre, asztaltól asztalig. E presszóban tanyázott — kiöregedett újságírók, aktív lóverseny- és focidrukkerek körében — Dinnyés Lajos, a volt miniszterelnök is. És amikor Halmai megjelent a „Brasil”-ban a politikus mindig átnyújtott neki egy forintot. Reflexszé lett szokás volt ez, megkövesedett tréfa, szertartás, amelyet Dinnyés akkor sem segett meg, amikor Halmai — az ismert szövegíró, a „büdöslábú Zsüti” társaságában és segédletével — ötezer forintot nyert az üggetőn. Halmai ezúttal is átvette a forintot, leadta műsorát, majd nagy köteg százast húzott elő a zsebéből.

— Nem ajánlhatok fel valamit, kegyelmes uram? — kérdezte és felnevetett, azzal a harminckét fogú harsánysággal, amit a már említett „Zsüti” egy ihletett pillanatában „rengető fal”-nak nevezett el. (Jelezve, hogy e kacaj nem mindig szívből jövő.)

A „kegyelmes úr” szintén kacagott, ám tényleg szíve (és pocakja) mélyéről.

— No, Imre — jegyezte meg, miután letörölte könnyeit — ez is csak egy olyan országban történhet meg, ahol én miniszterelnök lehettem . . .

— De ott sem mindenki — folytatta Halmai „egyből”. — Mert színész, ügyebár, mindenki lehet. Tarhás is, bár ahhoz már némi tehetség szükséges. Halmainak azonban születni kell . . .

Igaza volt, mert azt a képletet, amit Halmai jelentett Pestnek — és Pestnek Halmai — nem lehetett volna összehozni csak szorgalommal, vagy csak bohémsággal. Ehhez kellett egy korán elkallódott színész-papa és egy polgári életvitelű mama is, aki a nagy csavargások, a néha túl hosszú-ra nyúlt szerződés nélküliség idején is rendben tartotta a szoba-konyhát és vacsorát is készített. Hogy valaki Halmaivá legyen, ahhoz már 15—16 évesen — a húszas évek legvégén — be kellett szokni a „Japán” kávéházba, a zságások, a linkek, a másodosztályú artisták (és közöttük szívesen ögyelgő írók) körébe. Sikert kellett elérni a háború alatt a Kamara Varietében (és Anita Bestnél, a kor divájánál) és ki kellett szólni a „darab”-ból a katonaruhás nézőknek: — Apuskák nem lesz nagy sikereitek, annyit mondhatok! . . . És el kellett jutni (nem utolsó sorban éppen az ilyen „fellépések” miatt) Auschwitzba is, ahol a már többször emlegetett s akkor csontig sovány, majdnem meztelen szövegíróval az Appel-platzon találkozáva, így kellett megszólítani a régi cimborát: — Mi van, Zsüti, hol dolgoztatsz? . . . — Nem, nem elég ahhoz, hogy valaki Halmai legyen, a bármilyen szorgalmas felkészülés pesti blödliből, nem elég a furcsa ruházkodás és a „rengető fal” sem. Ahhoz legendahőssé kellett lenni egy közegben, ahol pedig megvetik, kiröhögik a legendát, s ahol e legenda tartalma éppen mindennek a kiröhögése. Hogy valaki Halmai lehessen Pesten, ahhoz felhúzott íjként kellett élni, mint Ibn Gabirolnak, a költő-

nek, aki szerint a világ minden perce tigris, amely rád akar rohanni, legyen tehát minden egyes perced két tigris, amely megbirkózik azzal az eggyel... 1956 novemberének viharos napjaiban — tudjuk — tankok vonultak a pesti Körúton. Ki így reagált, ki úgy, de talán senki sem úgy, mint Halmai, aki a „Brasíl” előtt állva (e napokat főleg a presszóban töltötte, vicceket mesélve, emlékeket idézve) így „szólított le” egy döngő gépet:

— Helló, tarxi!...

... Ilyen előzmények után meglehetősen furcsán hatott rám az a szolid eleganciával öltözött, csendes úr, akivel a múltkor a Fészek klub kertjében találkoztam. Már tavalyelőtt is itthon járt, de akkor nem voltam Pesten. A legfurcsább az volt, hogy a szolid férfiú — Mr. Halmai Chicágóból — egyszerűen nem emlékezett, arra az „Abgang”-ra amivel Pestről annak idején távozott. — Pedig hiszen pont nekem mondtad — próbálta eszébe idézni a „halmiság”-ot egy asztaltársunk —, hogy megnyomta a liftgombot, és lejött a harmadik emelet... — No... no... — merengelt el Mr. Halmai — nem emlékezek. A lift nagyon corrected járt, azaz járt volna. Ugyanis **nem volt** lift a házban...

És nem emlékezett Mr. Halmai a második, a harmadik, a negyedik „beköpés”-re sem. — Impossible — mormogta — ilyen... hogy is mondják... hülyeségeket én nem mondtam.

Folyt, folytógált a duma a kertben és közben kiderült, hogy a nagynéni porcelán import-export cégének (ahol dolgozik) van egy gyönyörű nyaralója Miami-ban (Majámi-ben), és hogy odajár Mr. Halmai is a mamájával. Kiderült, hogy egy harmincezer dolláros bankbetét az „royal” (rojál) néni, meg az is, hogy Chicágó egyik egyik új nevezetessége a negyvenemeletes „Playboy”-székház. Úgy fél óra múlva azonban egy kis szünet támadt, és én elmondtam az esetet Dinnyés Lajos volt miniszterelnökkel és az ötezer forintos lóverseny-nyereséggel.

— Nem igaz! — kiáltott fel hevesen az addig oly hűvös úr Chicágóból. — Nekem soha életemben nem volt ötezer forintom. Az a dolog úgy volt, maga pancser, hogy Dinnyés éppen két aktív miniszterrel ült együtt — és nem a „Brasíl”-ban éppen, hanem a „Jókai”-ban — amikor oda mentem. Mégsem akart megfosztani a forinttól, és diszkréten átnyújtotta. Én meg jó hangosan: — Hát akkor marad kilenc! Holnap is megadhatja! Hát mi lett Pestből? Már sztorit sem tudnak itt mesélni?...

És elkezdett mesélni. Régi „halmiságok”-at. Kettőt, hármát, ötöt, tizet. A kertet már bezárták volna, de az amerikai mister kedvéért nyitva tartották. Hajnal felé valaki — viccesen — megkérdezte: — Nem kell még elmenned Chicágóba, Imre?

— De igen, — felelte váratlanul Mr. Halmai — méghozzá a legsürgősebben...

Az egész társaság felkerekedett és elindultak az egykori pesti komikus és legendahős komikus és legendás egykori lakása felé. A Nefelejcs utcába. A Chicágóba...

Börcsök Mária

Litánia

Szűz Mária,
Isten Anyja,
Teremtésből kiebrudalt,
Hatalomból kiharagsolt,
Imazsámanyon megejtett,
Új szűzhártyát kinövesztett,

kik a párjuk úgy kívánják,
mint a vizet tikkadt pálmák,
kik nem mondják: isten adta,
sírnak, ha fehér a vatta,
kik szédülnek, kádba hánynak,
fölpuffadt, lágy sajtá válnak,
kik a lábuk szétterpesztve,
fogófejjel föltrepsztve,
ordítva szülnek gyereket,
kik maguknak eltagadják,
hogy szűk nekik a mennyország,

Szégyenedet szétkürtölgék,
Tisztaságodat leköpjék.

Madonna

Totyogok, mint a pingvin,
Keresztcsontomba ütve
hét tűr hegye.
Méhemben negyvenéves magzat.
Egyre nő
Óriási kőfeje.

Vemhes vizek

Vemhes vizek partján,
hízó holdvilágban
gyémántkoponyádat
magasba emeltd.
Piros ár-apályba
gyöngyzaeskód kipergett.

Barna József

A munkáskultúráról*

Ha a munkáskultúra fogalmát a kultúra előbb körvonalazott kategóriájának segítségével első megközelítésben definiáljuk, akkor ez nem más, mint azoknak az anyagi és tárgyi értékeknek, javaknak az összessége, amelyekkel a munkásosztály rendelkezik, tehát amelyek külső anyagi környezetét alkotják, valamint azok a részben intézményesen szabályozott tevékenységi formák, viselkedési módok, amelyekkel e külső és belső javakat termeli, elsajátítja, társadalmi funkcióit betölti.

A munkáskultúra olyan sajátos társadalmi jelenség, amelynek bonyolult belső struktúrája van, s amelyet a többi társadalmi jelenségből álló környezet vesz körül. E környezet külső volta messzemenően relatív, mert a munkáskultúrával kölcsönösen áthatják egymást, átmennek egymásba. A munkáskultúrába behatol mindaz a gazdasági, politikai és kulturális viszony, tényező, amit nem közvetlenül a munkásosztály hoz létre, s megfordítva, ez utóbbiban is benne van a munkásosztály anyagi és szellemi tevékenysége, e tevékenység eredményei, színvonala. Így a munkásosztály kultúrája a szocialistává váló nemzeti kultúra ma még sajátos, de szerves és meghatározó jelentőségű részét képezi.

A munkáskultúra belső alkatelemei egyrészt egymással is bonyolult kölcsönhatásban vannak, másrészt ugyanilyen, mindenoldalú kölcsönhatás érvényesül a munkáskultúrán „kívüli” társadalmi jelenségek, a gazdaság, a politika és a társadalom szellemi kultúrájának szférája között.

A munkáskultúra belső szerkezetét vizsgálva, azt többféle szempont szerint oszthatjuk fel. Ezek közül a szempontok közül a legfontosabbak a következők: anyagi—szellemi tevékenységek, anyagi—tárgyi, gazdasági—politikai—kulturális, egyéni—csoport—társadalmi, munkahelyi—otthoni—lakóterületi, tartalmilag pedig szocialista — nem szocialista kultúra. A munkáskultúra modelljének fontos módszertani kérdése az, hogy ezek közül a szempontok közül melyik a legátfogóbb, az, amely a munkáskultúra belső struktúrájának gerincét képezheti. Probléma az is, hogy milyen viszony van ezek között a struktúráló tényezők között. Hogyan lehet ezeket a felméréseket, a kifejtés során egyszerre egymás mellett és egymáson belül bonyolult kölcsönhatásaikat figyelembe véve érvényesíteni?

Alláspontunk szerint a felsorolt struktúráló tényezők közül a felosztás alapvető szempontjával a „munkahely—otthon—lakóterület” kategóriákat kell megtenni, mert éppen ezek azok, amelyek egyrészt a munkáskultúrát teljes terjedelmében átfogják, másrészt belső alkatelemeit időben, térben, intézményesen a legvilágosabban határozzák el egymástól.

Ezzel a hármas tagozódással mindenekelőtt az egyéni—csoport—társadalmi és a gazdasági—politikai—kulturális szempontokat kell — a lehetőség szerint — legszorosabban egyesíteni. Amennyiben az egyes munkást vesszük kiindulópontul, akkor ezt a struktúrát képszerűen úgy ábrázolhatjuk, hogy a munkásegységet a munkahelyen, otthonában, a lakóterületen egyre szélesedő, s egymást bonyolultan átható, módosító körökben veszik körül a részben intézményesített, részben informális gazdasági, politikai, kulturális viszonyok, amelyek közül mindegyiknek megvan — hogy most már a többi szempontot is bekapcsoljuk — a maga anyagi és szellemi, anyagi és tárgyi oldala, intézménye, egyes különös- általános szintje, sajátos ideje (munkaidő, munkán kívüli és szabad idő) tevékenység típusa és rendszere, szocialista vagy nem szocialista tartalma.

*Részlet egy készülő, nagyobb tanulmányból.

A társadalmi viszonyoknak ez az egyre szélesedő köre nem marad valami külső az egyén számára, hanem áthatja, belsővé válik, alanyiasul, megismételhetetlenül személyiesül minden egyes egyénben mint társadalmi lényeg, hogy aztán újból külsővé váljon az egyén e viszonyokat többé-kevésbé módosító társadalmi (termelési—politikai—kulturális) tevékenysége eredményeinek formájában.

A munkáskultúra modelljének leírása mindezen túlmenően még alapvetően két — egymással kapcsolatban lévő — szempontot követel meg, nevezetesen a **stabil és mobil modell** kategóriáit. A stabil modell a munkáskultúra struktúráját, sőt szféráit, ezek belső alkatelemeit, e szférák egymáshoz való viszonyait, kölcsönhatásait, stb. viszonylagos állandóságukban ábrázolja. Ezzel szemben a mobil modell (az előbbire építve) a munkáskultúra egészének időbeli fejlődését, e fejlődés folyamán végbement strukturális változásokat, új elemek, új tartalmak keletkezését, a régiek elhalását, a belső arányok hierarchia-átalakulását, stb. állítja a figyelem előterébe.*

A következőkben először a munkáskultúra **belső** struktúráját kíséreljük meg felvázolni, olyan módon, hogy ott, ahol ez feltétlenül szükségesnek mutatkozik, utalunk belső területeinek, alkotóelemeinek a megfelelő „külső”, makrosztintú társadalmi szférákkal való kapcsolataira, átmeneteire is.

A munkáskultúra esődleges, az összes többit döntően meghatározó szférája a **munkahelyi**, a munkaidőn belüli (és közvetlenül a munkaidőn túli), kultúra. A munkásosztály egyik legdöntőbb társadalmi tevékenysége az anyagi termelés, a gazdaság (gazdasági kultúra) része s ezért, mielőtt a munkahelyi kultúra struktúráját elemeznénk, egy-két szóval vázolnunk kell a **gazdaság és munkáskultúra** viszonyának kérdését.

A gazdaság minden osztály s réteg kultúrájának alapja, a művelődés tárgyi (dologi, technikai, pénzügyi, stb.) és alanyi (szabad idő, szakmunkaerőre való igény, stb.) feltételeinek megteremtője.

A munkásosztálynak azonban sajátos a viszonya a gazdasághoz, ami a (nem termelő) értelmiséghez képest abban jelentkezik, hogy a munkásosztály az ipari termelőerők legdöntőbb eleme, s így az anyagi javaknak nemcsak fogyasztója, hanem termelője is, s hogy ebből kifolyóan **létének s műveltségének adott szintje és fejlődési üteme a legszorosabban össze van fonódva az ipari technikai-műszaki fejlődéssel**, hogy művelődését ez utóbbi határozza meg, nemcsak magában a termelőfolyamatban, hanem a munkán túli időben is.

A parasztság kultúrája pedig abban különbözik a munkáskultúra és a gazdaság viszonyától, hogy a munkásosztály a legkoncentráltabb s urbanizált körülmények között összpontosuló, a leggyorsabban fejlődő, legkorszerűbb ágazatokat is magukban foglaló termelőerők eleme, s hogy a szocialista tulajdonviszonyok legfőbb hordozója.

A gazdaság (a gazdasági kultúra) és a munkáskultúra viszonyát két, egymást részben fedő körrel ábrázolhatnánk. A gazdaság „túlhaladt” a munkáskultúrán, amennyiben — mint láttuk — magában foglalja a gazdaságnak mindazokat a vonatkozásait, amelyek létrejöttében s működésében a munkásosztálynak nincs közvetlen szerepe, másrészt a munkáskultúra is túlhalad a gazdasági kultúrán, amennyiben az általános és a politikai-ideológiai művelődésének, műveltségnek a gazdaságitól távolabb fekvő elemeit, valamint a szabadidő-kultúra szórakozási, pihenési elemeit is magában foglalja. A két kör egymást fedő szejletében helyezkedik el a munkásosztály termelési és anyagi-fogyasztási kultúrája, ami így egyrészt a gazdasági kultúrának, másrészt a munkáskultúrának sajátos része.

Mi a viszony most már a termelési kultúra és a munkáskultúra között?

A munkáskultúra szélesebb terjedelmű, mint a termelési kultúra, de más oldalról a termelési kultúra terjedelme haladja meg a munkáskultúráét. A termelési kul-

*A munkáskultúra ilyen átfogó modelljének megalkotása olyan nagy elméleti feladat, amelyet kizárólag a társadalomtudományok legkülönbözőbb ágainak területén dolgozó szakemberek egységes koncepció alapján együttműködő, jól szervezett kollektívája oldhat meg. Az egyéni kísérletek — mint amilyen a jelenlegi is — szükségképpen fogyatékosak, de arra feltétlenül jók, hogy ráirányítsák a figyelmet a feladat nagy jelentőségére s a komplex, kollektív munka nélkülözhetetlenségére.

túrának az ezt biztosító, létrehozó tevékenységnek ugyanis különböző — alapvetően egyéni-, munkahelyi-, műhelyi-, üzemi-, vállalati-, iparágazati-, népgazdasági — szintjei vannak, s a felsőbb szinteken a munkásosztály csak több közvetítéssel keresztül gyakorol befolyást a termelési kultúrára. A termelési kultúrán belül a műszaki kultúra tárgyi oldalában, a technikában a tudósok, a kutatómérnökök, a szakmasztruktúra és a munkahelykultúra viszonyának fő vonalakban való alakulásában a gazdasági tervezést népgazdasági szinten végző közgazdászok, a munka megszervezésében a vállalat, az üzemvezetés szervező munkája is eltérő. De a termelési kultúra feltétele a termelés folyamatosságát biztosító vállalati szervezés, nyersanyagbeszerzés, piackutatás stb., ami szintén a vállalatvezetés feladata.*

Mindezzel a termelési kultúra tartalma s terjedelme tágabb a munkáskultúra terjedelménél. Következésképpen terminológiailag helyes a termelési kultúrán belül a munkásosztály termelési kultúráját megkülönböztetni, annak ellenére, hogy ezek a munkahelyek szintjén már a legszorosabb, egymást átható s feltételező egységben vannak.

A termelési kultúra fő területei a műszaki, a humán, a politikai, erkölcsi, vezetési, szociális-egészségügyi és esztétikai kultúra. Mindegyikben belül meg kell különböztetnünk a tárgyi, az alanyi és a szervezeti oldalt, és ezeknek egymáshoz való (harmonikus vagy diszharmonikus) viszonyát.

A termelési kultúra legfontosabb eleme a **műszaki kultúra**. Tárgyi oldalát a munka dologi feltételei, a technikai-műszaki bázis, a szerszámok, gépek, berendezések, az épületek stb., az alanyi oldalát pedig a munkások szakmai, műszaki műveltsége, szakképzettsége alkotja. A műszaki kultúra szintje azzal mérhető, hogy milyen a gépesítettség foka, hogy a gépek, berendezések, az energiahordozók a technikai fejlettség, a korszerűség milyen színvonalon állnak, valamint, hogy mennyire felel meg mindennek a munkások kvalifikációs szintje és struktúrája, s hogy következtésként milyen a termelékenység, a termékek mennyiségének, minőségének színvonala. Nyilvánvaló, hogy a műszaki kultúra alacsonyabb fokát képviseli egy üzem, ahol esetleg a legmodernebb gépeket nem tudják üzemeltetni hozzáértő munkások hiányában, vagy ahol — megfordítva — a munkások szaktudását nem lehet kihasználni a gépesítettség alacsony foka miatt.**

A termelési kultúra azonban ott sem lehet teljes, ahol a tárgyi és az alanyi oldal teljesen megfelel egymásnak, de hiányzik a munka megfelelő szervezethez. A magas termelékenységű gépek és ezekhez kiválóan értő munkások szükségképpen tétlenül állnak, ha nincs megfelelően megszervezve az üzem belüli nyersanyag-

* Ezzel kapcsolatban manapság vitatott a munkásosztály alkotó szerepe az anyagi kultúra, az anyagi javak létrehozásában, mivel sokan úgy foghatják fel, hogy a modern ipari termékek gyártásában a munkások már pusztán mechanikus, gépies megvalósítói a tudósok, a kutató, s a tervező mérnökök által alkotott terveknek. A szellemi munkát azonban nem lehet az alkotómunkával, a fizikai munkát pedig (legnagyobb mértékben megosztott formát véve alapul) a mechanikus, gépies munkával azonosítani. A termékek mennyisége, minősége, esztétikai értéke ma is igen nagymértékben függ a szakmunkások szakképzettségének, munkaerőköltségének stb. fokától, amit többek között világosan mutatnak azok az esetek, amikor egy, a termelési kultúra alacsonyabb fokán álló országban gyártanak külföldi szabadalom alapján (csak a tervekét nézve), a világszínvonalnak megfelelő termékeket. Különösen nagy az alkotó szaktudás jelentősége a modern gépi berendezések karbantartó-javító munkáinál. E munka a technikai fejlődés belátható jövőjében is nélkülözhetetlen marad s a berendezések bonyolultabb válásával egyre több alkotó mozzanatot is tartalmaz. A közvetlen tapasztalati ismeretek pótolhatatlan előnyével rendelkeznek a munkások a munkaszervezés, a munkaerő ésszerűbb kihasználása, a belső vezetés, irányítás mechanizmusának racionálisabbá tétele területén is. Ezek a tényezők végül is mind a termékek mennyiségében, sőt minőségében is realizálódnak.

**A technikai-műszaki bázis és a munkások kvalifikációs struktúrájának megfelelőése, összehangjának biztosítása hosszú távon már olyan feladat, ami túlmegy az üzem mint termelőegység lehetőségeinek és feladatainak a körén, és csak népgazdasági szinten oldható meg a termelési-műszaki kultúra összehangtörvényének a biztosítása elsősorban a szakember-ellátottság tervezésének a feladata. Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése óta a vállalatok szerepe is jelentősen megnövekedett mind a műszaki fejlesztés, mind a szakképzés területén, de különösen az utóbbi lehetőségeinek megvalósítását illetően még vannak problémák. A vállalatok igényesebb kibújni a szakmunkásutánpótlás rájuk eső feladatai alól, és gyakran a számukra kényelmesebb és olcsóbb (de a népgazdaságnak sokkal drágább) munkaerőcsábítás eszközeihez nyúlnak.

szállítás, a félkész munkadaraboknak a következő megmunkálógéphez való eljuttatása, a késztermékeknek az üzemből való kiszállítása, megfelelő raktározás, a karbantartó-javító szolgáltatás stb. A magas állásidők biztos mutatói a termelési kultúra alacsonyabb színvonalának. A munka szervezettsége a **vezetési kultúra** megnyilvánulása a műszaki kultúra szférájában, de nagy szerepet játszik benne a munkáskollektívák politikai öntudatának színvonala is.

A termelési kultúrán belül — mint erről szó volt — a legalapvetőbb, az összes többi alkatelemet elsődlegesen meghatározó tényező a műszaki kultúra, s ezen belül is a technikai-műszaki bázis fejlődése, s ezért ezzel a kérdéssel kissé részletesebben kell foglalkoznunk. A technikai fejlődés a szakmunkaerőre való szükségleten, a szakképzésen, a szakmai műveltségen s az ehhez szükséges, ezt megelőző általános műveltséget adó oktatásan keresztül fejt ki hatását a munkásműveltségre.

A szakmai műveltség fogalmába kell sorolnunk először is a szakelméleti ismereteket, az általános műveltségnek azokat az elemeit, amelyek a szakismeretek legközvetlenebb alapjait képezik (mechanikai, fizikai, kémiai, matematikai stb. ismeretek) s végül azokat a szellemi és manuális készségeket, amelyek a szakelméleti ismeretek gyakorlati alkalmazásához, megvalósításához szükségesek.

Tekintettel arra, hogy a munka folyamatában a munkás nemcsak a természettel, a szerszámokkal, gépekkel, nyersanyagokkal, hanem emberekkel is kapcsolatban van és munkája szociális értelemmel, jelentőséggel is rendelkezik, a szakmai műveltséget nem lehet szakképzettségre korlátozni, hanem azokat az erkölcsi, politikai, világnézeti meghatározottságokat is sajátos részének kell tekinteni, amelyek a munkás számára lehetővé teszik a munka társadalmi szervezetébe való harmonikus beilleszkedést és azokkal a szocialista viszonyok között szakmai tudásának, képességeinek a társadalom érdekében való teljes mozgósítását is eredményezik.

A szakmai műveltség színvonalát, az előbb felsorolt elemeinek egymáshoz való arányát és belső tartalmát a termelés műszaki-technikai bázisának fejlődési iránya és üteme határozza meg.

Ettől függ mindenekelőtt az, a munkásosztály műveltsége szempontjából alapvető kérdés, hogy **mi a viszonya egymáshoz a munkának és művelődésnek**, hogy a munkás alapvető élettevékenységében, a munkában kibontakoztathatja-e, fejlesztheti-e ismereteit, különböző irányú képességeit, vagy pedig ellenkezőleg, a munka és a művelődés közömbösen vagy egyenesen idegenül, ellenségesen állnak-e szemben egymással.

A technikai fejlődés azonban nemcsak a munkában fejlődő vagy visszafejlődő műveltséget, hanem a rajta kívüli, a pályaválasztás előtti és a munkaidőn túli tanulást, művelődést is meghatározza. Ebben a tekintetben egyrészt mint alap, másrészt mint cél hat, amennyiben az első esetben a munkást többé vagy kevésbé teszi alkalmassá, szellemileg, fizikailag képessé a szabad időben való művelődésre (ld. a nehéz fizikai vagy akár a gépies, szellemi munka művelődésgátló hatását) s a második esetben többé vagy kevésbé igényli, teszi alkalmazhatóvá, szükségessé a munkás magasabb szakmai és általános műveltségét, s következésképpen a műveltség gyarapítását.

A technikai kvalifikációs szükségletei a szakképzésen keresztül meghatározzák a munkások iskolázottságát, általános műveltségét. A szakképzési színvonalat lehetetlen emelni az általános műveltség emelése nélkül, hiszen mint láttuk, a szakmai műveltség — elsősorban a szakelmélet — magában foglalja, előfeltételezi az általános műveltség egy sor alkatelemét. Az általános műveltség pedig az erkölcsi—politikai, a világnézeti fejlődésnek az előfeltétele úgy, hogy a technikai-műszaki bázis kvalifikációs igényeinek növekedése végül is a munkás egész személyiségének fejlődésére döntő befolyást gyakorol.

Megfordítva: a nehéz és kedvezőtlen körülmények között végzett fizikai munka utáni fáradtság (természetesen az életkortól, a fizikai erőtől, az egészségi állapottól is függően) gyakran lehetetlenné teszi nemcsak a művelődést, de még a csak valamennyire is komolyabb tartalmú szórakozást is, s tendenciájában oda vezet, hogy a szabad idő túlnyomó része passzív pihenéssel vagy alvással telik el. A már megszerzett ismereteknek, készségeknek a munkában való alkalmazhatatlansága öncélúvá teszi a további művelődést, ezzel elsorvasztja az ambíciókat, elhalványítja a meglévő ismereteket.

A munkásosztály műveltsége szempontjából mindebből következően döntő kérdés, hogy milyen a viszony a technikai fejlődés és a fejlődés által meghatározott kvalifikációs szükséglet alakulása között.

A gépi nagyipar kialakulásától kezdve a műszaki fejlődésnek a munkások szakmai műveltsége szempontjából is nagy jelentőséggel bíró három szakaszát kell megkülönböztetnünk.

A gépi nagyipar kialakulásának első szakaszát az univerzális gépek és az ezeken dolgozó, viszonylag magas képzettségű szakmunkások nagy száma jellemezte. A második szakaszban ezzel szemben már a félautomata és egyes automata gépek és mindenekelőtt a futószalag-rendszer az általános, ami a szakmunkásokra való igény csökkenésével és a betanított munkaerőre való szükséglet ugyanilyen mértékű emelkedésével jár együtt. Ugyancsak csökken ebben a szakaszban a anyagmozgatási, szállítási, raktározási munkák gyors ütemű gépesítése következtében a segédmunkások száma és aránya is. A harmadik szakasz teljes, a komplex automatizálás szakasza, amelyben már lehetővé valik a gyártási folyamatnak a különböző irányító, vezérlő, szabályozó és ellenőrző berendezések segítségével olyar zart, önszabályozó, automatikus rendszerré való átalakítása, amelyben már az ember maga nem vesz részt, hanem csak kívülről ellenőrzi a rendszer működését. A műszaki fejlődésnek ez a szakasza (ami egyébként még a legfejlettebb országokban is az össztermelésnek csak egy kis hányadát teszi ki), ismét ugrásszerűen megnöveli a magasán kvalifikált munkaerőre való igényt, valóságos forradalmat idéz elő a munkásosztály szakmai és általános műveltségében.

A fejlődés melyik szakaszában van nálunk az ipari termelés műszaki-technikai bázisa, és hogyan hat ez a fejlettségi szint a munkásosztály kultúrájára, szakmai és általános műveltségének alakulására?

A technikai-műszaki bázis fejlettségi színvonalát mérni bonyolult feladat, amit csak erősen megközelítő pontossággal lehet végrehajtani. A megfelelő paraméterek hiányosságai mellett megnehezíti ezt az a körülmény is, hogy a szint népgazdasági és iparágazatok szerint is nagyon különböző. Ennek ellenére, ha az átlagszínvonalat tartjuk szem előtt, azt mondhatjuk, hogy az előbb másodikiként felsorolt szakasz közepetáján tartunk. Ez azt jelenti, hogy még előttünk áll a félautomata, az egyes automata gépek, a futószalagrendszerű termelés bevezetésének és nagyobb tömegben való elterjesztésének feladata. Egy sor iparágban még rendkívül magas az egyszerű kéziszerszámokkal végzett, a nehéz és kedvezőtlen körülmények között végzett fizikai munkának, a nem gépesített szállítási, raktározási munkának az aránya.*

Kapitalista társadalmi viszonyok között a műszaki fejlődésnek ez a szakasza az, amely a leginkább kielezi a munkának és a műveltségnek, a munkásnak és a gépnek, a fizikai és szellemi munkának; az alkotásnak és a tömegek munkájának egymástól való elidegenedését. A futószalag mellett dolgozó munkás munkatevékenysége egy-két mechanikus mozdulatra egyszerűsödik, ő maga a gép egyszerű alkatrészévé, „kerekévé, csavarjává” válik, ezáltal elszemélytelenedik, „munkájában nem igenli, hanem tagadja, nem jól, hanem boldogtalannak érzi magát, nem léjt ki szabad fizikai és szellemi energiát, hanem fizikumát sanyargatja és szellemét tönkreteszi.” (Marx)

Hogyan alakul a munkásnak a technikához való viszonya a technikai fejlettségnek ebben a szakaszában szocialista társadalmi viszonyok között?

Ha ezt a kérdést helyesen akarjuk megválaszolni, akkor el kell kerülnünk azt a két helytelen véleletet, amelyek közül az egyik, lebecsülve a szocialista termelési viszonyokban rejlő lehetőségeket a munkásszemélyiség egyoldalúvá válásának ellensúlyozására, túlhangsúlyozza a technikai fejlődés hatásainak azonos vonásait a kapitalizmusban és a szocializmusban, a másik pedig ellenkezőleg, túlbecsülve a szocialista tulajdonviszonyokból eredő ilyen irányú lehetőségeket, indokolatlanul túlzott optimizmussal akarva-akaratlanul meghamisítja a valóságos helyzetet.

* A minisztériumi ipar egészében az összes létszám kb. 18 %-a anyagmozgatási, szállítási és raktározási tevékenységgel foglalkozik. A munkások 67 %-a végez nem technizált jellegű kézimunkát, közel egyharmada (a segédmunkásoknak 49–50 %-a) nehéz fizikai munkával van foglalkoztatva. A gépek mellett ellenőrző, felügyelő — tehát az automatizációs szakaszra jellemző — tevékenységet végzők aránya még csupán 3 %.

Technikai-műszaki bázisunk előbb jellemzett fejlettségi foka nálunk is erősen fékezi, gyakran egyenesen megakadályozza a munkás személyiségek, műveltségének, a tulajdonviszonyok, a szocialista demokratizmus és humanizmus által követelt fejlődését, nap mint nap újratermeli még az egyoldalúságot, a munkások nagy tömegétől követeli meg még a pusztá testi erő kifejtést, a rutinból eredő, mechanizálódott tevékenységi formákat, a szellemi erőket tompító monotómiát. De eltorzítanánk a valóságot, ha nem vennénk figyelembe azokat a lehetőségeket, amelyek a munkás köztulajdonos voltából, a szocialista demokráciának a gazdasági (üzemi) demokráciát is magábanfoglaló jellegéből erednek, amelyek a technikának előbb vázolt negatív hatásait bizonyos mértékig ellensúlyozhatják. A szocialista és ezen belül az üzemi demokrácia továbbfejlesztésére azért is mulhatalanul szükség van, mert többek között éppen ez adja azt a sajátos különbséget, előnyt, amellyel a szocialista társadalom a kapitalizmus fölött rendelkezik a munkásszemélyiség autonómiájának (az adott történelmi fok lehetőségein belüli) megővésére, kifejlesztésére.

Szerepe van ebben természetesen a **tudatnak**, a politikai öntudatnak, a köztulajdonosi érzésnek, a társadalmi méretekben gondolkodni tudás képességének is, mert ezek teszik lehetővé, hogy a munkás felismerje azokat — a szocialista tulajdonviszonyok fennállása mellett valóban létező — kapcsolatokat, amelyek az ő rész munkáját, ennek produktumát, a munkáskollektíva, az üzem, a vállalat, a népgazdaság egyre szélesedő köreiben keresztül összekapcsolják a társadalmi egészsel. Mindez a munkás számára jelentősen enyhítheti a munkamegosztás negatív következményeit.

A munka túlnyomóan fizikai jellegétől, nehéz voltából, partikularitásából eredő művelődéssel szembeni hatásait természetesen lehetetlen teljesen megszüntetni az előbb vázolt tudati tényezőkkel.*

Ez annál is kevésbé lehetséges, mert hiszen a szocialista tudat különböző fokainak eléréséhez már eleve feltételül szolgál az általános műveltség egy meghatározott szintje. **A munkásműveltség emelésének döntő láncszeme a technikai-műszaki fejlődésben rejlik.**

A tudományos-technikai haladás a komplex automatizálás felé — mint ez már említettük — alapjaiban változtatja meg a munkának és a művelődésnek a viszonyát. Az önrányítót, automatikus géprendszerek az embert a termelési folyamat határain kívül helyezik**, megszűnnek a gépmunkás munkakörök, a mai értelemben vett szakmunkási és betanított munkási kategóriák. A megmunkálendő darabok géptől-gépig való automatikus szállításával ugyanígy megszűnik a mai anyagmozgatók, segédmunkások funkciója is.

A komplex automatizálás felé közeledve egyben gyors ütemben nő a hagyományos gépbeállító-javító és karbantartó, valamint a gyártáselőkészítő (pl. a szerszámkészítő) — tehát a már ma is a legmagasabb kvalifikációjú — munkára való, s ezzel a magasabb általános műveltségre való igény. Az ezekhez a munkákhoz szükséges szakelméleti ismeretek az automatikus gépsorok egyre bonyolultabbá válásával párhuzamosan még tovább növekednek. A gépsorokat irányító munkások tevékenysége — a dequalifikációs elméletek képviselőinek elképzeléseivel ellentétben — nem korlátozódik a vezérlőasztal gombjainak nyomogatására. A bonyolult komplex gépsorok felügyelete s vezetése, e gépek és irányítóberendezések működési elvének átfogó elméleti ismeretét, nagyfokú figyelemkoncentrációt és dekoncentrációt, gyors gondolkodást, a tényezők sokaságát átfogó és azokkal igen rövid idő alatt számolni tudó döntési képességeket, önfegyelmet s társadalmi felelősségérzetet követel meg az irányítótól. Mindez egyúttal azt jelenti, hogy a gépsorok irányítóinak legalább a

* Akik ebben látják a probléma megoldását, Marxnak ahhoz a polgári felvilágosítójához hasonlítanak, aki úgy vélte, hogy a szegénység fel lehet számolni azzal, hogy rávilágítunk az egészséges lakás- és a jó táplálkozás fontosságára.

** Ez az egyik alapfeltétele annak, hogy megszűnjön az ellentmondás a munka partikularizáló hatása nyomán létrejött részegyen és a politikának, valamint a szocialista humanizmusnak a személyiség totalitására irányuló követelményei között. Előfeltétele ez a társadalmi öngazgatásnak is, mert a munkásnak ki kell kerülnie a technológiai folyamatból ahhoz, hogy teljesen belekerülhessen a politikába — ami ezzel kezd is megszűnni tulajdonképpeni politikának lenni.

mai technikusok, de még inkább az üzemmérnökök kvalifikációs színvonalán s a szocialista erkölcsi- politikai tudatosság magas szintjén kell állniuk.

A tudományos-technikai haladás, a műszaki fejlődés tehát gyökeresen megváltoztatja a szakmai műveltség struktúráját, belső tényezőinek egymáshoz való arányát s ezzel együtt a szakmai és általános műveltség viszonyait is, mégpedig olyan módon, hogy az elméleti ismereteket, az alkotó jellegű szellemi munkát, az erkölcsi kultúrát teszi dominálóná a fizikai és a rutinmunka az általános szakelméletet a szűken speciális szakismereteket felett. A komplex automatizálás korszakának munkása a mai szakemberhez képest egyetemes lesz. „Ami az automatikus gyáron belüli munkamegosztást jellemzi, az az — írja Marx —, hogy a munka elvesztette minden speciális jellegét. De mihielyt mindenfajta speciális fejlődés megszűnik, érezhetővé kezd válni az egyetemesség iránti szükséglet, az egyén integrális fejlődésére irányuló törekvés. Az automatikus gyár kiküszöböli a specialistákat és a szakmai korlátoltságot.” Ez az egyetemesség azonban nem azt jelenti, hogy a jövő gépirányítója sok mai értelemben vett szakmához fog érteni, hanem azt, hogy a különböző speciális (s akkor már a gép által végzett) munkafolyamat általános elméleti alapjait fogja ismerni.*

Ez az egyetemesség a különböző munkafolyamatok általános alapelveinek olyan ismeretében fog megnyilvánulni, amely nem zárja ki magából ennek az általánosnak a konkrét, különös voltát sem. Ez egyben azt is jelenti, hogy az általános és a szakmai műveltség közötti jelenlegi határok is egyre inkább elmosódnak, anélkül természetesen, hogy valaha is teljesen megszűnnének.

A komplex automatizálás fokozatosan megszünteti az anyagi és szellemi kultúra termelése és termelői, a fizikai és a szellemi munka közötti, ma még nagy különbséget, megszünteti a munka és a művelődés közötti ellentmondást. A technikai-műszaki bázisnak ez a szintje hozza majd az anyagi javakat termelő munkások tömegeit olyan helyzetbe, hogy munkájuk folyamata egybeesik a szakmai és általános műveltségük szakadatlan fejlődésének, személyiségük kibontakozásának folyamatával.

Mindennek a figyelembevételével sem lehet azonban egyetérteni azokkal az elképzelésekkel, amelyek a termelő munkát tekintik a jövőben a személyiség kibontakozása egyetlen területének. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a tudományos-technikai forradalom, a műszaki fejlődés által létrehozott, ma még szinte elképzelhetetlen termelékenységgel — a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló kommunista társadalmi viszonyokkal társulva — rendkívül megnöveli az „emelkedettebb tevékenységre”, tudományos és műszaki alkotásokra fordítható szabad időt, ezzel együtt a munkán kívüli művelődés, aktív személyiségformálását ama különböző formáinak a jelentőségét, amelyek Marx szavaival élve: „minden emberi erőnek . . . fejlődését öncéllá” teszik.

A termelési kultúra következő fontos eleme az, amit az előbb megközelítő pontossággal a **termelés „humán” kultúrájának** neveztünk.

Mit kell értenünk e fogalom alatt? A fogalom tartalmát talán a műszaki kultúrához való viszonyában lehetne a legjobban megvilágítani. A műszaki kultúra lényegében a termelőerők tárgyi és alanyi oldala közötti, a technikai bázis és a munkások szakképzettsége közötti megfelelési viszony, ami a termékek mennyiségében és főleg minőségében, magas használati értékben fejeződik ki. A műszaki kultúrában a megfelelés alapját a **tárgyi oldal**, technikai bázis képezi. A termelés humán kultúrájában is az alanyi és tárgyi oldal megfeleléséről van szó, (ez az azonossága a műszaki kultúrával), de itt a megfelelés alapja az **alanyi oldal**, a személyiségének egészében (s nem csak szakképzett munkaeöröként) vett munkás s mértéke a munka, a munkakörülmények humanizáltságának foka. A termelés humán kultúrájának fő kérdése tehát az, hogy milyen mértékben felelnek meg a legszelebbe értelemben vett munkafeltételek, maga a munka az ember „belső mértékei”-nek, fiziológiai, pszichológiai és szellemi egészségének, fejlődésének.

* Az egyetemesség előbbi, additív értelmezését bírálja Marx Proudhonnál, már idézett gondolatát így folytatva: „Proudhon úr, aki az automatikus gyárnak még ezt az egyetlen forradalmi oldalát sem érte meg, visszafelé tesz egy lépést, és azt javasolja a munkásnak, hogy ne csupán a gombostű egytizenkettő részét készítse el, hanem egymás után mind a tizenkettőt. A munkás ilyen módon eljutna a gombostű tudományához és tudatához.” (Marx-Engels Művei, 4. köt. 1959. 150. old.)

A műszaki és a humán kultúra fejlődése közötti viszony nem ellentmondásmentes, nem párhuzamos; a műszaki kultúra magasabb foka nem minden szakaszban hozza magával a termelés humán kultúrájának magasabb színvonalát.

Milyen területekre oszthatjuk fel a termelés humán kultúráját? A felosztás alapja, hogy a közvetlen s távolabbi környezetből milyen hatások, a munkás mely oldalaira, milyen természetű befolyást gyakorolnak. A munkahely humán kultúrájához tartozik magának a konkrét munkatevékenységnek az időtartama, intenzitása, fizikai nehézségi foka, motonóniája vagy változatossága, a fizikai igénybevétel egy-egy többoldalúsága stb.; a munkaeszközök, gépek, berendezések, műszerek stb. visszahatása a velük dolgozó munkás pszichofizikai alkatára, a munkatér rendjének, tisztaságának, klimatikus, akusztikus, fény- és színviszonyainak negatív vagy pozitív hatásai, s végül a munkahelyen együttdolgozó munkások, brigádok egymáshoz való emberi viszonyai, személyes kapcsolata.

Maguk az innen kiinduló hatások is többfélék lehetnek, attól függően, hogy a munkás mely oldalaira gyakorolnak (pozitív vagy negatív) befolyást. Ezen az alapon megkülönböztethetünk egészségi (vegyi, hő, por, pára, zaj hatásokat stb.), a munkavédelem körébe tartozókat, esztétikai, s végül (a munkások egymás közötti, a vezetőik és beosztottak közötti kapcsolatokból következő) erkölcsi-politikai minőségű hatásokat.

A termelés humán-kultúrája azonban nem korlátozódik a szoros értelemben vett munkahelyre. Ide tartoznak a szociális ellátottság különböző formái: az öltözők, zuhanyozók, büfé, ebédlő, orvosi rendelő, a gyáregületet körülvevő terület jellege (elhanyagolt, vagy rendezett, parkosított volta) az előbbieket megléte vagy hiánya, szolgáltatásai alacsonyabb vagy magasabb színvonalra. E tényezők összességének igen nagy befolyása van közvetlenül a munkások munkahelyi közérzetére, a munkához, a vállalathoz való viszonyára, a törzsgárda létrejöttére, sőt a munkaidőn túli kultúra különböző formáinak fejlődésére is.

A termelés humán kultúrájának egyik legdöntőbb meghatározója a munkanap tartama, s a munka intenzitásának foka. (Lsd. a munkásosztály evszazados harcát a munkanap megrovidítéseért es az emberi teljesítőképesség határait semmibe vevő tokes munkaintenzitás-növelo tendenciák ellen.) A munkanap tartalmának es a munka intenzitásának a hatása nem korlátozódik a munka olyamatára, hanem messzemenő kihatásai vannak a munkaidőn túli idoszakra, a munkás életmodjára, a szabad idő tartalmára es tartamára stb.*

* Az eredeti tokefelhalmozódás korszakában a kizsákmányolás fő eszköze a munkanap tartamának a meghosszabbítása volt. A gép tokes alkalmazása saját lenyegenol kirolyoan semmibe veszi a munkás antropologiai természetének mértékét, mindenekelőtt valonak tekintti a toke értékesítésének, a profit növelésének a szempontjait. A tokes eiente a munkanap minden „természetes korlátot tanmeno meghosszabbítására” torekszik, arra, hogy erőszakosan eltávolítsa azokat az emberi természetben — a munkások fizikai erejében (illetve gyengesegeben), valamint akarataukban rejlő korlátokat, amelyek az elvileg örökké s szüntelenül mozogni képes gép maximum kihasználását akadályozzák. A tókéét „csak egyetlen lélettörékvés hatja — írja Marx —, az a törekvés, hogy magát értékesítse . . . A toke elhat munka, amely vámpír módjára csak azáltal elevenedik meg, hogy eleven munkát szív magába, s annál inkább él, mennél többet szivott be.” (A Toke I. kötet, Szikra, 1955. 218—219. oldal.)

A gépek termelésességének a növekedése (ami a munkaintenzitás növelésével határt szabott a munkanap mértéktelen kiterjesztésének), valamint a munkásosztály gazdasági es politikai osztályharca eredményekeppen létrejött a törvényesen szabályozott hosszúságú munkanap, majd a 8 órás munkaidő. Ez a munkásosztály hatalmas kulturális vívmánya volt. A monopolkapitalizmus szakaszában a kizsákmányolás fő módszere már nem lehet a munkaidő hosszabbítása, s ezért az a munkaintenzitás minden eszközzel való növelésére koncentrállódik. Tekintettel azonban arra, hogy az ember biológiai es pszichologiai alkatának meghatározottságai határt szabnak az intenzitás növelésének is, ezért a tókéék ma már kénytelenek „humanista” eszközökkel, módszerekkel (munka-pszichologiai-ergonomia, légkondicionálás, légtisztítás, a munkatér, a gépek stb. színének megválasztása, stb.) növelni az emberi szervezet teherbíró-képességét. Ez keresztül-kasul ellentmondásos jelenség, mert egyrészt ezt a „humanizmust” nem az emberről, hanem a profitról való gondoskodás motíválja, másrészt megjelenik ebben a tudományos-technikai fejlődés hatásainak valóságos humanista oldala, ami azonban együtt jár tókes viszonyok között a munkás munkaerejének gyors elhasználódásával, a munkaképes életkor csökkenésével.

A szocializmusban a termelés humán kultúrájának alapelvei a szocialista humanizmusból erednek, anyagi bázisa pedig abban áll, hogy nálunk a termelékenység emelésének nem a munkanap hosszabítása, nem is a munkajntenzitás mértéktelen fokozása, hanem a technikai-műszaki bázis fejlesztése és a munka jobb megszervezése az eszközei.*

A termelési kultúra politikai eleme az **üzemi demokrácia**. Az üzemi demokrácia a szocialista (s ezen belül a gazdasági) demokrácia része s mint ilyen, a politikai kultúra termelési kultúrába való átmenetének formája.

Az üzemi demokrácia és a munkásműveltség kölcsönhatása abban jelentkezik, hogy egyrészt előfeltételei, másrészt eredményei egymás fejlődésének. Az üzemi demokrácia adta lehetőségeket csak maguk a munkások valósíthatják meg, azonban ennek elengedhetetlen szubjektív feltétele egyrészt e lehetőségekkel való élésre ösztönző érdek, másrészt szakmai és általános műveltségük, politikai-ideológiai tudatosságuk, meghatározott színvonala.

Az üzemi demokrácia intézményes formái és a munkásműveltség tehát együtt fejlesztendő, de az előbbi ütemének meghatározott mértékben meg kell haladnia az utóbbiét. Kétségtelen, hogy ebben a fáziseltolódásban rejlenek bizonyos veszélyek, de még nagyobbak azok, amelyeket az üzemi demokrácia intézményes kereteinek biztosítékainak szűk volta hív életre.

Ami már most a munkásműveltség és az üzemi demokrácia közötti konkrét összefüggéseket illeti, ezzel kapcsolatban a következő kérdések merülnek fel:

a) a munkásműveltség jelenlegi szintje mellett mi az, amivel hozzájárulhatnak a munkások az üzemi demokrácia érvényesítésével a termelés, a gazdaság hatékonyságának fokozásához?

b) hogyan hat vissza az üzemi demokrácia a munkások tudatára, műveltségének alakulására?

Az üzemi demokrácia tartalmi kibontakozásának elengedhetetlen előfeltétele a munkások megfelelő informálása, a vállalat, az üzem, a műhely ügyeiről, a gazdasági vezetés problémáiról. Az üzemi demokraciának azok a fórumai, amelyek ennek a felülről lefele áramló információnak a csatornáit képezik, egyben a **szocialista tudat fejlesztésének, a munkásművelésnek nagy hatékonyságú, massal pótolhatatlan intézményei is lehetnek**,** amennyiben a gazdasági vezetés — felismerve, hogy a munkások tudatának fejlesztése részben ugyanúgy gazdasági feladat is, mint pl. a műszaki fejlesztés — felhasználja az ebben rejlő nevelési lehetőségeket. E lehetőségek kihasználásának előfeltétele, hogy a gazdasági vezetők beszámolóit tárgyukat, tartal-

* A felszabadulás előtti helyzethez képest hatalmas fejlődés ment végbe hazánkban a termelési kultúrájának a területén. A munkásokoztály, ma olyan szociális, egészségügyi, munkavedelmi, stb. vívmányok egész sorát mondhatja a magáénak, amelyekért a kapitalizmusban évtizedeken keresztül nehez s emellett jórészt hiábavaló küzdelmet folytatott.

A nagy eredmények elenélz a nehéz feladatok állnak meg előttünk a munka, s a munkakörülmények humanizálásának területén. A fogyatékosok okai alapvetően technikaiak, pénzügyiek, de közrejátszik a nyereség-hajhászás, a közönyösség, a munkást lebecsülő, szükségleteivel mit sem törődő ridegség is.

Egy 1964-ben végrehajtott statisztikai felmérés az egészségi ártalmakat a következő kategóriákba sorolta: földalatti munka, vegyi hatás, hőhatás, porártalom, páraártalom, nagyfokú szennyeződés, nagy zaj és egyéb ártalom.

Mint ezt a felmérés mutatja, 1964-ben a munkáslétszám igen nagy hányada, több mint fele dolgozott olyan munkahelyeken, amelyeken az előbbi ártalmak valamelyikének kisebb-nagyobb mértékben ki volt téve.

A munkások legnagyobb részét a nagy zajjal járó munkafolyamatok veszélyeztetik. A munkahely zajossága egy meghatározott zajsztint fölött mindenekelőtt rohamosan csökkenti a munkás termelőképeségét, de ezen túlmenően tartós károsodást okozhat egészségi állapotában is, mivel nemcsak a fülre, hanem az agy-központra és azon keresztül az egész szervezetre hat. A problémát növeli az, hogy a gépek modernizálásával párhuzamosan az esetek többségében nem csökken, hanem növekszik a zajhatás.

** A termelési tanácskozások szükségképpen a legszorosabban kapcsolódnak a munkások által már tapasztalatból is legjobban ismert vállalati, üzemi, műhelyi problémához, másrészt (s talán ez a legfontosabb) az itt felmerülő kérdések helyes megoldásában a munkások anyagiilag közvetlenül érdekeltek, ami — tekintetbe véve az érdekeltség és az érdeklődés közötti szoros összefüggést, olyan pedagógiai-didaktikai ösztönző tényező, amivel az ideológiai oktatás formái természetesen nem rendelkeznek.

mukat, formájukat illetően messzemenően számoljanak a munkások tudatával, érdeklődési körével, tapasztalatszerzési lehetőségeivel, műveltségi színvonalával. Mindez továbbmenően feltételezi azt, hogy maguk a gazdasági vezetők is már a vezetési kultúra meghatározott színvonalán álljanak, hogy ne csak szűk értelemben vett gazdasági szakemberek, hanem az emberek tudatát alakítani képes nevelők is legyenek egy személyben.

Az előbbi feltételeknek megfelelő beszámolókat a munkások általában érdeklődéssel hallgatják végig: ezek egyszerre fejlesztik köztulajdonosi tudatukat, önértéküket, s közgazdasági műveltségüket, azáltal, hogy segítséget nyújtanak abban, hogy empirikus műhelytapasztalataikat az üzemi, a vállalati, esetenként a népgazdasági, sőt, a világgazdasági összefüggések általánosának színvonalára emeljék.

A munkásoknak szóló információk tartalmi, módszerbeli helyessége közvetlenül azon mérhető le, hogy milyen mértékben keltik nemcsak a figyelemben megnyilvánuló érdeklődést, hanem a megvitátás során megmutatkozó aktivitást is. E viták során a munkások más úton megszerezhetetlen információkkal tudnak szolgálni a gazdasági vezetésnek a csak általuk ismert részleteket illetően, a munka jobb megszervezése, a rejtett tartalékok feltárására, a technológia megjavítása, stb. területén. Az ilyen, egyenként talán kisebb jelentőségű ésszerűsítési javaslatok a maguk összességében, nagyobb mértékben képesek emelni a munka termelékenységét, mint egy-egy (gyakran igen nagy beruházást igénylő) kiemelkedő találmány vagy szabadalom bevezetése. Ha a megfelelő vezetői beszámolók a munkástudat „egyes”-ének az általánossal való egyesítését, általánosítását jelentik, akkor a munkások észrevételei, javaslatai a gazdasági vezetés — e javaslatok nélkül könnyen absztrakt általánosnak, az üzemi realitásokkal nem számolóknak megmaradó — elképzelései, tervei konkretizálását eredményezik. Ilyen módon a **jól funkcionáló üzemi demokrácia nemcsak a munkáskultúra, hanem a vezetési kultúra fejlesztésének is eszköze**, mivel (s ez nemcsak az adott esetre érvényes) az absztrakt általános ugyanúgy a kultúra alacsonyabb szintjét képviseli, mint a partikularitásba elvesző, empirikus egyediség.

A megfelelően érvényesülő üzemi demokrácia kereteiben így egy spirálszerűen emelkedő körforgás keletkezik a vezetés és a munkások gondolatcsereje formájában, amelynek során ezek a gondolatok egymást módosítva, egymás általánosságai fokában meglévő fogyatékosságait a különös szintjén állandóan s kölcsönösen megszüntetve, a vezetői és munkástudat egyre magasabb szintjére emelkedhetnek, s ezáltal egyre alkalmasabbá válhatnak a megvalósításra, a termelőerővé válásra, a gazdasági hatékonyság emelésére is.

A munkahelyi kultúra — mint erről már szó volt — nem korlátozódik a termelési és a (gyakorlati) politikai kultúrára, hanem mint harmadik fontos területet, magában foglalja a **szellemi kultúrát** is. Az ide sorolható tevékenységeket tartalmuk szerint mindkettőt **művelődési és szórakozási** tevékenységekre oszthatjuk. A művelődések lehetnek továbbá **általános és szakmai**, valamint **világnézeti-politikai** jellegűek. Intézményes formájuk szerint a művelődési tevékenységek **oktatási** vagy **köz-művelődési** jellegűek s mindkét esetben állami, párt vagy tömegszervezeti keretek között folyók lehetnek.

Az általános műveltséget (egy részükben a szakmai műveltséggel együtt) hivatottak megalapozni, fejleszteni a nagyobb gyárakba, üzemekbe kihelyezett állami esti általános és középiskolák (gimnáziumok, szakközépiskolák)*. Részben vagy teljesen a vállalat hatáskörébe tartoznak s keretein belül folynak a munkások szakmai művelődésének olyan alapformái, mint az ipari tanulóképzés, a felnőttek szakmunkásképzése, valamint a szakmai átképzés és továbbképzés.

* Az iskola gyárba való behatolásának ellentétes irányú folyamata a gyár „behatolása” az iskolába, az utóbbi években terjedő patronálás formájában. Ezen belül a gyárak szoros kapcsolatokat létesítenek általános-, közép-, és felsőfokú iskolákkal; képviselőik, pl. felkeresik a végzős általános- és középiskolásokat, és ismertetik velük a munkakörülményeket, azokat a szakmákat, amelyekre az adott vállalatnak szüksége van; ezzel segítik mind a fiatalok pályaválasztását, mind pedig a vállalat munkaerő-gondjainak megoldását.

Kerényi Ferenc

Egy márciusi ifjú Nógrádban: Madách Pál

Madách Pál a köztudatban eddig mint a nagy költő öccse szerepelt csupán, családtag, akinek annyi szerep jutott, hogy korai és tragikus halálával sötétebbre színezte a Tragédia írójának világlátását. Tudomásunk szerint ez az írás az első kísérlet, hogy életútját önállóan vizsgáljuk és alakjának megidézésével Nógrád forradalmi hagyományát gazdagítsuk. Madách Pál helyi politikus pályájának kibontása nem kapcsolódik kerek évfordulókhoz, de az eddigi kutatás eredményeinek közreadása most, amikor a megye történetének összefoglaló munkálatai folynak, bizvást nevezhető időszerűnek. Ezért is törekedtünk arra, hogy — támaszkodva a Madách-kutatás újabb eredményeire — az egyedi vonások mellett rámutassunk a kor tipikus jelenségeire, hátterként fel-felvillantva a család és a megye reformkori életének, 1848—49-es harcainak epizódjait.

Madách Pál György, a költő fiatalabb öccse, a sztrégovai anyakönyv bejegyzése szerint 1827. április 23-án született. Gyenge alkata, egészsége, amely később, leveleiben vezérmotívumként ismétlődik majd, nem egyedülálló a családban: apja korai halála és költő bátyjának hasonló bajai jelzik az öröklődés tényét. Mindez korai iskolázással, szellemi érettséggel párosul. Más gyermeknek még a betűvetés is nehézséget okoz, amikor ő (8—10 évesen) Imre bátyjával háziújságot állít össze, a *Literaturai Kevercset*, amelynek élén Berzsenyi-idézet büszkélkedik: „Az ész az Isten . . .” Első, korai, de a lapocska ismeretének hiányában ma még követhetetlen nyoma egy majdani önálló világlátás bontakozásának. A döntő mozzanat azonban Pest-Buda. 1837 őszén, gyerekfejjel érkezik Madách Pál két bátyjával együtt a fővárosba, magasabb tanulmányok céljával. A reformkor Pestje már nem a százesztendőös almos, német és szerb szótól hangos kisvárosa, hanem építészeti és szellemi arculatát egyszerre kereső-alakító kultúrközpont, ahol ezek ünnepelték mámorosan a Magyar Színház megnyitását és háborodtak fel az országgyűlési ifjak és Kossuth perbefogásán. Az itt zaporozó benyomások hatása a *Tragédia* írójának egész életútján kimutatható. Hét év alatt Madách Pál hasonló, de az idő arányában erősebb impresziókat szerezhetett. Miközben Imre már az egyetem előadásait látogatja, a két fivér, Károly és Pál a Szena-piacon (a mai Kálvin téren) lévő szállásukon tanulnak a Sztrégováról velük együtt érkezett nevelő, Spányik felügyelete mellett. Madách Imre egyik rajzán meg is örökítette ezt a tanulószobai jelenetet. De másra is jutott idő. Imre, a „rangidős” testvér anyjához írt levelében beszámol arról, hogy Pál is elkezdte a vívóleckéket Frideric mesternél, 1839 nyarán pedig kedvetlen mentegetődzéséből derül ki, hogy a fivérek a politikai és művészeti vitáktól, tüntetésektől hangos Magyar Színházban is gyakorta megfordultak:

„Ami a színházat illeti, mindég át láttam én annak nem legjobb bényomását, Károly, s Pali korú elmékre . . . Én ambár érzem írói pályamra ennek jó befolyását . . .”

Madách Imre 1840-ben hagyta el, gyenge egészségi állapota miatt, Pestet. Pál öccse 1844-ben végezte el ugyanitt, hasonlóképp „sokszori mellfájással” küszködve, az egyetem jogi karát. Életének következő állomása a Nyitra megyei Lelóc, ahol joggyakornokként látjuk az alispáni hivatalban. Pályakezdése szokványos a korban: azok a nemesifjak, akik már nemcsak a gyéren csordogáló birtokjövedelemre alapí-

tották életüket, általában így szereztek ismereteket a vidéki nemesség életéből, sőt politikai gyakorlatot is. Az irodalmi hajlamú joggyakornokok sora pedig önmagáért beszél: Kölcsey, Vörösmarty, Madách, Mikszáth szeme nyíltott rá ily módon a parlagi elmaradottság jelenségeire, Madách Pál leveleiből hasonló fejlődés bontakozik ki; a látogatások, kirándulások, anekdotás, biedermeier képei mellett ott sorjáznak a megyei közgyűlések politizáló, éjjelt és nappalt igénybe vevő hétköznapijai.

„... reggel füröstökörölni küldik a huszárt, minékünk pedig a jáger takarít tisztogat, tíz óra felé füröstökörölnk kávét gyümölcsöt — 2 orakkor ebédelünk iszonyu ebédet, ebéd után kávézunk . . .

Ha foglalatosságunk nincsen egész nap az úrral vagyunk. Kinek mint egy házi baráti egész nap társalgunk — a Nyitrára megyünk csolnakázni, ha időnk s kedvünk van Privigyére vagy Bajmoczra rándulunk. Karácsony ünnepétől óta annyi temérdek a dolgom, hogy a nap rövid levén annak bē fejezésére éjjel kell pótolnom . . . jó instáns, annak instantiát, másnak indorsátát, harmadiknak némi eredeti documentumok árkusokra terjedő másolatát, vagy más e féléket kell szüntelen tenni —

Én valóban olly praxisra tettem szert, hogy keresve nem találtam volna jobbat, mert mi kell jobb praxis, mint ha a megye, mondom az egész megye minden levelezései és végzései a kezemben fordulnak meg . . .”

Az élményszerzés lázas hónapjainak eseményeit a ránkmaradt levelek hűen követik, és Madách Pál határozott irodalmi tehetségéről is tanúbizonyságot tesznek. A kutató számára, aki a Madách-család valamennyi tagjának stílusát tapasztalhatta már, feltűnő, hogy amíg Imre magánleveleiben győtrődik a stílussal, birkózik a nyelvvel, addig öccse, aki a romantika könnyen folyó, szemléletesebb írásmódját alighanem Pesten sajátította el, milyen lendületesen fogalmaz, leírásai beillenének bármely korabeli divatlap novelláiba. Bizonyítékul álljon itt egyik, 1845-ös levele, amelyben trencsényi kirándulásáról tudósít:

„... az út regényes, de fárasztó, hogy ha felérek a tetőre kábultan dőlök egy forráshoz, melynek éltető ki párolgását szívom magamban — gyalog ér az ember a faluból ki egy óra alatt, s megy fel egy három óra járásig tartó hegyen, melynek tetején van egy kereszt s a két megye határja — a tájék — az út fekvése, a patakok esése — mesterséges szirtek — üregek — romlott várak — valami felséges . . .

Zsolna alias Silein németül felséges város — a házak alatt mindenütt boltozott csarnok van, hogy az ember szárazon mehet el — e csarnokból nyílnak — fehér népség gyönyörű . . .”

Madách Pál fiatal éveiben még egy fontos mozzanatot kell hangsúlyoznunk. A függetlenedés törekvése ez, az önállósodásé a szigorú és takarékos sztrégovai nagyaszonny, Majthényi Anna havipénzeitől és szellemi irányításától. A három Madách-fivér nemzedéki ellentéte anyagi és világnézeti alapokon nyugodott, s hármójuk közül kétségkívül Pál konfliktusa volt a legélesebb; nála a hosszabb távollét, a radikális eszmék és romantikus természete hatására az anya iránti szeretet kevésbé tudta elmosni az ellentéteket. Leveleinek ismétlődő utalásaiból a családi nézeteltérések mindkét oka kiviláglik:

„Egy pár nap óta pénz szűke miatt aggódik, van alkalmam hallani azt, hogy az atyus idejében 1 forintos csizmát hordtunk, Majthényinek egynek másnak menyinivel tartozik — és mi, ha meg találna halni még is adósságaiért neheztelnénk rá, holott ő neki ruhája sincs, és mi mindig könyökig akarnánk pénzbe úszni — . . . a mama úgy is abban a vélekedésben van — mint ha mi ketten (Madách Károly és Pál — K.) különös jacobinus pártot állnánk — mely tán ő elleni célzásunkat venni terve — . . .”

Madách Pál Nógrád körzetében 1846-ban jelentkezik, amikor kezdi megjárni a megyei hivatalviselés szokásos ranglétráját.

„1846. július 17.; 2454/1846.

Tiszteletbeli Fő Jegyzővé méltóztatott Ó Méltósága kinevezni báró Balassa Antalt, tiszteletbeli aljegyzőkké pedig Madách Pált, Prónay Pétert, Veres Gyulát, Fehér Alajost, Horváth Ádámot, Hegyessy Sándort, Paczolay Jakabot, Benyitzky Gyulát, Somoskőy Istvánt, Balásovits Imrét, Krúdy Gyulát, Poosch Kál-

mánt Kováts Károlyt, Prónay Pált, kik közül Madách Pál, Prónay Péter, Veres Gyula, Fehér Alajos, Hegyessy Sándor, Paczolay Jakab, Somosköy István, Balásovits Imre, Krúdy Gyula, Kováts Károly, a hitet letéven, azonnal hivatalukba iglatattak."

„1846. november 18.; 3513/1846.

Madách Pál a kir. kissebb Cancellariától kitünő jellel nyert ügyvédi vizsgálatról szóló bizonyítványt elő terjesztvén ki hirdetetett, s ügyvédek sorába iglatni rendeltetett."

A felszín a következő években látszólag nyugodt, de az érzékeny, tehetséges, többre hivatott fiatalember egyre kevésbé találja helyét, s válsága az utolsó rendi országgyűlés idején, 1847 telén és 1848 tavaszán érte el mélypontját. (Fel kell figyelni arra, hogy négy-öt évvel korábban, a megyei politikai élet megismerése következtében Madách Imre is hasonló krízisen esett át!) Madách Pál önmérsztése nem egyéni érzékenysége, karriervágya vagy személyes sérelem következménye, hanem sokak problémája, szerte az országban: a jósándékú, de tehetetlen nemesi reformpolitika csődje ez, a beismerés pillanata, amely a tisztán látóknál — Madách Pál is bizvást ide sorolható — megindítja a katharizis folyamatát, és elvezet 1848. március 15. igenléséig. Madách Pál életútja ezekben a hónapokban annyira jellemző, hogy megéri a fáradságot összeállítani a részletesebb krónikát, az országgyűlés eseményeinek, a megye politikai életének és a fennmaradt levelezés adatainak egybevetésével.

Madách Pál számára 1848 elején már-már elviselhetetlen a tudat, hogy amíg az országgyűlés feliratban tiltakozik az adminisztrátori rendszer törvénytelenége ellen, ő vármegyei tiszviselő; meggyőződése és Prónay Emma iránt érzett szerelme egyébként az ellenzékhez vonta, hivatalból a kormánypárthoz tartozónak kellett vallania magát. A minden korábbit felülmúló heveségű megyei pártharcok és pozsonyi, országgyűlési tartózkodása a konfliktust benne a végsőkig élezte:

„Ez év kezdetén pártos viszálykodás uralkodott megyénkben . . . igazan megvallva engem szoros körülményeim — és mondhatnám a kényszerűség vezetett a párthoz, amelyhez valék tartozni . . . Ekkor körülményeim Pozsonba küldöttek — Vissza jöttömkor a Losonczy gyűlés — és erre két nappal a Losonczy bálók kezdődtek . . .”

A levélben említett losonczy közgyűlés 1848. február 9-én Nógrád megye válasza volt a február 1-én kelt királyi leiratra. Az uralkodó ebben sajnálkozását fejezte ki az adminisztrátorok túlkapásai miatt, de magát az önkényes rendszert fenntartotta. Nógrád rendjei Losoncon egyértelműen a királyi leirat ellen foglaltak állást és felszólították a diétai követeket, hogy maradéktalanul tartsák be a megye utasításait, az országgyűlés berekesztése után pedig három évig ne vállaljanak olyan hivatalt, amelyik királyi kinevezéstől függhet. A határozat hallatán Madách Pál azonnal dönt: lemond eddig viselt aljegyzői hivataláról és ezzel az ellenzékhez csatlakozik. A gyűlés mellett a másik nagy demonstráció az ellenzéki bál, amelyen őt is ott látjuk. Korábban tapasztalt írói erényei most a bál leírásában így összegeződnek:

„. . . a természet ezernyi világ tette ragyogóvá, még a karzatok is körül körül ki világitvák — a karzatokon alant a jeles férfiak arcz képei függöttek — Kubinyié felett koszorú volt — a karzatokon zászlók állottak festői rendben föl ékesítve Kubinyi Károlyi neveivel — vagy egyes jól választott — de a követ választáson már ugyan ezen zászlókon használt föl iratokkal ékeskedtek — a zászlók között transparensok voltak — szabadság — adó — örökváltság — fiumei vasút — véd-egylet — ipar és gyáralapítás feliratokkal — az ablakok nemes szövöttek kortinnakkal jól elzárják — a tribünön thea asztal állott — míg a terem melletti ét szobában a nők — a kávéházakban pedig a férfiak számára terített vacsora . . .”

Madách Pál emberi válságát, amelynek során az ország elhagyására is gondolt, végelesen csak a márciusi forradalom oldotta meg, teret nyitva közéleti szereplésének. A döntés a forradalom mellett vagy ellen nem volt gyors és könnyű a megyei nemesség tömegei számára. Sokan, mint Majthényi Anna is, a jobbágyszabadságtól tönkrementesüket várva, az első ijedség elmúltával ellentámadásba mentek át. A Madách család ellentétei most polarizálódtak élesebbre: 1848 nyarán, amikor mindhárom fia erejét, egészségét nem kímélve a szabadság ügyében fáradozott, Majthényi

Anna volt jobbágyai ellen pereskedett. (Iratait ma is őrzi Nógrád megye 1848-as közgyűlési jegyzőkönyve, az 599—602. és 695. szám alatt)

Madách Pál tehetsége, jogvégzettsége és gyakorlata a megyei életben kitűnő szolgálatot tett Nógrádban a forradalom ügyének. Május 1-én, mint azt a hivatalos iratokból és leveleiből összeállított montázsunk bizonyítja, a megyei állandó bizottmány tagjává választották.

711/1848. Nógrád közgyűlési jegyzőkönyve (1848. május 1.)

„... 2-or A XVI. törvény rendelete szerint egy nagyobb számú állandó választmány lévén nevezendő, melly mind azon hatóságot fogja gyakorolni, melly törvény s alkotmány szerint a megyei közgyűléseket minden tekintetben illetve, e tekintetbe javálja a választmány, hogy a Tiszti kart is ide számítva sors s születés különbsége nélkül 300 képviselő választassék...”

Madách Pál levele Károly bátyjához (1848. május 13.)

„A megyei állandó választmány tagja vagyok mely a megyét a jövő országgyűlésig kormányozza Csesztvéről a Május 1 napi gyűlésre képviselőnek választattam, de nem lévén Csesztvén el nem fogadhattam — a Csesztveiek sajnálva vették —”

737/1848. (május 2.)

„A legujjabb törvénycikkeknek, középponti azon választmány által, melly t. e. XVI. t. 2. §. e. pontja értelmében kiküldetett, kiadandó felvilágosító magyarázások kíséretében, eszközözendő közzé tételére, minden végrehajtó tisztviselő mellé egy választmányi s nem tisztviselő tagnak kiküldetését célra vezetőnek látván... Losonczy Járásban: ... Török Bélához Madách Pál...”

„... a megyétől Török mellé vagyok rendelve kerületében a törvényt hirdetni, nemzetőröket és választókat össze írni — ... Törököt minden órában várom...”

A választmány tagjaként munkája ugyancsak megszorodott. A jegyzőkönyveket lapozgatva szembeszökő, hogy a forradalmi helyzet hozta rengeteg vitás és azonnali intézkedést kívánó ügy mellett mennyi a korábbról, a közgyűléstől örökölt akta, amelyeknek elintézése ugyancsak rájuk hárult.

A megye új, forradalmi tisztségviselőinek megválasztására 1848. május 22-én került sor az ideiglenes választmány balassagyarmati ülésén. Az esemény — ismét a hivatalos jegyzőkönyvekből és a magánlevelezésből — így rekonstruálható:

77/1848. Nógrád állandó választmányának jegyzőkönyve

„Prónay József első aljegyzőnek Fő szolgabíróvá lett előléptetése által megürült első aljegyzői hivatalra Madách Pál, fizetés nélküli, 3-ik aljegyzői hivatalra Jeszenszky Dániel közfelkiáltással elválasztattak...”

418/1848. (május 27.)

„Madách Pál első aljegyző a tiszti hitet letévén, hivatalába beigtattatott.”

Madách Pál levele Károly bátyjához (május 29.):

„Pestről ki indulva a leg nagyobb meg lepettetésre jöttem Csesztvére t. i. még én bona fide oda barangoltam Pesten, engem Gyarmathon a leg nagyobb meg lepettetésekre és örömömre tudtom akaratomon kívül egy hangúlag meg választottak rendes első aljegyzőnek — ... s már ma út félben Gyarmathon meg állván az esküt le tettem hangos éljenek kíséretében —...”

Itt jegyezzük meg, hogy a Madách-irodalomban (valószínűen a családi hagyományból átvéve) téves adat szerepel: Madách Pál nem első alispánja, hanem — mint az a fenti forrásokból egyértelműen kitűnik — első aljegyzője volt Nógrád megyének. Felettese (ugyanitt megválasztva): I. alispán Bibithi Horváth Elek, II. alispán Jankovich László, főjegyző Veres Pál.

Madách Pál életének következő fordulata a nemzetőrség szervezésével kapcsolatos. Április 18-án Tereskén már „fegyvergyakorlatról” ír levelet, és trefás hangon számol be Károly bátyjának a lovagolni tanulás viszontagságairól. 1848 nyarán azonban vége szakad a kedélyes, beszélgetésekkel, borozgatással tarkított katonásdinak: a délvidéki hadihelyzet súlyosbodásával július 20-án Nógrád is megkapja

Mészáros Lázár hadügyminiszter rendeletét a megyei nemzetőrség összpontosításáról és másnap a választmány intézkedik a Baja felé útnak indítandók felfegyverzéséről. Ekkor a Madách család mindhárom férfitagja fegyverben áll. A költő — betegsége dacára — harctéri szolgálatra jelentkezik; Károly, a középső testvér, aki Budán hivatalnokoskodik, március 16. óta nemzetőr; Pál pedig a hadügyminiszteri rendelet vételének estéjén, július 20-án búcsúlevelét írja menyasszonyának:

„Kettő az miért élnünk kell — a haza, melyben születünk, melynek jó téteményeit élvezzük — a másik azon érzelem — mely ez áldott hazában boldogságunkhoz vezet — az első; erőtlen bár és beteges testemet segélyre hívja jól védelmére — azt készséggel teszem — és a haza életet kívánja ám legyen — ... éppen most — e levél írása előtt beszéltem Imrével — határozottan ki nyilatkoztatván neki miként ha a haza körülményei kívánják — szolgálati időmön túl — ha azt át éltem a leg merészebb önkéntes csapatban adom kezemet”

A nógrádi nemzetőrség azonban nem indult útnak, a kormány következő rendelete 2000 főnyi csapatot igényelt csupán. Ebben a számban Madách Imre, akit a megye felmentett, már nem szerepel. Pál azonban igen:

„... most Nógrádból csak 2.000 megyünk — s sors húzás által lesz ki egészítendő e szám, tegnap Sztregován történt a húzás — Sztregova ötöt adott volna — mert minden ötödikről megy egy s vannak 25-en be írva — de mint hogy én egyike voltam az önként ajánlkozóknak s itt lakom — Sztregova csupán 4-re húzotta — ...”

Augusztus 4-én Mészáros Lázár elhalasztja az önkéntesek útnak indítását. Madách Pál ekkor újabb feladatot kap a választmánytól: az ülések jegyzőkönyvét vezeti. Aláírása először az augusztus 21-i ülés bejegyzése után olvasható. Megerősíti mindezt Károly bátyjához frott, öt nappal későbbi levele:

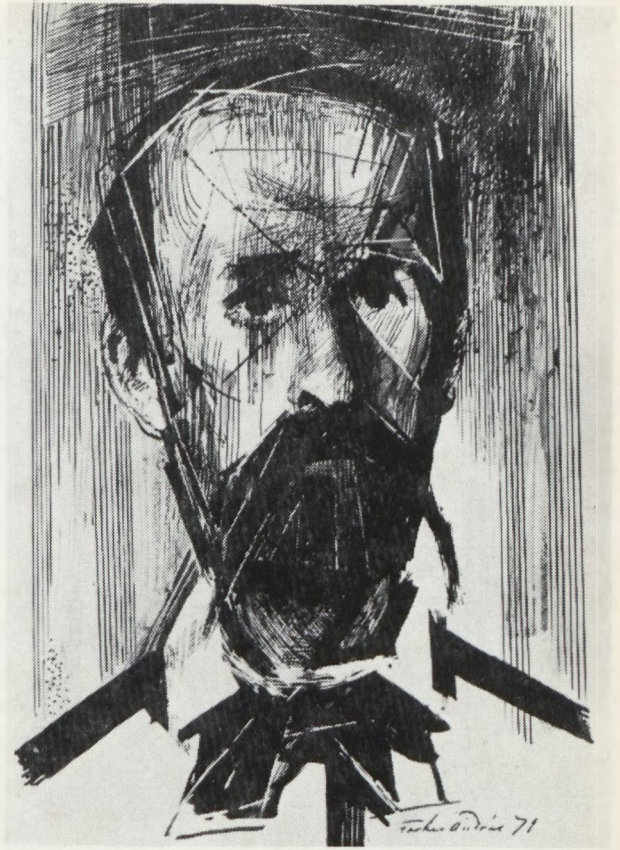
„Nálunk most egy tellyes hatalmú állandó választmány van, melyben Nógrádból ki indítandó 1200 önkéntes rendezését organisáljuk — nem különben a hon maradandó nemzet öröknek felosztását — felesküvését, s a. t. eszközlik — ezen választmány telles hatalommal van felruházva s én vagyok egy akarattal meg választott jegyzője — ...”

A forradalmiság és a hazaszeretet újabb próbáját Nógrád megye vezetőinek 1848 szeptemberében kellett kiállniuk, amikor a kamarilla, ledobva addigi álarcát, támadásba küldte Jellasič csapatait. A megye választmánya szeptember 18-án rendkívüli ülést tartott, amelyen a helyzet szabta határozatok közül kettő Madách Pál nevéhez fűződik: ezen bizonyítják, hogy a „korhadt egészségű”, de a márciusi ifjak hevületével és odaadásával dolgozó fiatalember (aki mindössze 21 éves!) a legkövetkezősebb megyei vezetők egyike volt. Körlevélben a helyzetre hivatkozva utasítja a választmány nevében a tisztségviselőket, hogy tartózkodjanak közetükben és a nemzetőrség egységeiből hozzanak létre mozgó rendfenntartó erőket. Nem kevésbé fontos a kerületi esperesekhez intézett körirata, amelyben a szeptember 25-én megészerte tartandó és a katonaillesítés szükségességét magyarázó népgyűlések támogatására hívja fel őket:

„A választmány kötelességemül tette tehát, hogy hazafiúilag föl kérjem önt, de egyszersmint hazafiúi leg szigorúbb kötelességéül tegyem, hogy a kerületében lévő Papságot erélyesen föl szállítsa arra, hogy a kitzótt határ napon a hírlendő helyeken meg jelenjen.”

A határozott hang és a megfogalmazás jakobinus élessége Madách Pál következetességét dicséri; figyelemre méltó egyúttal, hogy e körleveleket nem az óvatkodó és utóbb Windischgraetznek felesküdő főjegyző, Veres Pál kiadványozta. Madách Pálnak jelentős szerepe volt abban is, hogy a rendeletek nem maradtak papíron: október 2-án ő tett feljelentést gróf Czebrían Ferenc ellen, aki Fülken az újoncállítás ellen bűjtogatott. A fenytő törvénytészek ülésén Madách Pál volt a jegyző s része lehetett benne, hogy Czebríanjt végül is három hónapi elzárásra ítélték, noha az elnöklő Jankovich László másodalispán a vádlott egészségi állapotára hivatkozva, enyhíteni igyekezett az ítéletet.

A megyei vezetés (ezen belül Jankovich és Veres) fokozatos jobbratolódása nyílt árulásba 1849. január 30. után csapott át, amikor az utolsó választmányi ülést

FARKAS ANDRÁS ILLUSZTRÁCIÓI: MADÁCH – AZ EMBER TRAGÉDIAJA C. MŰVÉHEZ

V. SZIN (1949)

VII. SZIN (1949)

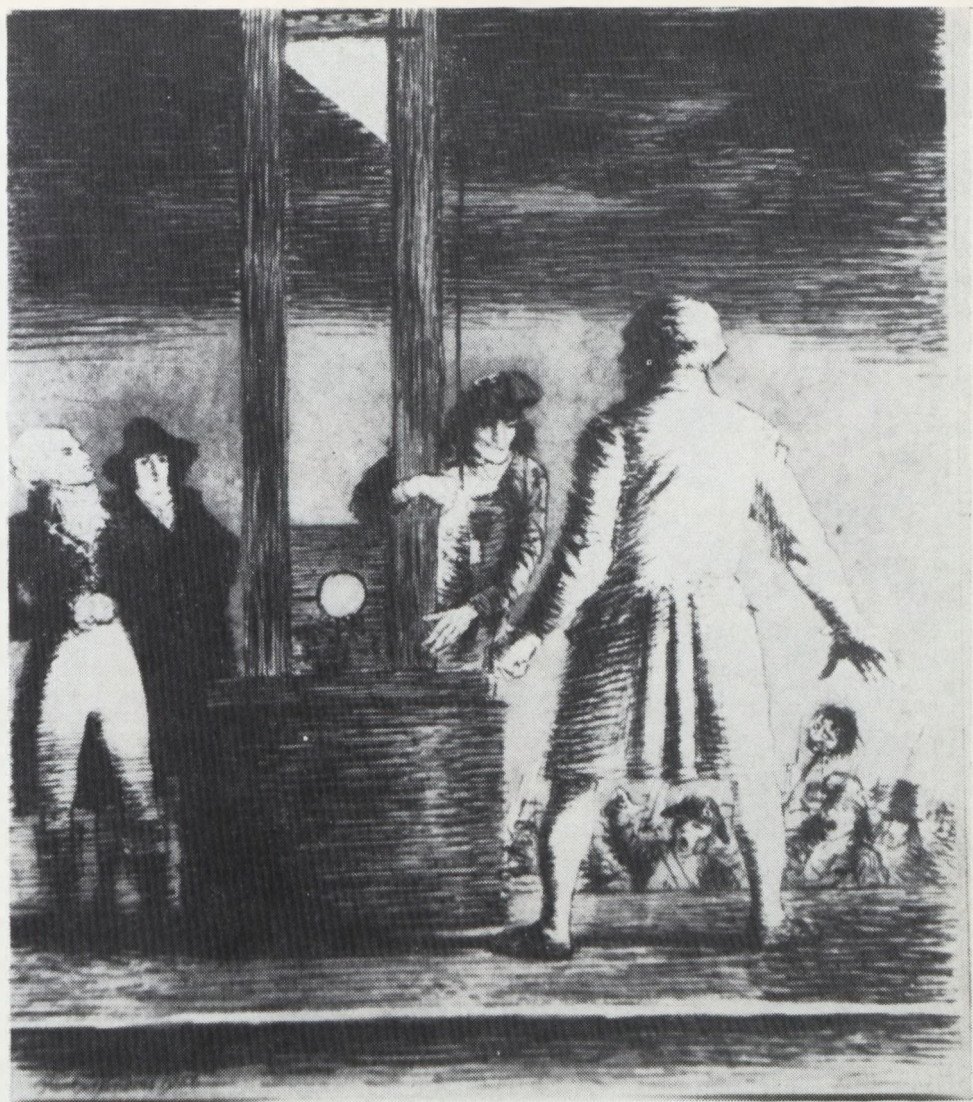
XIV. SZÍN (1949)

IV. SZÍN (1951)

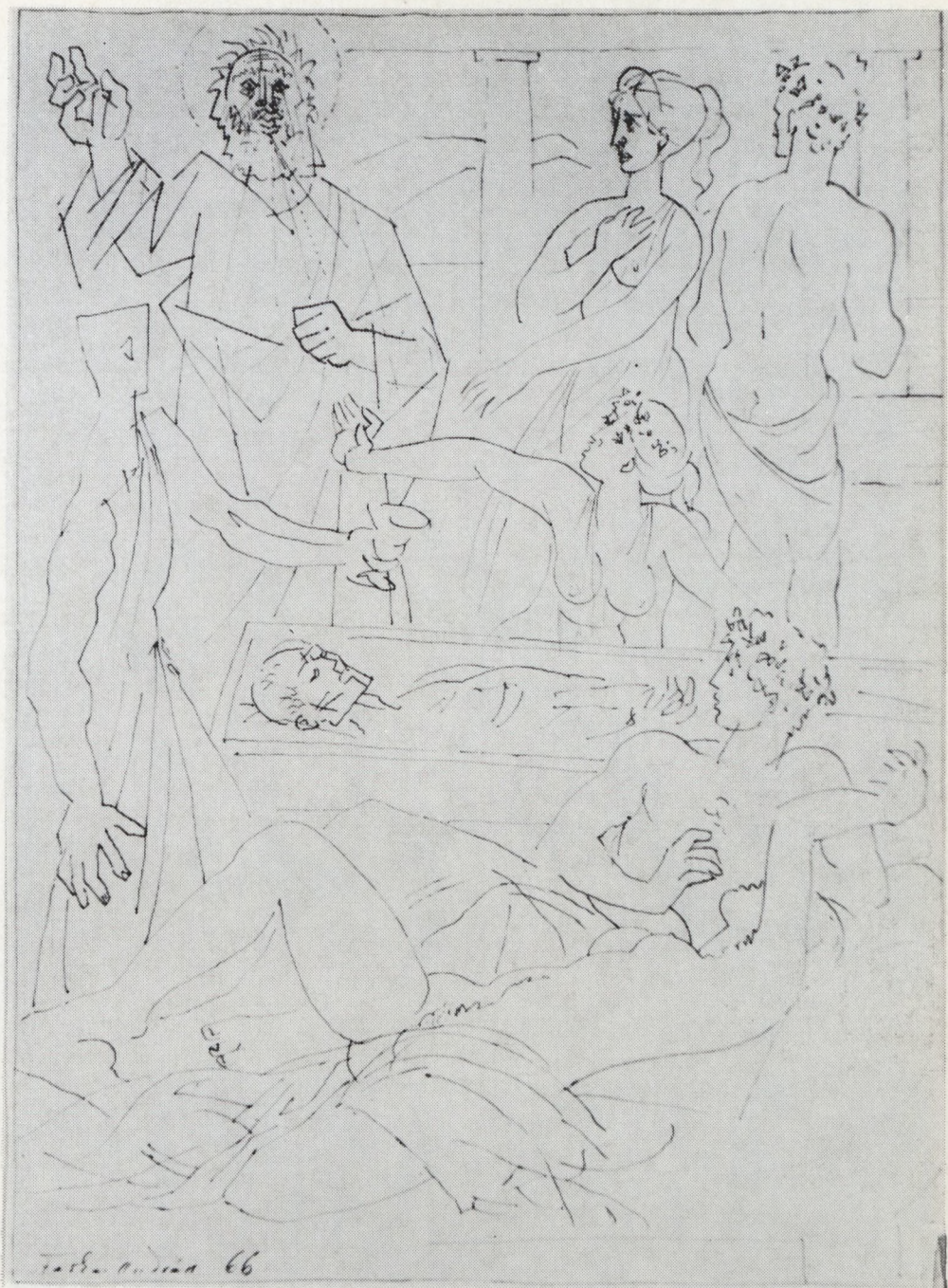

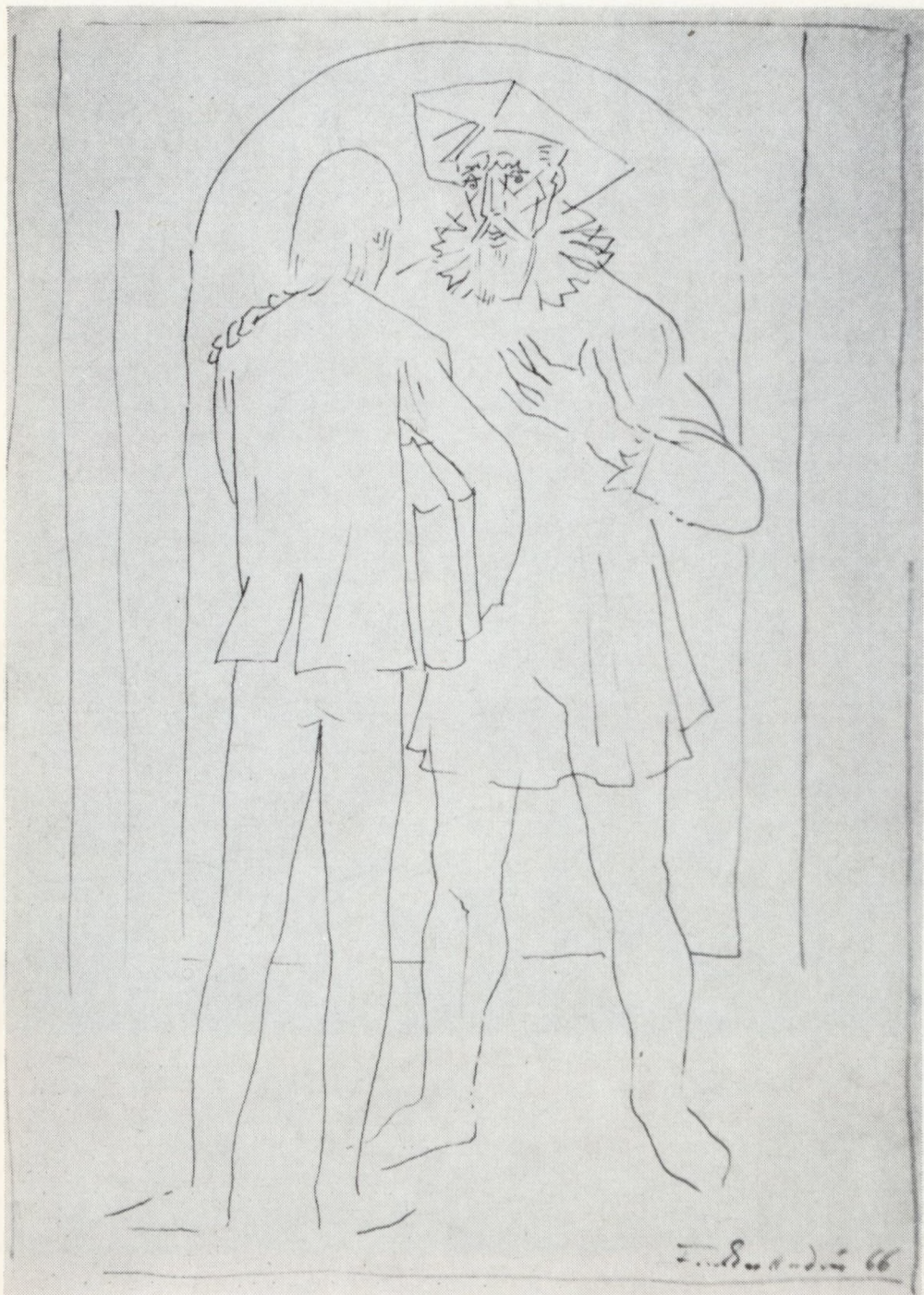
V. SZIN (1951)

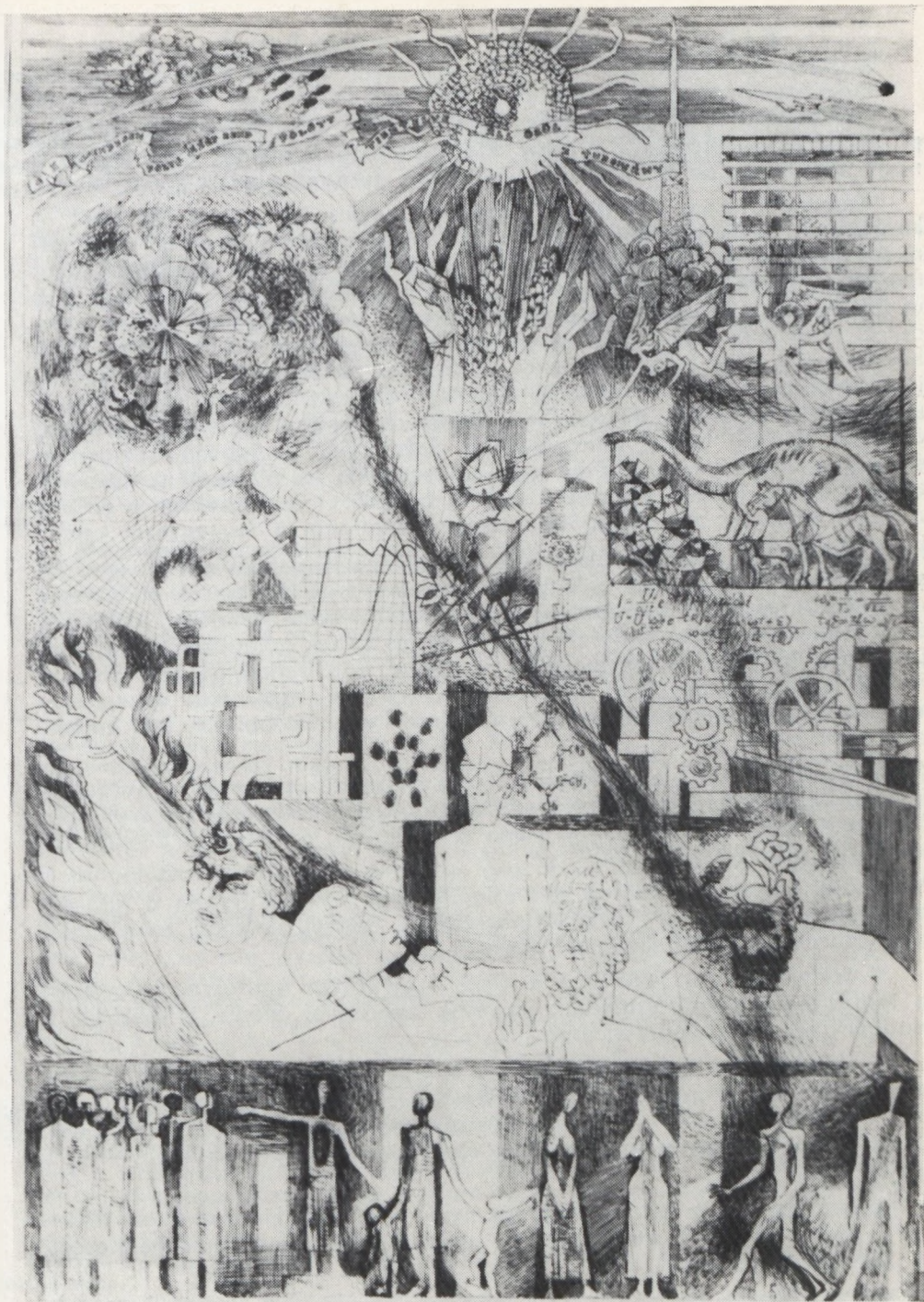
X. SZIN (1951)

X. SZIN (1966)

XII. SZÍN (Falanszter) 1969.

FARKAS ANDRÁS ILLUSZTRÁCIÓI

Farkas András ereje a csendes befeléfordulás, a zaklatott, alkalomadtán plebejusi vulkánkitörés. S e nagy ellentmondásban mindig tettenérhető a nagy humánus, az intellektuális vonulatok gyengédsége és forró töltése.

Képeinek finom, szordinós színvilága együtt lélegzik a csenddel, a kevéssel, sokat mondással, a gyökerekkel. A gyermekkor, a palóc-világ színesen megejtő etnikai szigorúsága a forrás; de ezen túl gazdagon, mint finomhúrú hárfa zeng és rezonál mindarra a realitásra, ami naponta adhat új inspirációkat az eszme és a teremtő ember reménységéhez. Ebben csordul ki nagy erővel igazán népi jellege. Líraisága nem sovány melankólia, hanem olyan erő, mely a kollektív erőfeszítés hevében izzik az új, feszült igazságokért. A művészi igazság szolgálja az erkölcsi tettek örökérvényű szépségét és törvényét, de soha nem patetikus hangon, hanem a művekben ábrázolt valóság feszült harmóniáiban. Ezért válhatott igazán a madáchi életmű avatott tolmácsolójává, mert szellemi-lelki feszültséget hordozó robusztus hangsúlyaiban megnyerő szellem hatja át, s ez különösen a grafika a vonal érzékeny alkotóvilágában letagadhatatlanul a megegyezőt keresi.

Nem fitymálja a művészet klasszikus hagyományait, azokat bátran építi be saját égboltozatába, s így válik igazán korszerűvé az illusztráció, mint maga az örökérvényű mű. A spontán erő is ott munkál minden vonalban, tónusban, érzékeltetve a tragédia mély rétegeit. Az egyes színek archaizáló erejű megjelenítése, az egyes korok mélyebb rétegeibe való behatolás érdekében a formák korhozkötöttségében találja meg „Az ember tragédiája„ igazi, korokat felölelő megjelenítését, mindig hozzáadva azt a többletet, ami korszerűvé teszi.

A műhöz és a műből adekvátan jelentkező szándék párosul a gazdag kifejezési készség mellett a formák erőteljességével, a szenvedéllyel, amit még fokoz a drámaiság érdekében a papír fehér izzása, a tus-fekete formák kemény, határozott vonalaiban.

Míg egyik helyen a kontúrok zárt szigorúsága, a másik helyen a látomás erőteljessége éppen a finom csipkeszövésű lehelet-átmeneti tónusokban idézi a drámaian kitárulkozó szenvedélyt.

A felsorakoztatott lapok azt is jelzik, hogy Farkas András művészetében a természetes alkotófolyamatok az évek múlásával mérve is kötődik a madáchi mű szerves vitalitásához.

Ugy újít, hogy önmagában hordva a már meghárcolt formákat, azokat mint felfedezett titkokat babusgatva továbbépíti, egy érzékletesen hű emberi világhoz-hasonlóan – mint a drámaiságot igazán megérző Rembrandt, Goya, Daumier, vagy a tragédia nagy romantikus illusztrátora, Zichy Mihály tette.

A lapok keltezése is igazolandón bizonyítja ezt, csak kiragadva is; 1949–1971. évek szolgálnak mérhetően, az ennél sokkal régebbiben meghárcolt és átélt küzdelmekhez.

Ami zárósorként is idekíváncozik; – lelkiismeret, a hit – a művekben igazoltan tolmácsolják azt, hogy egy örökérvényű mű átélt, tolmácsolása is lehet hozzájárulás egy új világ megteremtéséhez.

követően a vármegyei tisztikar zöme hűségesküt tett a bevonuló császáriaknak. Árulásuk jutamát is megkapták: Jankovich első, Veres Pál pedig másodalispán lett. Madách Pál legszebb dicsérete, hogy nem találjuk a bőregérhitűek között. Február 5-én Sztregováról szökve indult északnak, hogy csatlakozzon Görgey hadseregéhez és velük együtt folytassa a harcot. Költő bátyjához írt leveleiből így bontakozik ki e napok képe:

„1849. február 5.:

En elmentem igenis hazulról, de korántsem, hogy hódoljak. Majthényi Lacinak pedig mond meg, hogy februárius 2-től óta nem vagyok jegyző, minnek jeléül itt küldöm hivatalos pecsétemet is, bár azt magam pénzemen vettem... Tarts meg igen igaz barátságodban és szeretettedben. Ha valamit még akarsz tenni velem jól, úgy tedd meg azt, hogy ha keresni küldenének, hogy legalább holnap délig tartsd fel őket, biztatások, vagy akármi úton-módon.”

„1849. február 9.: (Eperjesről)

En ekként utaztam: ... 6-án reggel Tornaaljárára. Ott ebédeltem, s összeakadtam több nőgrádiakkal, kik szintén a táborba utaztak. Ezek kíséretében utaztam aznap Rozsnyóra, ott megháltam, s 7-én reggel fogadott szekereken az óriási hnyilczy bérceken és fenyveseken, rézhámorok között Iglóra.”

Madách Pál február 8-án járt Szepesváralján és Koritón, s két nappal a branyiszkói csata után készült leírása így hitelesnek tekinthető; érdemes egészében idéznünk:

„A hegycsúcot Branyiszkónak nevezik. E nevet jól jegyezték meg magatoknak, mert e hegynek nagy neve lesz a históriákban. Elmondom ennek esetét. Képzeltetek egy irtóztató magas csúcot a Kárpátok közül magatoknak, mely hegycsúcsról kétoldalt még óriásibb hegyek emelkednek. Az imént említett középső tetején víz el egy országút, melynek legmagasabb pontja egész Szepesség felett dominál. E hegyre a legmesterségesebb kigyó alakú, s kőszirtből kivágott út húzódik fel, melynek egy részén meredek szirtek és fenyvekkel borított kavicsos rész, a másikon szédítő mélység van, és megette mindenütt egymásra hányt ormok fenyvekkel be Sárosba, előtte pedig, azaz Szepes felé, apróbb halmoktól megszagattott síkság. Ezen branyiszkói hegyzorosnak legválogatottabb pozícióit fogta el az ellenség, Schlick seregének egy része több ágyúkkal, és négy nap és négy éjjel ott bivakviroztak a szalmán a hegyzorosokban, míg végre 5-én éjjel Guyon Szepesváraljáról megindult. A hegyzorosok alatt dombokra vontatta az ágyúkat és színleg az utat ostromolta, míg a nőgrádi zászlóaljjal és még nem tudom melyikkel szuronyszegezve rohammal megkerülte, és szuronyokkal ostromolta 29 pozícióból verte ki az ellenséget, és a bérceket ő volt az ura. Az ellenség mint a megriadott zerge egyenként futott a szirteken, mutatják a vérpatakok, mutatják a gázlások, rakétáink dicső hasznát tettek. Az ellenséget irtóztatosan megvertük. Ezen hóval borított hegyormon a vér patakokként látható, mi több golyókat is szedtünk össze. Koritón a még nvított sírjukat láttuk a halottaknak, melyeket még naponta találtak az erdők között. E halottak nagy része többnyire német katona. Látni soknak a képén a irtóztató huszárvágást, melyre nézni is undor. Ott feküsznek megmerevülve félmezítelen. Mióta a helyet láttam, és a leghitelesebben tudom az előadottakat, azóta úgy hiszem, hogy a magyar nem vezseth, mint hogy egy Isten van a világon.”

Madách Pál az északi hadjárat során is megtalálta a területet, ahol a forradalom ügyének szolgálhatott. Eperjesen jelentkezett a Görgey seregével utazó kormánybiztosoknál és itt vetődött fel futári szolgálatának ötlete is:

„... ebéd előtt még hazajövén a plébános szobájában egyetmást felkutattam, és íme, a többi papokhoz szóló hódolati leveleket, instrukciókat bepecsételve megeltem, több gyanús irományokkal, melyekkel egyetemben azonnal ismét a kormánybiztosokhoz vittem, kik is ezt igen nagyra vették, s velem együtt Debrecenbe kuldük.”

Február 14-én pedig már (Debrecenből,) a farradalmi kormány székhelyéről jelentkezik:

„Azonnal Kossuthoz mentem. Igen szívesen fogadott, beszéltem vele tovább egy félóránál. Elkérte tőlem Majthényi levelét, és magánál tartotta, és rendelt magá-

hoz ma 9 órára reggel. El is mentem, de igen el volt foglalva, nem beszélhettem vele, vártam fél egyig, akkor kiüzent, hogy legyek békében, míg a levelek elkészülnek, és azonnal küld mint futárt Szemeréhez.”

A család korábbi életrajzíróitól tudjuk, hogy futárként szolgált a tavaszi hadjáratban is, részt vett annak több ütközetében, és leszerelésére azért került sor, mert amúgy is gyenge tüdeje a hadiszolgálatban ismét megbetegedett; így tért vissza Sztregovára.

A győzelmet győzelemre halmozó honvédseregek Nógrádot is felszabadították. A kormány büntetett: a megyeszékhelyet Gyarmatról Losoncra tette át és az árulóvá lett megyei vezetés mellőzésével Repeczky Ferencet nevezte ki kormánybiztossá, aki Nógrádot az 1848-as országgyűlésen is képviselte. Az új tisztikarban Madách Pál ideiglenes főjegyző, de betegsége miatt képtelen feladatát többé ellátni:

„Repeczky Ferenc Kormánybiztos... Madách Pál ideiglenes főjegyző betegeskedése, Jezernitzky Sámuel ideiglenes aljegyző távolléte tekintetéből ideiglenes jegyzőül Szakal Eleket nevezvén ki, az érdekletteknek hivatalukba hitletétellel igtatását elrendeli.” (1849. május 4.)

Madách Pálnak nem jutott osztályrészül az a harctéri halál, amelyet őszintén kívánt magának a szabadságharc küzdelmeiben. Megérve Világost, 1849. szeptember 30-án halt meg Alsósztrégován; halálának tényét és okát másnap jegyezték be az anyakönyvbe: „száraz melytesti sorvadás.” Madách Imre, aki hozzá a családon belül talán a legközelebb állott, hosszabb versben siratta el öccsét, testvérét, barátját, harcostársát:

Sírodnál állok, kedves Pál öcsém,
S könnyemre a sír néma, hallgatag,
Ki hinné, hogy alatta, mint enyém.
Oly zajgó szív s érzések nyugszanak.

Még tegnap egy vágy együvé csatolt,
A lelünkben egy szent eszménykép lakott
Még tegnap együtt küzdénk, fáradánk
Megérteni az életcélokat...

Ha látod vészben, kiket szeretél,
S óvnod, vezetned őket nem lehet,
Ha köztünk napról napra mindinkább
Hanyatlani látod emlékedet;

És látod a hont, a jogot és erényt,
Vérezve, s nem sielhetsz védeni:
Örök léted örök keserv leend,
S enyészetért fogsz csak könnyörögni.
(Pál öcsém sírjánál)

Madách Pál emlékének első ébresztése még nem jelenti hagyatékának és élet-történetének teljes feltárását. Arcképét, amelyről csak annyit tudunk, hogy meny-asszonyának, Prónay Emmának ajándékozta, mindmáig sem sikerült fellelnünk. Ugyancsak lappanganak naplőfeljegyzései és kiadásra sohasem került novellái. Leveleiből is bizonyára kallódik még jónéhány. Mostani írásunk nem is kíván a teljesség erejével hatni, hanem bizonyítékkal szántuk: az új, szocialista hazafiság szerves részét alkotó megyei forradalmi hagyományok között kell számontartanunk Madách Pált is. Embersége, hazaszeretete például szolgálhat az utókorunk: helye van Nógrád panteonjában.

A felhasznált források

- Madách Pál levelei Madách Károlyhoz és Prónay Emmához (Balassagyarmat, Palóc Múzeum; kettő közülük kiállítva a csesztvei Madách-emlékmúzeumban)
- Staud Géza: Madách Imre összes levelei I. Bp. 1942. a költőhöz írott levelekkel)

- az eddigi életrajzírók utalásai:
Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete, Bp. 1900.
Borovszky Samu: Nógrád vármegye, Bp. 1911.
Balogh Károly: Madách, az ember és a költő, Bp. 1934.
 - politikai szereplése:
Nógrád megye közgyűlési jegyzőkönyvei, 1844—48.
Nógrád megye ideiglenes választmányának jegyzőkönyve, 1848.
Nógrád megye választmányának iratai 1848—49.
Nógrád megye állandó választmányának jegyzőkönyve, 1848—49.
 - a Czebián-ügyre:
Nógrád megye Fenyítő Törvényszékének jegyzőkönyve, 1848.
 - Madách család belső viszonyaira:
Kerényi Ferenc: A Madách család leveleiből, Palócföld, 1968/4.
Kerényi Ferenc: Madách és asszonya tragédiája, Nők Lapja, 1969/19.
Nógrád megye állandó választmányának jegyzőkönyve, 1848.
-

Belitzky János

Adatok Madách Imre 1849. évi Nógrád megyei közigazgatási tevékenységéhez

Madách Imre 1848—1849. évi tevékenysége a nógrádi megyeigazgatásban összes műveinek Halász Gábor, és levelezésének Staud Géza általi, 1942. évi kaidásai óta eléggé közismert és az ezekben a művekben előforduló hézagokat 1964-ben Krizsán László levéltári adatokat nyilvánosságra hozó forrásközlése jól kiegészítette. A kép mégsem teljes, mert Nógrád megye levéltárának számos 1848. évi és csaknem teljes 1949. évi, szabadságharc alatti iratanyaga — valószínűleg az akkor ideiglenes megyeszékhely, Losonc, 1849. augusztusi felgyújtásakor — elpusztult. A csekély maradékot Nagy Iván múlt századi, magánosoknál és községi levéltárakban végzett gyűjtése egészíti ki, aminek következtében az irat- és jegyzőkönyvmaradványok alapján főbb vonalaiban rekonstruálható a megye 1849. évi politikai élete. Ennek fokozottabb feltárása érdekében a megyetörténet feudáliskori kötetének írása során átnéztem a néhány fennmaradt és eddig figyelembe nem vett községi hirdetőkönyvet, az ún. „Táblás Könyv”-eket, amelyekbe a községi jegyzők az egymást váltó megyebizottságok utasításait és kihirdetendő rendelkezéseit vezették be. Ezek közt a salgótarjáni és karancsági Táblás (Hirdető) Könyvben Madách Imre 1849. évi közéleti tevékenységére is vonatkozó újabb, már eddig is észrevettem, azokban megjelölt, de nem közölt adatokat is találtam. — Szerepének megértéséhez azonban röviden át kell tekintelnünk azokat az eseményeket, amelyeknek ő is részese volt.

A gróf Ráday Gedeon főispán elnöklete alatt tartott 1848. december 20-i megyei választmányi ülés nógrádi gerillacsapatok felállítását határozta el, amelyek szervezése nyomban meg is indult. Ekkor Madách Imre — ezt a tisztét 1846. óta megtartva — a megye katonai főbiztosa, a szervezésben tehát, annak anyagi vonatkozásait tekintve feltétlenül részt kellett vennie. — 1849. január 7-én Horváth Elek első alispán, a választmány utasítására, felkereste a megyénken át a bányavárosok felé

vonuló Görgey Artur tábornokot és annak felajánlotta a nógrádi gerillák segítségét. Görgey az ajánlatot nem fogadta el és „a szóbeli ajánlat következtében azon nézetéről nyilatkozott, miszerint az önkéntes csapatok hadi szolgálatánál nagyobb haszna van az országnak, ha a hadiszerek rendes, fegyelemre szorítható kezekbe tételnek le” és felkérte a megyét, hogy „a megyebeli önkéntesek lovait, fegyvereit, ruha és hadiszeru neműit nyugtatványozás vagy pénzbeli megváltás mellett adja által”, a rendes hadseregben szolgálni akaró önkéntesek átvételével pedig Horváth János őrnagyot bízta meg.

Görgey gerillaellenes álláspontját tudomásul véve, január 8-án úgy döntött a megyei választmány, hogy „újabb kormányrendelet vételeig a nemzetőrségnek mozgóvá tétele felfüggesztetik, a magukat felajánlott önkéntes mozgó csapatok (ezek a gerillák) pedig kimozdítás nélkül, jelenlegi alakulási állapotban tartandók” — Ez azt jelenti, hogy a megye által szervezett helyi véderő, Görgey utasításának szellemében, felhasználatlanul maradt az előrenyomuló osztrák haderővel szemben. — Madách Imrének ekkor, a január 15-i választmányi határozat értelmében, a Guyon Richárd ezredes által a magyaroszi magtárból a lakosság körében kiosztani rendelt gabona és az átvonuló magyar és császári csapatok által okozott károk értékének megállapításával kellett foglalkoznia.

Nógrád megye székvárosát, Balassagyarmatot, 1849. január 18-án vették birtokukba a császári csapatok. Ezeknek a megyeházán való elszállásolását Horváth Elek első alispán megtagadta, úgy hogy azok a városi igazgatást voltak kénytelenek elhelyezésükre nézve igénybevenni. Horváth Elek és Prónay József főszolgabíró január 29-i letartóztatásának ez volt az egyik oka. — Közben Horváth Elek első és Jankovich László másodalispán a váci császári főhadiszállásra rendelte Colloredo tábornagy. A találkozás azonban nem itt, hanem Ipolyságon jött létre január 23-án, ahol a „fejvesztés terhe alatti” feltétlen engedelmességet parancsolták meg nekik és a megyei tisztikarnak.

Ezalatt Balassagyarmaton ülésezik a megyei választmány. Ülésén Madách Imrének is jelen kellett lennie. — Itt, mintha semmi sem történt volna, bemutatják „az időközben tartott megyei honvédi bizottmány jegyzőkönyvét” és Görgey parancsát, amelyben „a netalán megvénkben létező lengyel csapatot Besztercére küldeni rendeli.” Ugyanakkor felolvasták a császári főparancsnok Colloredo hercegnek az alispáni hivatalhoz küldött levelét, amelyben a Hont megyében lévő császári csapatok élelemmel való ellátását rendelte el. — Ez Madách Imre főbiztosi tevékenysége körébe vágó feladata volt. — Még január 24-én is — tehát egy héttel azután hogy az osztrák ármádia Gyarmaton megjelent — megtárgyalták Kossuth Lajosnak „az önkéntes csapatokra, (azaz a gerillákra) kiadott rendelkezését, sikerlés végett.” — A megye vezetősége tehát, Madáchsal együtt igyekszik tőle telhetően ellenállni.

Ugyanekkor Debrecenből futár útján, kézhez vették a Honvédelmi Bizottmány rendeletét, amely részletes utasításokat tartalmazott az ellenség által fenyegetett vagy megszállt területek megyei és városi tisztviselőinek magatartására nézve. Eszerint „amely megyének, vagy kerületnek, vagy járásnak főhelvét az ellenség megszállja, vagy megszállni fenyegeti, az . . . köteles a maga székhelyét biztosabb helyre áttenni, s ha kell, vándorolni faluról-falura, még csak egy szabad hely van a megyében . . . s ha ez is elfoglaltatnék, át kell költöznie ideiglenesen a közigazgatással szomszéd törvényhatóságba . . . A megyei hatóságnak nem szabad megszűnni, vagy az ellenség kezébe kerülni, míg egy talpalatnyi föld van, melyet a magyar szabad hazájának nevezhet.” — „A nemzet nevében kiilentetik: a) Aki az ellenség vagy annak biztosításából hivatalt **el**vállal az hazaáruló . . . d) Aki törvényesen már azelőtt megkezdett hivatalát az ellenség uralma alatt is **fol**ytatja, az minden tettéért személyesen felelős a nemzetnek”, ha olyat tesz „mi a nemzet jogaival és szabadságával ellenkezik”, ha a népet az ellenségnek való „hódolatra unszolja, akár adófizetésre, akár élelmiszerek kiszolgáltatására kényszeríti” az is mint hazaáruló fog lakolni. „Az ily embert a nép ne csak tisztviselőnek ne tekintse, hanem rablónak, fosztogatónak, hazaárulónak nézze, s vele eszerint bánják.”

A megye vezetői ennek a Közlöny 1849. január 26-i számában is megjelent rendeletnek megérkezte után rendkívül nehéz helyzetbe kerültek. Ugyanis az 1848. decemberében katonai sikereket elérő „osztrák császári és magyar királyi” reakciónak

állása mellett még újabb megbízatást is kapott: 1849. február 11-én az árvaszék tagjává nevezte ki a királyi biztos. Az eddig nem közölt utasítás szövege a következő:

„Tisztelt Első Alispány Úr! — Az árvák személye és vagyonának biztosítása, illetőleg fennálló hazai törvények minél sikeresebb foganatosítása tekintetéből, az árva ügyek kezeléseket következő tagokból szerkesztendő: Elnök másod Alispány, tagok; Majthényi Pál, Plachy Zsigmond, Szíjgyártó Mihály, Beke Gábor, **Madách Imre**, Szent-Iványi Sándor. — Kelt Balassa-Gyarmaton, február 11., 1849. — Bárány Majthényi László királyi biztos.”

Súlyos megpróbáltatást jelentett, hogy a békés, jobb jövő reményében behódolt tisztikar napról napra és egyre inkább a megszállók terrorjának kiszolgálójává lett. Egymást érték a királyi kormány és a hadműveletek érdekében kiadott rendeletek és utasítások, amelyeket könnyörtelenül végre kellett hajtaniuk és hajtatniuk. — A rájuk nehezedő nyomást nagymértékben fokozta, hogy február közepén a megye addig csak névleges osztrák politikai irányítás alatt álló észak-keleti területére is kiterjesztették a katonai megszállást. Parrot tábornok, hogy a honvéd sereg a Sajó völgye felől meg ne lephesse a megyét, február 15-én Losoncig nyomult előre és azt megszállva, február 17-én ott is kitzette a középületekre és a templomtornyokra a fekete-sárga zászlót. Ezekkel az osztrák hadmozdulatokkal vette kezdetét Nógrádban a gerillatevékenység. Február 23-án, az osztrák sereg hátában, a Magyarnándortól délnyugatra fekvő Debercsénytől kezdve egész Szécsény térségéig — tehát a megyeszékhely közelében — heves összecsapás történt a gerillák és a császári katonaság között, ami összefüggött a honvéd sereg és Beniczky Lajos kormánybiztos Rimaszombat környéki tevékenységével.

Madách Imre ebben az időben mint főbiztos is tevékenykedett, mert az 1849. március 20-án és 25-én mint ilyen mutatta be Veres Pál alispánnak régebbi számadásait. — Minden jel arra mutat, hogy hivatalát 1849. április 11-éig, Balassagyarmat honvédek és gerillák általi visszafoglalásáig betöltötte és hogy csak ekkor, az utolsó hónapok eseményeiből kiábrándulva húzódott vissza Csesztvére.

Az eseményektől való visszahúzódásának legfőbb oka azonban az volt, hogy Repetzky Ferenc, akit Kossuth 1849. április 4-én nevezett ki Nógrád megye főispáni kormánybiztosává, április 14-én Egerben kelt kiáltványában hazaárulóknak nevezte és felfüggesztette állásuktól a Majthényi László királyi biztos irányításával tevékenykedett megyei tisztviselőket és ellenük szigorú fegyelmi vizsgálatot és szükség esetén a legsúlyosabb büntetés kiszabását rendelte el. — A fegyelmi iratok eddig nem kerültek elő. Jankovich Lászlóról, Majthényi László elfogott első alispánjáról azonban tudjuk, hogy a haditörvényszék halálra ítélte és hogy Görgey kegyelmezett meg neki 1849. július 17-én, Balassagyarmaton, mert báró Boryně csak ennek fejében volt hajlandó Görgey fegyverszünet iránt érdeklődő levelét a Rétságnál táborozó gróf Rüdiger cári tábornokhoz elvinni.

Az események további folyásából — bármennyire sorsdöntőek és érdekesek is azok megyénk életében — már csak arra mutatunk rá, hogy mivel a forradalmi eszmékhez hű, újjáalakuló tisztikar 1849. április 21-i ülésén a börtönéből kiszabadított Horváth Elek nem vállalta tovább az első alispáni tisztséget, május 22-én az addig vármegyei főjegyzővé kinevezett Madách Pált választották meg Prónay József első alispán mellé másodalispánnak. — A két Madách útjai tehát 1849. február első napjaiban kétfelé váltak és ezt a májusi események véglegesen meg is pecsételték.

Ez a kettéválás nemcsak Madách Imre és Madách Pál útjainak a kettéválását jelenti, hanem a megye egykor vezető liberális nemességének két részre szakadását is, ami nagy népi, nemzeti és egyéni tragédiák sodrában ment végbe. Vétenénk azonban a történelmi igazság ellen, ha Madách Imre állásfoglalását egyszerűen csak hazafiatal tettek és a nemzet érdekeivel való szembehelyezkedésnek tekintenénk. Ő és társai, Veres Pál, Fráter Pál stb. állásfoglalása kétségtelenül opportunista jellegű volt és nem rajtuk múlt, hogy félrevezette az osztrák érdekek képviselőit, nem tudták kellőképpen védelmezni a nemzeti érdekeket. — Erre nézve igen jellemző az, hogy Madách Imrénél Csesztvén rejtőztek már 1849. őszén Gracza Antal és Záhony István a honti és nógrádi gerillák vezetői, akik innen indultak el Kossuth után. Szeged közelében Rószkénélnél azonban banditák gyilkolták meg őket, amit csak két

évtized múlva tudott megállapítani gróf Ráday Gedeon akkori kormánybiztos, akinek nógrádi főispánsága idejében szervezték meg 1848 és 1849 fordulóján a nógrádi guerrillákat. — Madách Imrének Graczához és Záhonyhoz való viszonya még felderítésre vár és valószínű, hogy a korszak számos eddig vitatott kérdésére nézve is feleletet adna.

Jegyzetek:

Halász Gábor: Madách Imre összes művei, II. k. — Budapest, 1942. — 1101—1102. és 1211. l. — **Staud Géza:** Madách Imre összes levelei, I. k. — Budapest, 1942. 176—177. l. — **Krizsán László:** Dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez. — Balassagyarmat, 1964. — 12—27. és 115—119. l. — **Emlékkönyv** Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára, II. k. — Budapest, 1952. — 93—95., 112—113. l. — **Nm Levéltár:** Nógrád megye bizottmányainak iratai, 1849. az iratok dátuma altt, valamint a salgótarjáni és karancssági hirdető (táblás) könyvek. — Mikszáth Kálmán Összes Művei Kritikai Kiadásában a 2. k. 398—399. l. jegyzete Gracza és Záhony csesztvei rejtőzésére.

Szabó József

Kepler és Madách

1.

A történeti Kepler

1971 Kepler-év volt. A tudományos világ szerte megemlékezett a nagy csillagászról. Emlékbélyegek, kiadványok jelentek meg róla.

1571. december 27-én született, kerek 400 éve, a württenbergi Magstattban. Kalandos életű apja sok minden volt, korcsmáros, gazdálkodó — végül zsoldoskatoná, s valószínűleg éppen Magyarországon esett el a török elleni harcban.

Anyja okos, jóra való asszony; de mert fűvészkedik s betegeket gyógyít, boszorkánysággal vádolják, halálra ítélik, s csak tudós fia szívós fáradozása menti meg a tűzhaláltól.

Kepler abba az iskolába járt, ahol — a monda szerint — Faust Mefisztóval találkozott.

Hatalmas kedvvel veti magát a tudományokra. Átgondolt, nagy tervet készít, hogyan tanul majd végig minden tudnivalót. Ahogy a Tanítvány mondja a Tragédia második prágai színeben:

„Ím itt vagyok, lelkem vágytól remeg
Belátni a természet műhelyébe.
Felfogni mindent és élvezni jobban,
Uralkodván felsőbbség érzetével
Anyag- s szellemvilágban egyaránt.”

Teológiát is tanult, de kiábrándult tanáraiból. Később írja egyik levelében: „... Mindaz a rossz, ami most Németországban tapasztalható, a papok dőlyfjének következménye, akik szívesebben uralkodnak, mint tanítanak...” Matematikus lett és csillagász.

23 éves korában már gráci tanár. 25 éves korától sorra jelennek meg fontos művei. 30 éves korában Rudolf császár udvari csillagásza Prágában.

Tudományos meggyőződése miatt többször menekülésre kényszerül; egy ilyen alkalommal Magyarországon is töltött egy hónapot.

Csillagászati munkája jelentős, eredményeiben maradandó.

Védelmére kel Kopernikusnak az akkori egyházzal szemben, amely a ptolemai geocentrikus világméretet szentesítette, s tanítani csak azt engedte.

Ő szerkesztette az első csillagászati távcsövet. Lelkesen ír a kozmosz tökéletes harmóniájáról. Dioptriálmérettel foglalkozik, logaritmus táblát szerkeszt. Nevét őrzi a „Kepler-távcső” és „Kepler-törvény”.

„Somnium” című művében már a holdutazásról ír.

Igazáért kétfrontos küzdelmet folytat. „Rostálja a szentegyház tétét”, — ugyanakkor védelmébe veszi a Gergely-naptárt, mert tudja, hogy az időszámítás korrekcióját régen követeli már a csillagászat.

Emberi élete szenvedéses, tudósi élete ellentmondásos. A feudál-abszolutizmus korában él; világa a Habsburgok világa, akik mindennel foglalkoztak, csak becsületes kormánnyal nem.

Előre veti már fényeit a természettudomány korszaka. Avult teóriák helyett az empirikus, szabad kutatás kezdi bontogatni szárnyait, de még a múlt áltudományai benítják az ifjú tudományt, asztrológia, alkimia, boszorkányság, babona.

Kepler már a reneszánsz embere, akiben az újkori tudományos szemlélet tudatra ébred, s igyekszik lefejtetni magáról a mágiát, de nem teljes sikerrel. Minden porcikájával asztronómus akar lenni, tudományos csillagász, de a megélhetéséért kénytelen engedelményt tenni az asztrológiának. Ezt a féltudományos csillagjósolást „nährisches Töchterlein”-nek, bolond leánykának nevezi, de kényszerből prostituálja tudományát: horoszkópot gyárt, időjósolást csinál. Anyját szívós küzdelemmel menti a boszorkányhaláltól, de a boszorkányságot magát nem meri tagadni.

Ki a kozmosz harmóniáját felfedezte, élete végéig hanyódik hol ide, hol oda. Jelentős tudós, s tulajdonképpen nélkülözéseibe pusztul bele. Regensburgban halt meg 1630. november 15-én.

2.

A Tragédiai Keplere

Madách magasfokú intellektualitását bizonyítja, hogy Az ember tragédiájában a tudomány hőjét is színre lépteti.

Nem véletlen, hogy mikor az ember történelmi útján Ádámot tudósként is elénk akarja állítani, nem Kopernikust választja, vagy éppen Galileit, pedig az utóbbi életében ugyancsak talált volna drámaiságot.

Az sem véletlen, hogy Madách a Tragédiában két szint is szentel Keplernek, a nyolcadikat és a tizediket. Bizonyos, hogy ebben szubjektív rokonszenv is vezetett, de tudatos meggondolás is.

Madách főműve valamennyi hőse közül Kepler életét ismerte legközelebről. Szimpatikus neki ez az újat-kereső, szívós, csüggedetlenül küzdő reneszánsz-tudós. A rokonlelkek vonzalmával tanulmányozza a történelmi Kepler életét és tudományos munkásságát.

Innét van, hogy Madách a Tragédiában kitűnően jellemzi Kepler korát. Plasztikus az abszolutisztikus feudál-kapitalista társadalom kiélttségének rajza: elegáns udvaroncok, léha, lebzselő és cinikus kapcabetyárok, akiknek már az eretnekégetés is unalom. Ez egyben a bécsi udvar kritikája is.

A rosszalmú, degenerált Rudolf császár horoszkópot rendel a tudós csillagásznál, s kiélt idegzetét már csak az alkimia tudja megbizsergetetni.

Ebben a környezetben — milyen jellemző — Kepler-Ádám első megszólalása: „Meglesz, uram, amint parancsolod.”

Madách tehát szerencsés ihlettel tette meg ezt az ellentmondásos életű, de szimpatikus tudóst az ellentmondásos 16. század vízváltató korszakának eszmei képviselőjévé. Valóban a kor kvintesszenciáját adja történelmi hitelességgel, magas művészi szinten.

A történelmi tényeket persze itt is költői szabadsággal formálja, akárcsak a Tragédia többi történelmi színében. Kepler protestáns volt, Madách megteszi római katolikusnak, szándékosan, céljának megfelelően. Keplert nem császári protekció juttatta „Müller Borbála szép kezébe.” Családi életük sem volt olyan szerencsétlen,

ahogy Madách a Tragédiában leírja. Keplerné költekező hajlamairól, légyotkozó hűtlenkedéseiről semmit sem tud a történelem. Madách saját felesége miatti keserű férfibánata csordul itt ki.

Kétségtelen, hogy a Tragédia Keplerében a történeti Kepler tekint ránk, de Madách a nagy csillagászt saját személye fölé emeli, s általában a kor tudósainak tragikus életét rajzolja meg benne, tehát szimbólummá emeli.

3.

A Kepler-színek jelentősége

A mű struktúrájában maga Madách is nagy jelentőséget szánt a Kepler-színeknek. Mutatja ezt már maga az is, hogy két Kepler-színt iktat a Tragédiába.

A drámai költemény itt ér a csúcára. Igaza van Alexander Bernátnak: „Kepler rajza a mű gyöngye”. A Tragédia több fordítója ugyanígy nyilatkozik.

Adám dinamizmusa is itt kulminál. Innen kezdve az Adám-vonal hanyatlani kezd. Rohamosan öregszik, s a továbbiakban már nem irányítója, hanem passzív szemlélője a körülötte zajló eseményeknek.

A Kepler-színek egyik jelentőségét az adja, hogy Madách saját portréja vonásait is ráemetszi Kepler alakjára. Az ember tragédiája nyolcadik és tizedik színe madáchi önvallomás. A Tragédia egyetlen Adámja se válik annyira Madách tolmácsává, mint Kepler. A költő Kepler ajkára adja azokat a gondolatokat, amelyek saját magát a legmélyebben izgatják-gyötrik, vele vallatja meg legszemélyesebb fájdalmait, vívódásait.

Adámnak a két Kepler-színben vannak legmagánjellegűbb problémái: pénztelenség és családi boldogtalanság; itt tör ki Madáchból megalázottsága, közéleti undora, politikai keserősége.

S ezért itt zendülnek fel a drámai költemény leglíraibb hangjai, de legkeserűbb tirádái is. A két Kepler-szín költőileg, művésziileg is a leggyönyörűbb része a Tragédiának.

Egészen konkrét kérdésekben is megszólaltatja Kepler Madách kritikáját. „Rostálja a szentegyház téteit” — lásd a felekezetek jó viszonyosságáról kifejtett álláspontját „A vallás tárgyában érkezett rezolúcióra.”

„Kétséges rang-e hűt szellem, tudás?

Homályos származás-e a sugár,

Amely az égből homlokomra szállt?

Hol van nemesség más ezen kívül?

Amit ti úgy neveztek, porlatag,

Hanyatló báb, mit lelke elhagyott”; —

éles bíráló a beleszületés nemesi előjogok ellen; lásd: „Politikai hitvallomás”-át.

A Kepler-színek fő jelentősége az, hogy közrefogják, mintegy szülik a forradalmi párizsi színt. S ez nem véletlen, s nem is csak szerkesztési mechanizmus. A dolgok logikájából következik, hogy az első prágai szín után felharsan a francia forradalom nagy intrádája: „Szabadság, testvériség, egyenlőség!”

A Keplereknek, éppen mert nem csak teoretikus kódex-molyok, hanem át tudnak lépni az avult, penész-ülte fóliánsokon, s „poros szobafalak” közül ki mernek lépni az élet sűrűjébe, nagyon is közük van a forradalomhoz: új kezdetek gerjesztői ők.

Lenin szerint a forradalom akkor következik be, mikor a vezetőréteg már ener-vált a vezetésre, a tömeg pedig nem akar tovább úgy élni, mint eddig. Egy pillantás az első Kepler-szín léha, tekergő udvaroncaira és az alkímia-bogaras Rudolf császár-ra,

„Hagyd a világot, jól van az, miként van,

Ne kívánd kontárul javítani,” — —

„Ki vágyrna ilyen körben változásra?”

s egy másik pillantás a népre, amely

„Csak hallgatag néz és morog magában” —

s azonnal érezzük, hogy Madách eszmei hitelességgel készítette elő a forradalmi párizsi színt.

A két Kepler-színt és a Danton-színt szorosabb egységben kell látnunk, mint ahogy általában szoktuk.

Ebben az összefüggésben külön figyelmet érdemel, hogy Kepler hányszor emlegeti: „fagyos világ” van, „rideg, közönyös a kor”, „törpe az idő”, megvénült a kebel”. Mindezzel Madách keserű politikai türelmetlenségének a szöcsöve.

Itt tűnik ki élesen némelyek tévedése, hogy Kepler, miként a bizánci színben Tankréd, hajlandó lett volna lealkudni azt a bizonyos „i”-t („Adjátok fel, barátim, azt az i-t”, = homouision vagy homouision — egyre megy), hogy tehát Madách megalkudott, s drámai költeményével is a kiegyezéssel való megbékélést akarta sugalmazni.

Világos, hogy Madách a bizánci színben is az eretnekek pártján van, akik „egy i miatt is” elszántan mennek a halálba. S az első prágai színben is éppen a felülről érkező szírenahangok csábítását leplezi le:

„Hagyd a világot, jól van az, miként van,
Ne kívánd kontárul javítani.
Nem halmozálak-é kegyekkel el?”

Madách a szírenahangok középete a Teleki-féle radikális határozati párt tagja volt, legjobb barátaival együtt új fegyveres felkelésben reménykedett, s a lohadó lelkesedés, törpülő, közönyösödő korszak fojtogatásában, a Marseillaise átszűrődő hangjainál meghallja „a jövő dalát”, s szellemi rokonával, Keplerrel, „ledült romoknak atkozolt porán” meg is kiálttatja azt, remélve, hogy a meglelt talizmán „e vén földet ifjúvá teszi”, s látja is már

„Az új világot, mely fejlődni fog,
Ha egy nagy ember eszméit megérti,
S szabad szót ad a rejlő gondolatnak.”

S „akkor már a nép sem lesz kiskorú”.

Megértjük, hogy a Tragedia régebbi színpadi előadásai közt Prágában volt a mű legnagyobb sikere 1904-ben. Heteken keresztül, úgyszólván megszakítás nélkül adták, összesen harmincegyszer. Végül is az első prágai szín fináléjánál,

„... oh, jő-e kor, mely ...
új tetterővel
Szemébe néz az elavult lomoknak,
Bíróul lép fel, büntet és emel”, —

olyan viharos tetszés, tüntetés tört ki a közönség soraiban, hogy Thun gróf, az akkori helytartó, levétette a Tragediát a műsorról. —

Kepler küzdelmes, hányatott élete igazi Adám-sors. Szinte illusztrációja Az ember tragédiájának. Bizonyos, hogy Madách különtartott kézikönyvtára természet-tudományos könyveiből még a Tragedia írása előtt tanulmányozta Kepler életét, munkásságát. Ránk maradt a következő feljegyzése: „A metafizika annak poczise, mit még nem tudunk. Tudomány csak akkor lesz, mikor természettudomány lesz minden, így a morál és pszichológia is...”

Kepler alakja tehát inspirálóan hatott valószínűleg az egész mű létrejöttében, egyes részeiben pedig bizonyosan.

Madách mindjárt a mű elején negyven sornyi valóságos csillaglistát vonultat fel. Ez biztosan Kepler-inspiráció. Ugyanez fedezhető fel Tankréd alakjában, aki a bizánci színben, Keplerhez hasonlóan kora szellemi elnyomása ellen lázadozik. Az úrjelenetben is fellelhető a kepleri átcengés, hiszen, mint említettük, a tudós csillagász már az őrutazást is megálmodta.

Említésre méltó, hogy a Kepler-színek negatív is pozitív hatást tettek Veres Pálnéra. A vanyarci nagyszonyt Madách akadémiai székfoglalójában vallott nőszemlélete mellett éppen a prágai színek szerinte túlzottan sötét nőszemlélete „ingerelte fel” nagyjelentőségű nőmozgalma megindítására. —

Kepler regensburgi síremlékén ez a latin distichon olvasható:

Mensus eram coelos, nunc terrae metior umbras.

Mens coelestis erat, corporis umbra jacet.

Fordításban:

Élvé eget mértem, most mérem a földi sötétet.

Szellemem égből eredt, föld fedi most tetemem.

Az igazi és legmaradandóbb emléket Keplernek Madách Imre állította Az ember tragédiájában.

Az ember tragédiája 1893-as berlini bemutatójáról

Az 1892-es esztendő igen jelentős éve **Az ember tragédiája** színpadi pályafutásának. Ez év február 15-én — kilenc esztendővel a budapesti ősbemutató után — a nagymúltú hamburgi Satadtheater indítja el Madách remekének külföldi pályafutását. Ami még ennél is fontosabb, ugyanez a színház még ebben az esztendőben nem német darabbal, hanem 16 estén a **Tragédiával**, vesz részt a bécsi nemzetközi színházi világkiállításon. A hamburgiak az első bécsi előadásukat június 18-án tartották, s alig egy hónap leforgásával a prágai cseh Nemzeti Színház tűzi műsorára a darabot. A prágai bemutató időpontja: július 23. Az előadásoknak páratlan a sikerük, a két prágai szín különösen megfogja a nézőket, a Grève téri jelenet „a szín végén felhangzó Marseillaise pedig estéről estére kisebb-nagyobb tüntetést vált ki a nézőtéren; s ezért a **Tragédia** előadását a hatalomnak a **harmincegyedik** előadás után be kellett tiltania.

Kétségtelen, a **Tragédia** külföldi színpadi életének elindulása nem is annyira a hamburgi ősbemutatónak köszönhető, mint inkább annak, hogy a hamburgi együttes vállalta azt a kockázatot, amely egy ismeretlen szerző ismeretlen művével járt. Az a pusztá tény, hogy a nagynevű gazdag hagyományokkal rendelkező német színház a Vilmos császári nacionalizmus fénykorában idegen szerző művével jelentkezik a rangos nemzetközi seregszemlén, már önmagában is felkeltette **Az ember tragédiája** iránti érdeklődést. Schubert, a prágai cseh Nemzeti Színház igazgatója is Bécsben, a világkiállításon szerezte meg a **Tragédia** előadási jogát, kérte kölcsön azokat a díszleteket, amelyeket még a hamburgiak előadására készítettett Esterházy Miklós a bécsi udvari színházi festők Kautsky és Rottonara műtermében. (A színrehozás költségei 40 ezer forintot tettek ki.)

A bécsi színházi világkiállítás egyben a színházi szakemberek nagy találkozója is. Ott találhatjuk többek között az európai színházi élet egyik legismertebb alakját, Oscar Blumenthalt is, aki ezidőtől már a berlini Lessing-Theater igazgatója. Mint prágai kollégája, ő is leköti Bécsben a mű előadási jogát és kölcsönbe veszi a Kautsky—Rottonara-féle drága díszleteket. A bemutatóra a következő évad második felében 1893. március 18-án kerül sor.

Németh Antal a **Tragédia** színpadi pályafutásáról írt kitűnő és alapos művében bukásnak minősíti a berlini előadást. Szerinte több körülmény is közrejátszott ebben. Dóczy Lajos erőltet fordítása Goethe nyelvén és kifejezéseivel szólaltatta meg Madách művét és ezzel már Bécsben is félrevezette a kritikusokat, akik természetesen a **Tragédiában** nem láttak egyebet a **Faust** magyar változatánál. Fokozta a mű iránti ellenszenvet Jókainak a **Tragédia** német fordításához írt, ügyetlenül fogalmazott előszava, amely a **Tragédia** Reclams Universal Bibliothekbeli kiadása előtt jelent meg. „Ez az előszó — írja Németh Antal — mélyen sértette a kétségtelenül túlzott német irodalmi önérzetet és amellett ártott a **Tragédia** objektív megítélésének”. Maga a bemutató sem elégitette ki a kritikusokat. Mindebben igaza van Németh Antálnak, mégis úgy véljük, az 1893-as berlini bemutatót — a körülmények tüzetesebb vizsgálata után — nem kell és nem is szabad egyértelműen bukásnak minősíteni.

Ezt kívánjuk néhány konkrét ténnyel igazolni.

A berlini Lessing-Theater nem tartozott a nagymúltú német színházak közé. Amikor a **Tragédia** bemutatójára sor került, mindössze öt esztendő múlt állt mögötte. A színházépítés Blumenthal személyes vállalkozása volt, aki a kor ízlésének megfelelően két berlini műépítéssel, Hennickével és Hudeval Berlin centrális városnegyedében, a Fredrichsstandtban impozáns, neorenaissance stílusú, hatalmas színházat építtetett. A monumentális épület kissé hasonlított a mi Országházunkra, kül-

ső és belső kiképzése is Ybl Miklós alkotására emlékeztetett. Ez időtájt másmilyen színházat alig építettek szerte Európában. Földszintje, két emelet páholsora és hatalmas karzata 1100 nézőt fogadott be. (Az épület 1945-ben teljesen elpusztult.)

A színházat, nevéhez méltóan, 1888. szeptember 11-én Lessing **Böles Náthán**-jával nyitották meg. A nyitásra kiválasztott darab merőben ellentmondott Blumenthal jó előre meghirdetett programjának. Blumenthal a Lessing-Theatert ugyanis azzal a szándékkal hozta létre, hogy egyrészt megtörje az ugyancsak közelben lévő Deutsches Theater egyeduralmát, másrészt pedig otthont kívánt nyújtani az élő európai dráma-irodalomnak; azt akarta, legyen a színháza „Bühne der Lebenden”, az **élők színháza**. Az első előadás semmiképpen sem erre vallott.

Foglalkoznunk kell röviden a színházalapító első igazgató személyével is, hisz nélküle a **Tragédia** talán sohasem jutott volna berlini színpadra. Oscar Blumenthal az irodalomba vévedt merkantil burzsoázia tipikus képviselője volt. 1852-ben Berlinben született. Eredetileg germanistának készült, szülővárosában majd Lipcsében filológiát hallgatott, később alapítója, illetve szerkesztője lett több rövid életű irodalmi lapnak. Filológusi munkásságának egyetlen értéke: sajtó alá rendezte a német forradalmi romantika fiatalon elhunyt, tragikus sorsú alakjának Christian Dietrich Grabbenak műveit és kézíratos hagyatékát. Ezzel aztán mintha be is fejezte volna filológusi tevékenységét, hogy a későbbiekben kizárólag az irodalom útján való pénzszerzésnek, a szórakoztató irodalmi áru termelésének éljen. Írt humoros elbeszéléseket, híg, mulattató történeteket, sikamlós kromikákat. Vígjátékaiban is önmagát adta, korának tipikus figuráit mozgatta színpadán mindennemű művészi igényesség nélkül; nem darabjainak értékeivel, hanem tréfás dialógusokkal, olykor a trivialitást sem nélkülözve, lopta be magát a kispolgár kegyeibe. Színháza alapításáig a **Berliner Tageblatt** munkatársa volt, ahol is erős élceivel, „sneidig” színházi kritikáival tűnt fel, amelyek arra minde nesetre jók voltak, hogy szerzőjüket színházi szakemberként könyveljék el. A szórakoztató ipart szolgálva csinos kis tókére tett szert, amelyet — mint annyi kortársa —, színházalapítással igyekezett kamatoztatni.

Kezetben nem volt szerencséje. Már a **Náthán** bemutatóját is fanyalagva fogadták, pedig a címszerepet a dicsősége delelőjén álló Ernst von Possart-tal játszatta. Nem az az egyéniség volt Blumenthal, aki elgondolásait keresztül is tudta volna vinni. Az volt a terve, hogy színháza számára megszerzi a legjobb berlini színészeket, amikor ez nem sikerült, arra törekedett, hogy a vidék legjobb színészeivel töltsi fel színházát. Ezeket viszont a berlini közönség nem akarta befogadni.

Ilyen körülmények között került sor Blumenthal igazgatásának ötödik esztendejében **Az ember tragédiája** bemutatójára. A színlapon a mű „átdolgozását” Blumenthal neve „fémjelezte”, aki vagy nem értette, vagy egyszerűen nem vette tudomásul a mű kompozícióját és koncepcióját.

Amint említettük, Blumenthal egy időben a **Berliner Tageblatt** munkatársa volt. Ennek köszönhető, hogy a **Tragédia** berlini előadását közel nyolcvan esztendő múltán is könnyedén rekonstruálhatjuk. A lap 1893-as évfolyamának március 18-i számában Ferdinand Runkel tollából amolyan **előzetes** jelent meg **Az ember tragédiája** bemutatójáról. Ez az írás kétségtelenül Blumenthal közvetlen kérésére, ha nem sugallatára készült. A ma már ismeretlen újságíró igen jellemzően nem a műből, a **Tragédia** eszmiségéből indul ki, azt még csak nem is érinti, hanem abból, hogy a színpadi festészet új virágzásnak indult. Mindez megfelelt Blumenthal elképzeléseinek is, aki — szintúgy, mint német színházigazgató kollégái az ún. mejningeri iskolának, a minden részletre kiterjedő, pontos, aprólékos díszletezésnek, a helytelenül értelmezett, már-már a szecesszióba hajló realista díszletfestészetnek hódolt.

A Blumenthal inspirálta írás első mondataiból kiderül, hogy a rendezés elsősorban és sajnos kizárólagosan a látványosságra törekedett. A cikkíró Runkel dicséri az első szín színpadképét, Lucifer denevérszárnyú fekete köpenyét, mert a szín atmoszférája Michelangelora emlékezteti. A második szín gyönyörű tájhoz hasonlatos, napfényes, virágos vidék, amelynek a közepén pompázik a tudás és az örökélet fája. Éva úgy jelenik meg, mintha Tizian modellje lenne, a fehér, szép testét csupán virágok borítják. Ádám magas, izmos férfi, valóságos atlétatermet. Az egyiptomi szín színpadképe ugyancsak részletező, aprólékos, nemcsak a fáraó, a néző is szemlélője

lehet a látomásoknak. A római színpad végén az Alpok vonulatában, lezúduló gleccsekben gyönyörködhet a néző, a hegyek lejtőiről bikaszarvú germánok özönlenek délre, hogy elpusztítsák a Birodalmat. A rendezés nagy fogásnak szánta az első prágai színt, a díszletek ugyanis a nyílt színen váltottak át Párizsra. A háttérben megjelent a város ősi szimbóluma a Notre-Dame. A kép nem sablonos — lelkendezik a tudósító —, mert a házsorok nem egy síkban, hanem perspektívikusan mutatják be az utcaképet. A falanszter színpadképével azonban a cikkíró sem tud mit kezdeni. Sokallja a gépek, motorok, dinamók tömegét, s úgy érzi, mintha a jövő államának villamossági kiállításán volna. A jégvidéket hatalmas jéghegyek borítják, a levegő sejtelmesen ólomszürke, az egyetlen emberi lakhelyet valószínű fókabőr takarja. A színpad mögül vörös fény szüremlik. Runkel meg is kérde: mi végre, hiszen Lucifer szavai szerint csak a hold halvány fénye világít. Az utolsó színpad visszavált a másodikra, s hogy a teatralitás is teljes legyen, az Úr biztató szavai után a háttérben megjelenik Szűz Mária a kis Jézussal. Amilyen bizarr ez a kép, annyira önkényes is.

A színpadképek pontos leírásából az is kiderül, hogy Blumenthal húzásai mennyire erőszakosak és esetlegesek voltak. Valóban nem a műkompozíciója, hanem a látványosság érdekelt, nem mintha a kihagyott színek (Paradicsomon kívül, Athén, Konstantinápoly, Prága II., London, Úrjelenet) erre nem adtak volna lehetőséget. Ilyenformán a **Tragédiának** a váza is alig maradt meg.

Úgy érezzük, szólunk kell a **Tragédia** berlini bemutatójának három főszereplőjéről is, akik a rendezés minden gyatrasága ellenére mégis csak Madách ígét szóltatták meg egy világváros színpadán. Nem rajtuk múlt, hogy képességeiknek megfelelően ne a legjobbat nyújtsák. Mind a hárman kiváló művészek voltak.

Ádám szerepét Georg Molenar (polgári nevén Müller) játszotta. Mint berlini jogász csapódott a színházhoz és csakhamar szép pályát futott be. Boroszló és Drezda után került a Lessing-Theaterbe. Tehetséges színész volt és kitűnő jellemformáló. Lear, Wallenstein, Alba herceg, Náthán szerepében aratta sikereit. A kritika dicsérette Ádámját, bár egyesek szerint többet szavalt a kelleténél. Igazán csak a forradalmi jelenetnél talált önmagára. Huszonkilenc esztendő volt, amikor ezzel a feladattal kellett megküzdenie. — Lucifer szerepét a bécsi születésű Gustav Koberre bízták. Nagy tudású, rutinos színész, szinte gyermekfővel összenőtt a színpaddal. Nyugtalan természetű még idős korában is színháztól színházig űzte. Hamburgban, Prágában, New-Yorkban is vendégszerepelt, sőt a 70-es évek elején egy évadra a pesti német színházhoz is szerződött. Nevét kiváltképpen Jágó, Mephisto, Fülöp király, Wurm, Franz Moor, III. Richárd, Shylock szerepében teszi ismertté az egész német nyelvterületen. Blumenthal vele kötötte a legjobb szerződést. A kritika evőntetűen dicséri alakítását és főképpen azt emeli ki, hogy nem formált Luciferből Mephistót. — Évát az ugyancsak osztrák származású Marie Reisenhofer alakította, aki szintén gyermekfővel került a színpadra. Pályája elején a könnyebb darabokban vannak sikerei, később a jelentéktelen mainzi színházban uralja a klasszikus szerepeket. Huszonkét esztendősen már a berlini Deutsches Theaterhez szerződik, ahol az **Egmond** Klärchenjében alakít említésre méltót. Ibsen nőalakjait játssza sikerrel, emlékeztetéseket voltak Hedda Gabler, Rebeka West, Hilda Wangel, továbbá Roxane és Madame Sans Gène alakításai. Nem annyira tehetségével, mint inkább atraktív megjelenésével tűnik ki. Tudja ezt igazgatója is, aki a **Tragédiában** ki is használja az ebben rejlő közönségvonzó lehetőségeket. Még a kritika is megjegyzi, a huszonnégy esztendő művésznő helyenként majd hogy nem kosztüm nélkül jelenik meg a színpadon.

A bemutató után a kritika igen gyorsan reagál. Március 19-e és 21-e között szinte valamennyi berlini lap megszólal. Ezeknek az írásoknak az ismertetésére nem szükséges kitérni, Németh Antal könyve bő kivonatát közli ezeknek az írásoknak. A bírálatok sommáját összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy azok összegükben nem elmarasztalóak. Sokan utalnak ugyan a Faust-párhuzamokra, Blumenthal húzásait is túlzottaknak, kíméletleneknek tartják, mégis a kritikusköz zöme a mű és az előadás értékeit emeli ki. A **Berliner-Börsen-Zeitung** kiemeli, hogy Madách drámai költeménye mennyire megfogta a nézők lelkét, az előadás végén nemcsak a színészek, hanem mindenki, akinek csak szerepe volt a **Tragédia** színrevitelében, a színpadra kellett jönnie.

Az egyetlen disszonáns hang a kritikusok között különös módon a **Berliner Tageblatt** kritikusaé. Mint említettük, ennek a lapnak volt egykor Blumenthal munkatársa és éppen ezért feltételezhető, hogy a kedvezőtlen kritikának valamiféle személyes oka is lehetett. Otto Neuman-Hofer, a kritikus ugyanis nem a darab, hanem előbb a színház ellen intézi dühös kirohanásait. Nemi joggal veti Blumenthal szemére, hogy programjának összeállításakor nem törekszik valamiféle koncepcióra, válogatás nélkül játszik mindent. Ebben igaz is van Neuman-Hofernek. A darabot illető kritikájában azonban több az elfogultság, a gorombaság, a zurnalisztikai gúny, mint az objektív elemzésre való törekvés. Könnyen lehetséges, hogy ezt a bírálatot az egykori munkatárs iránt érzett ellenszenv váltotta ki.

Cikkünk bevezetőjében azt ígértük, hogy a bukás tényét kívánjuk némiképpen korrigálni. Ennek érdekében szükséges, hogy egy kissé alaposabban vizsgáljuk meg a Lessing-Theater műsornaptárát. A bemutatót 1893. március 18-án, szombaton tartották. Az ezt követő héten a vasárnap, kedd, szerda, csütörtök és szombat a **Tragédia** napja. Hétfőn és pénteken Sudermann **Otthonját** adják. A következő vasárnapon — ez ebben az esztendőben húsvét vasárnapja! — kedden és csütörtökön ismét **Az ember tragédiája** van műsoron. Mindez azt jelenti, hogy a bemutató napjától a hónap végéig összesen kilenc előadást tartottak. Az áprilisi műsorban a **Tragédia** már nem szerepel. A mai gyakorlat szerint ez valóban kevés volna, de kilenc előadás a 19. század utolsó harmadában még Berlinben sem jelent bukást, különösen akkor nem, meggondoljuk, hogy Blumenthal nemcsak kasszasikerre törekedett, hanem színházában bizonyos **népszínházi** feladatokat is meg akart valósítani. S ennek érdekében évente közel húsz új darabot mutatott be. Csak 1893-as esztendő első négy hónapjában **Az ember tragédiáján** kívül műsoron tartotta többek között Lessing **Náthán-ját**, Ibsen **Solness építőmesterét** és **Rosmersholmját**, Kleist **Törött korsóját**, Hartleben kedvelt vigjátékát, a **Hanna Jagertet**, operatársulatával rendszeresen előadta a **Bohéméletet**, és a **Tragédia** bemutatójával szinte egyidőben színre vitte Sudermann **Otthonját**, amelyben Magda szerepét ugyancsak Marie Reisenhofer, a **Tragédia** Évája játszotta. Ha ehhez még számba vesszük azt aényt, hogy a Lessing-Theater — mint azt fentebb már említettük — még berlini viszonylatban is igen nagyszámú közönséget fogadott be, optimális számítással arra a következtetésre jutunk, hogy **Az ember tragédiáját** 1893-ban, Berlinben éppen tízezren láthatták.

Minderről ezért szoltunk, mert meggyőződésünk, hogy az 1893-as bemutató — amelyet nem sorolhatunk a későbbi nagy, külföldi bemutatók közé — nem volt egészen hatástalan: a kilenc előadás is hozzájárult nagy nemzeti drámánk külföldi megismertetéséhez.

Bérczy Károly, mint az Anyegin fordítója

Fordításának előszavában Bérczy Károly ezt írja: „E jeles műnek irodalmunkba átültetését céloomul akkor tűztem ki, midőn néhány év előtt újra elolvasám, szépségei annyira megragadtak, hogy az első versszakokat játék- és kísérletképen fordítottam s az első fejezet végéig értem; de bármily kitünő legyen is ez, éreztem és tudtam, hogy a másolatról vett másolat halványan, színvesztetten fogna a toll alól kikerülni. Eredetiben olvasni, eredetiből fordítani Anyegint, e vágy napról napra erősebben gyökeret vert bennem; oroszul kezdtem tanulni . . . már fél év múlva megkezdhettem Anyegin fordítását az eredeti szövegből” . . . Ezt a fordítói vallomást irodalomtörténetünk tudomásul vette és úgy tartja nyilván, mint az első teljes magyar Anyegin-fordítás teljes és lezárt történetét. Még Harsányi Zsolt egészítette ki a történetet annak a Puskin-portrénak alapján, amelyet Jobbágyi községben Bérczy Károly menyénél, Bérczy Gézáné született Bencsik Máriánál talált. Az arckép történetét Harsányi Zsolt a Pesti Hírlap Vasárnapjának 1933. évi 43-ik számában tette közzé; Bérczy az akkor Oroszországban működő jeles festőművészünkötől, Zichy Mihálytól kért Puskin-portrét, és Zichy eleget is tett a kérésnek. A portré hátlapjára Zichy ezt írta: „Ez Puskinnek legjobb arcképe, a híres Brülöf olaj festménye után . . .”

Pedig a teljes magyar Anyegin keletkezésének története nem merül ki a költő vallomásával és a Puskin-portré történetével. Bérczy Károly életraiz adataiból és műveiből azt tudjuk meg, hogyan került közel Puskinhoz és világához; az eredeti orosz szöveg, a Bodenstedt féle német fordítás és a magyar szöveg egybevetése pedig a költő vallomásán túlmenően is fényt vet Bérczy fordítói műhelyébe.

Öncélú filologizálás volna ezeket feltárni? Korántsem. Aki valamicskét is ért a műfordítások megítéléséhez — s akkor is, ha olvasóként ítélt és nem filológusként elemez — tudja, hogy igazán értékes, művészi hű fordítás csak az eredeti műnek, sőt magán a művön kívül a vele kapcsolatos táji, történeti, etnografiai és kulturális környezetnek értő ismeretéből származhat. Enélkül a fordítás lehet önmagában csinos, de nem lehet művészi hű.

Nos, milyen fordítás Bérczy Károly műve? Egyszerűen a Bodenstedt által Európa-szerte divatba hozott vers magyarítása, a német, majd az eredeti orosz szöveg alapján? Fordító-iparosí munka-e, szavak, mondatok rímbe szedett átültetése, amelyre sajnos sok példát találunk legújabb fordítási irodalmunkban — vagy pedig a puskin világot értve ismerő, átérző műfordító alkotása-e? S tegyük hozzá e kérdéshez, hogy az a bizonyos „puskin világot” ezen az egy, viszonylag rövid verses regényen belül is hatalmas: nem hiába nevezte Belinszkij, az orosz kritikai irodalom nagy klasszikusa az Anyegint „az orosz élet enciklopédiájának”. Amellett tehát, hogy Puskin művészetének szuggesztív erejét kellett belevarázsolnia a magyar szövegbe, Bérczy Károlynak nem kevésbé fontos és nehéz feladata volt az, hogy a táji, történelmi, etnográfia és a kultúra e nagy enciklopédiájának bő kincstárát is hozzáférhetővé tegye a magyar olvasónak. Megvoltak-e ehhez a nagyszabású feladathoz az adottságai neki, akinek neve e fordítás nélkül egyéb műveiből — novelláiból és prózai fordításaiból — aligha volna ismert irodalomtörténeti közvéleményünkben?

E kérdésre ad választ, tehát nem öncélú filologizálás az a kutatás, amely Bérczy életrajzából és saját műveiből próbálja kifejezni, hogyan került ő közel a puskin világhoz.

De nem öncélú az sem, ha az orosz, német és magyar szöveg egybevetéséről a fordítás menetére, szakaszaira vonatkozó következtetéseket vonunk le: ezzel nemcsak Bérczy munkamódszerére derítünk erősebb fényt, hanem megismerünk bizonyos általános fordítási jelenségeket is.

Ha legrészletesebb életrajzának, Paulovics István 1903-ban megjelent monográfiájának alapján nyomon követhetjük Bérczy Károly életének mozzanatait, szemünkbe ötlük, hogy a magyar reformkor „franciás” és „angolos” irányzatai közül ő az utóbbihoz csatlakozott. Hivatali főnökének, gróf Széchenyi Istvánnak közvetlen hatásán kívül nyilván saját jelleme, alaptermészete is ebbe az irányba hajtotta. Bérczy fölött tartott emlékbeszédében Arany László így ír Széchenyiről: „... a legnagyobb erőfeszítéseket önként kereste... környezőit is szerette különféle testi és lelki próbáknak veti alá... S jaj volt annak, aki meghátrált a nehézségek elől; kapott a gróftól annyi gúnyt, élcet, célzást... hogy száz hivatalos dorgálást szívesebben vett volna magára.” Széchenyi „angolos” eszméi, lóverseny, sportirodalom, klubélet ragadták meg már ekkor Bérczyt, hogy két évtizeddel később fő foglalkozásává legyenek. S idézhetjük Jókaitól azt, amit „Az én kortársaim” c. munkájában személyes ismerősként ír Bérczyről: „... finom, előkelő szabású volt... mindnyájunk között az **egyedüli angol**. Mi többiek mind **franciák** voltunk.”

Nos, minden különösebb kommentár felesleges, hogy Széchenyi hatásához, eszméihez az itt következő sorokat idézzük — az Anvéginből, Bérczy fordításából:

... Smith Adámból lefordított
Egy részt, s mély nemzetgazdakép
Okoskodott: hogyan s mikép
Legyen a jólét emelendő...”
(I. fejezet 7.)

Bérczy „angolosságához” pedig ezt:

Kedélvét méla búskomorság
Szállotta meg; súlyos baj ez,
Erkölcsi öröm, divatkórság,
Mit az angol spleen-nek nevez.
(I. fejezet 38.)

Bérczy Károly tehát már életének huszas éveiben anvégini gondolatokat és anvégini magatartást fejlesztett ki magában — azokban az években, amikor a magyar sajtóból legfeljebb Puskin halálos párbajáról értesülhetett.

Ad vocem párbaj: az akkori kornak ugyan általános divatja, irhalmi művek lépten-nyomon feltűnő motívuma volt — mégsem mulaszthatjuk el megemlíteni, hogy Puskin halálos párbaja, s ennek előképe, megjövendölése — Lenszkij halálos párbaja az Anyéginben — motívumrokonságban áll Bérczynek 1840-ben írt „Bitorlott szerelem” c. színművével: abban is párbaj a végső kifejelet előmozdítója.

A puskinj világ egyes — igaz, nem sajátosan orosz — motívumai tehát már a fiatal Bérczy Károly is jól ismerte.

Mint a „Tízek Társaságának” tagja, Bérczy Károly részt vett a magyar forradalom előkészítésében. 1848-ban súlyosan megbetegedett, ezért nem harcolhatott fegyverrel — de harcolt a tollával! „Ápril 24-én Pesten” címmel oly élesen forradalmi hangú verset írt 1849-ben, hogy az osztrák csapatok várható bevonulásának hírére menekülnie kellett. A Nógrád megyei Vanvarcon, az ottani orvosnál, aki néhai nővérenek volt a férje, rejtőzködött Bérczy Károly s életének ebben az időszakában írta azt a naplót, amely Madách Imre nevelt fiának, Balogh Károlynak került — családi kapcsolat révén — a birtokába, és ő között belőle részleteket a Nyugat 1935-ös évfolyamában.

Ez a napló két szemponthól is érdekes a számunkra. Egyrészt a benne leírt táj — a nógrádi bájos dombvidék — oly hasonló az Anyégin-beli táj mintájához, Puskin mihajlovszkojei birtokához és környezetéhez, másrészt a fővárosba, menyasszonyához sóváran vágódó Bérczy Károly hangulata szinte meghökkentően emlékeztet részint magának Puskinnak akkori érzéseire, amikor járvány-vesztegzőr következtében egy egész őszt kellett Bolgyino faluban töltenie (érzéseit a nevezetes „bolgyinói ősz” alatt írt szebbnél szebb művei örökítették meg), részint a falusi magányba került Eugén Anyégin hangulataira... De érdekes számunkra az említett napló azért is, mert elolvashatjuk benne, hogyan találkozott Bérczy életében először orosz emberekkel.

Mindezt idézetekkel dokumentálhatjuk.

Bérczy így írja le naplójában Vanyarcot: „A falu, bár magas hegyek közé süppedt, csinos vidékkel bír s egy dombról meglehetősen kilátást nyújt. E dombról én minden este a táj felé nézek . . .”

A puskini táj pedig:

. . . Hegyek tövében, folyam mentén
Kastély állt, honnan széttekintvén,
Hímes mezőn, dús földeken,
Erdők árnyán pihen a szem . . .
(II. fejezet 1.)

A magyar falusi temetőben Bérczy felkeresi nővére sírját. „A korhatag fakereszt kidőlt a márvány emlék mellől, mely a dombon egyedül emelkedik. Nincs itt fa, nincs árnyék, hő sugarait a nap száraz fűre és katángkóróra veti, melyek közt tarka gyíkok szaladgálnak. Ott ültem sokáig s elbeszélgettem gyermekkori emlékeimmel.”

Az orosz falusi temetőben — Puskinnál — Lenszkij keresi fel övéinek sírját:

Ott is, hol ősei és elhalt
Szülői sírja domborúl,
Könnyezve írt egy bánatos dalt . . .
Hajh! földi létünk múlva múl;
Egymást váltják fel nemzedékek
S szavára a sors végzetének
Támadnak, érnek, tűnnek, és
Új magról zöldel új vetés.
S ez is megérve, széjjelszórva
Porrá lesz kérlelhetetlenül
S ősök porával elvegyül.
(II. fejezet 38.)

Magány . . . Bérczynek kényszerűség: „Egy hét óta vagyok itt, számkivetésen elhagyott helyén, a legnagyobb magányban . . .”

Puskin kedvtelésből választotta:

Öledben, oh falusi élet
. . . Jó így henyélni a magányban . . .
(I. fejezet 55.)

Bérczy a vanyarci szobában: „. . . hangot alig hallok s néma szobámban az egyhangú légydöngést és órapercegést hallgatom.”

Anyégin nagybátyja a birtokán:

Sok éven át a legyet csapta
S a kulcsárnéval zsémbelve
Két szekrény állt benn, székek, asztal . . .
(II. fejezet 3.)

Hát a falusi látogatók? Bérczy naplójában: „Minap a tiszteletes látogatott meg, de szörnyű unalmas lehettem neki, mert a falusi hosszú látogatási rendszer dacára rövid félóra múlva elment.”

Anyégin maga szökik el a vendég elől — az eredmény ugyanaz:

Meglátogatták eleinte;
De ő, mihelyt egy szekér jött,
Lovásának nyergelni inte,
A hátsó ajtón megszökött
S honn senkit sem talált a vendég . . .
(II. fejezet 5.)

És itt is, ott is — Byron! Bérczy idézi: „Ma gyönyörű napom volt . . . The blue sky, so cloudless, so clear, so purely beautiful, that God alone was to be seen in Heaven! — olvasám Byronból.”

Puskin attól tart, hogy művének bírálói vele magával fogják összetéveszteni hőst; de maga is szinte elmerengve mondja:

Ez arckép nem sajátom-é,
Mint Child Harold Lord Byroné?
(I. fejezet 56.)

Hasonló hangulatok, hasonló képek, motívumok — számuk még szaporítható volna. De idezzük már csupán a két álmot. Hogyne érezhette magáénak a másodikat, mintha magával Tatjánával találkozott volna az, aki az elsőt, a sajátját a fordítás előtt másfél évtizeddel így írta naplójába: „... Nem tudom, mással is megtörténik-e az, hogy egy álom évek múltán ismétli magát. Nálam már ez gyakran volt s így ez éjen is. — Az északi földszark jeges hódombjai közt vergődtem egyedül, elhagyottan, halál-szomorún. Síri csend volt körülöm, mintha az emberiségből egymagam maradtam volna élő. E magány véghetetlen kínos volt — így élni nem akartam. Leültem egy jégcsúcsra, megdermedni. Szívem hangosan és fájdalmasan lüktetett — én pedig benyúltam keblembe és összeszorítám azt. Sűrű és nagy pelyhekben kezdett havazni, s a hópelyhek leesés közben fehér madarakká változtak, melyek éhesen vijjogva, örvény-ködben repkedtek körülöm. Ha! — gondolám — ezeknek fájó szívem jó martalék lesz! És kivettem a szívet keblemből és odanyújtám egy villogó fehér keselynek. — E pillanatban azonban jég, hó, kopár vidék, kesely mind eltűnt, s előttem angyalszelíd nő állt . . .”

Tatjana pedig:

Agyába elfogúlva ment . . .
S az álomisten megjelent.
Csodásak a szörny-álomképek.
Hőlepte síkon egyedül
Bolyongva jár, vadonba téved,
Körüle sűrű köd terül —
S egyszerre íme útját zárja
Egy bércpatak szilaj, vad árja,
Rohan, örvénylik és dagad
A zúgó habzó áradat.
Veszélyes híd a medren át,
Két keskeny szálfá, összefagyva,
Jég fedi síkos talaját,
S reng, mintha mindjárt leszakadna,
Alatta örvény s meredély . . .

(V. fejezet 10—11.)

Érdekes módon egyes tartalmi elemek is hasonlóak: az északi táj, a magányosság, a hó, a jég, az örvény . . . Mintha Bérczy öntudatlanul is készült volna az általa még ismeretlen orosz remekmű lefordítására . . .

E napok krónikájához tartozik az is, hogy életében először találkozott orosz emberekkel. Nem volt örvendetes találkozás: a cári intervenció hadsereg katonái érkeztek Vanyarera, s bár nem tanúsítottak ellenséges magatartást, otlétük mégis nyomasztó volt — a szabadságharc elbukását jelezte. Idezzük Bérczy Károly naplóját: „a ház, hol lakom, a megyée s egy századot bizonyosan meghaladott épület . . . Udvara nincsen, az út mindjárt előtte visz el. E ház előtt állt meg ma két muszka dzsidás — ez elsők, kiket életemben láttam. Két magas szál, szakállatlan, nagybajuszú közember, úgy hiszem, lengyel-oroszok voltak. Bort, kenyeret, szivart kértek, de a házbelieknek elébb mindent meg kellett ízealni. Aztán a faluba mentek széna s zabért. Beszélni nem tudtunk velük, de magyarul minden jót kívántam nekik . . .”

Ez a gúnyos-keserű „minden jót kívántam nekik” nemcsak Bérczy Károly életében, de mondhatni az egész magyar történelemben az orosz kapcsolatok mélypontját jelezte. A cári intervenció keserű emléke továbbra is megmarad ugyan, de Paszkievics hadainak tartózkodó magatartása, majd kivonulása, a világpolitika alakulása, az oroszországi forradalmi mozgalmak és az orosz irodalom iránti lelkesedés az egész magyar közfelfogásban egyre fokozta az érdeklődést Oroszország iránt, s ebbe az érdeklődésbe itt is, ott is a rokonszenv szálai fűződtek. Változott az oroszokról alkotott magyar kép is: korábban a barbárul kegyetlen urak és a bambán jámbor mu-

szikok alakjaiban polarizálódott, most viszont egyre inkább differenciálódott, ezzel természetesen realisabbá is vált. Szinte árnyalati pontossággal lemérhető ez Jókai orosz tárgyú művein, orosz alakjain (amint e sorok írója a most folyó Jókai kritikai kiadás Görög-tűz c. kötetének jegyzeteiben kimutatta), és tapasztalható Bérczy Károly műveiben, Bérczynek az Anyégin felé vezető útján is.

Említsük itt meg, hogy Bérczy a maga korának egyik kedvelt — ha nem is nagyon termékeny — novellistája volt. Munkásságának ez az aspektusa, sajnos, feladásra került, irodalomtörténeti kézikönyveinkben éppen csak megemlítik a nevét ama kortársai között, akik közül „tizenkettő egy tucat”, pedig, ha szövegeiket tennék egymás mellé, kitűnnék, hogy Bérczy választékosabb stílusban, vonzóbban, érdekebben, mélyebb lélekismerettel írt, mint tucat-kortársai, ha témái tekintetében nem válik is ki közülük.

Témái tekintetében a kor divatját követte, de irányítani már nem tudta, mint pl. közeli barátja, fiának keresztapja, Kemény Zsigmond vagy éppen Jókai. A kordivatnak megfelelő novellái közt egy orosz vonatkozásút és egy teljes orosz tárgyút találunk.

„A holló- király” Bérczy Károlynak „Élet és ábránd” címmel Pesten 1852-ben kiadott kétkötetes novellagyűjteményében olvasható. Romantikus bosszú-motívumon, valószínűtlen véletlenek összejátszásán alapuló, háborzongató történet. „Midőn tavaly a hegyi szorosok az orosz betörés ellen elzárattak, találkozott oly egyén, ki a kozákokat járatlan utakon vezette be az országba . . .” — olvassuk az elbeszélésben. A bosszú érzésétől sarkallt „muszkavezető” nem is sejtí, hogy gyilkos dühének társa a tulajdon fia (az előzmény: titkos szerelem, hazárdjáték, vad féltékenység, távoli utazás, álnév, bűjkálás, megtalált napló és a romantikus történetek megannyi egyéb kelleke) és árulásáért a megszálló csapat vezéréstől csak egyetlen jutalmat kér . . . Megtalált naplójában jegyezte fel így: „. . . Elhagyott vad utakon törtem át a hegyeken a muszka táborba. Kém gyanánt majd felfüggesztettek. De midőn elmondám, hogy jöttöm célja őket az elzárt szorosok dacára bevezetni az ígért földjére: kétkedve bár, hittek szavamnak s egy erős kozák csapattal előre küldtenek. Minden jutalmul egy ember életét kértem, ki különben is mint népfölkelés rendező s guerilla főnök veszélyessé válhatik.” A kastély ura tüzelt a váratlanul reátörő ellenségre, elfogják és föbe akarják lőni, de az áruló kötélén akarja látni és maga teszi a hurkot az elfogott ember — mint utólag megtudja: saját fia — nyakára. „A muszka irtózott a hóhér-szereptől, de én . . . vállaltam azt” — ez a mondat tömören foglalja keretbe azt a képet, amelyet Bérczy a megszálló oroszokról e novellájában rajzol. ellenség, segít eltiporni szabadságharcunkat, de lovagias ellenfél, visszariad a kegyetlenségtől. Előjele ez már a magyar irodalom új orosz-ábrázolásának.

Három évvel utóbb, 1855-ben a Divatcsarnok c. folyóirat 44—45. számában jelent meg Bérczynek teljes egészében orosz tárgyú, orosz környezetben lejátsszó novellája: „A végzetterhes cipő”. Bevezetőül ezt írja Bérczy: „Az orosz tárgyú beszélyt ma — midőn mindenki az orosz háborúval és politikával foglalkozik — időszerűnek tartom.” A finom stílusú, de tartalmilag igénytelen történet forrása minden kétséget kizáróan nem az orosz realis életismerete, hanem egy s más azokból az orosz tárgyú, jórészt ellenszenvtől sugallt német vagy francia „ismeretterjesztő” vagy szépirodalmi könyvekből, amelyek akkoriban európaszerte elterjedtek és amelyeket Jókai is gyakran forgatott. Vidéki arisztokraták báli mulatságát írja le Bérczy részletesen: szánverseny és tánc, lakoma és ismét tánc. „A nőtlen ifjaknak . . . egyetlen gondjuk: elhatározni a körülbelül negyven nyílt ház közül melyiket boldogítsák látogatásukkal . . . Babonás jóslat megtudása végett gyűlt össze nyolc orosz lányka Sz. András apostol estjén . . . megtudni: ki menend közülük egy év alatt férjhez?” A jóslat módja: egyik bal cipőjét a fal mellé teszi, majd egymásután rakják bal cipőjüket: amelyiké elsőnek ér az ablakhoz, az felkapja és kidobja — ő lesz aki férjhez megy . . . S ismét jelentkezik a romantikus tévedés-motívum: a szép Katinát nem a völgyénye, hanem annak egy névrokona veszi nőül. Bár áttételesen és naívságokkal fűszerezve, de felbukkannak realis orosz motívumok is, így a lánykák jóslása, amely az orosz irodalom egyik klasszikus alkotásának, Zsukovszkij „Svetlana” című balladájában (1812) is szerepel:

Vízkeresztkor a jövőt
Fürkészték a lánykák:
Levetették a cipőt,
Ajtó elé hányták . . .

(Kemény Ferenc fordítása)

Sőt magában az Anyéginben is folyik — ha nem is cipővel — a leányok jósói gatása:

Feszülten nézve, jóslatképpen
Önti Tatjana a viaszt:
S a nyert alakzat, képzetében,
Biztosan jelenti ezt vagy azt.
Egy tál szíinig van vízzel telve,
Körülc lányok, s énekelve
Keresik benn a lemerült
Szerencsemondó jós gyűrűt.

(V. fejezet 8.)

Bérczynek az ötvenes évek elején írt novellái közül bár nem orosz tárgyú, de még megemlítendő az „Egy gentleman” című, amely a Délibáb c. folyóirat 1855. évi évfolyamának 28—29. számában jelent meg: ennek hőse, Czieraff Oszkár, szinte Eugen Anyégin karikatúrája. Bérczy gondolatvilága ismét egy lépéssel közeledett nagy fordításművéhez, leendő Anyégin-rajza ismét egy vonással gazdagodott.

Erre az időszakra esik Bérczy Károly prózafordítói munkássága. Paulovics István rámutat, hogy a legszorgalmasabban tanulmányozta a nagy angol írókat és jeles humoristákat. Persze elsősorban saját századának nagyjait (Bulwer, Dickens, Thackeray), akiket Puskin még alig ismerhetett, továbbá az amerikai Washington Irvinget — Anyégin a 18. századi Richardsonért rajong, de találkoznak Byron és Walter Scott bálványozásában. A lényeg: a hasonló izlés, hasonló eszmevilág. Ez vezeti Bérczyt arra, hogy Irving, Dickens, Bulwer és Lewer elbeszéléseit fordítsa. Fordításai a Szépirodalmi Lapokban, a Délibábnak, a Divatsarnokban, majd 1854-ben „Világ folyása” gyűjteményének egyik kötetében jelentek meg.

Nemcsak „A végzetterhes cipő” készült (idézett részletének tanúsága szerint) a krími háború közvellen hatása, az akkor világszerte tapasztalható érdeklődés hatása alatt. Bérczynek politikai elemzése is megjelentek erről a háborúról: 1855-ben Müller Gyula „Nagy naptár”-ában („A keleti viszály” cím alatt), 1856-gan „Világkrónika” c. füzetében, továbbá a Nemzeti Képes Naptár” 1856. és 1857. évi évfolyamában („Visszapillantások Európa politikai közelmúltjára” címmel). Paulovics így jellemzi ezeket az írásokat: „Nem rendszeres, oknyomozó történet ez; az eseményeket csak főbb vonásaikban adja elő, de ezeknek egymásból folyó, egymást követő csoportosítása, a legnevezetesebb mozzanatoknak kellő helyen való kiemelése, az előadás természetes, könnyed, folyékony nyelve vonzó s kellemes olvasmányá teszik.”

1857-ben fordulat áll be Bérczy Károly életében. Az addigi alkalmi beszélyíróból és a Vasárnapi Újság munkatársából — szerkesztő lesz. Lapjának címe az első évben „Lapok a lovászat és vadászat köréből”, majd a második évtől kezdve: „Vadász- és Versenylap”. A lóverseny, a vadászat, a sport műfajára specializálódó Bérczy jelentős érdemeként tartják nyilván, hogy lapjában valamint „Vadászműszótár”, „Hazai és külföldi vadászrajzok” és „Magyar méneskönyv” c. műveiben értékes magyar szaknyelvet teremtett meg a sport népszerű ágaiban — mi azonban két tényt emelünk ki. Az egyik az, hogy e szakírói munkásságában sem mondott búcsút a szépirodalomnak: Arany László hangsúlyozza emlékbeszédében, hogy Bérczy lapja félig-meddig egy szépirodalmi lap feladatának is megfelelt. Kiemelhetjük a magyar irodalomban új szint jelentő sportnovelláit. S hogy írónak, széprónak ismerték el általában, azt bizonyítja az a tény is, hogy éppen ebben az időszakban. 1859-ben mint író választotta levelező tagjává a Magyar Tudományos Akadémia, ő pedig székfoglalóját — 1860. november 26-án — az irodalmi humorról szóló értekezésével tartotta. Még fontosabbnak tartjuk azonban azt a másik tényt, hogy a lótenyésztés, lóverseny, vadászat, sport szakterületén Bérczy tudatosan egykori hivatali elöljárónak — eszményképének — Széchenyi Istvánnak útját követte. S ez nemcsak az angol életforma egy-egy elemének például vételét jelentette: Széchenyi út-

mutatása sokkal szélesebb körű volt ennél, tudjuk, többek közt, hogy a magyar közlekedésügy úttörője, apostola is volt. S ezt azért említjük meg Bérczy Károlynak az Anyéginhoz vezető útjával kapcsolatban, mert hangsúlyozni kívánjuk — csupán egy kiemelt, de igen jellemző részletként —, hogy a magyar közlekedésügy úttörőjének adeptusa volt az, aki majdan Puskin szövegében egy srófához érkezett el, melyet ő így tolmácsolt:

Ha majd mi is polgárosulva
Művelődünk és haladunk
(Körülbelül öt század múlva
Számítja ezt jelenkorunk
Bölcsészete), addig az utak
Nálunk is talán megjavultak,
S hálózatukkal e hazát
Sűrűn fogják cikázni át;
Vasból épített karcsu hidak
Óvedzik át a folyamot,
S hol most járatlan a hegy, ott
Merész mély alagútak nyílnak,
Es minden állomáshelyen
Kell majd, hogy fogadó legyen.

(VII. fejezet 33.)

Széchenyi eszméinek követője, a magyar sportlap szerkesztője, az Akadémia levelező tagja elolvasta Friedrich Bodenstedt „Russische Dichter” című gyűjteményének az Anyégingt tartalmazó második kötetét, s az eddig elmondottak után teljesen érthető, sőt szükségyszerűnek mondható, hogy a finom tollú literátorban, aki fordítói készségét az angol próza néhány jeles művén fejlesztette ki, most felébredt az a műfordítói ihletnek mondható, szinte ellenállhatatlan kívánság, hogy a megismert művet saját nyelvén újraalkossa. Egyenes útja vezetett idáig, magához közelállónak, szinte a magáénak érezte Puskin alkotását.

Ez Paulovics feltételezése szerint valószínűleg a hatvanas évek elején történt, s Bérczy a német szöveget „közvetlen a Kisfaludy Társaság tagjává választása (1862. január 30.) előtt olvasta el újra” — amire a már idézett előszóban utal.

Elkezdte fordítani az első fejezet Bodenstedt német szövegéből.

„Ennek az első fejezetnek a fordítását azonban — írja Paulovics —, bár az összehasonlítás szempontjából igen érdekes volna, nem tudtam megszerezni. Lehet, hogy megsemmisítette, midőn már az eredetiből fordította Anyégingt, s látta, hogy a másolatról vett másolat mily messze mögötte áll az eredeti szépségének és bájának.”

Ha a „másolatról vett másolat” megemlítésében igazat adunk is Paulovicsnak, a tényt illetően tévedésben kell elmarasztalnunk. Az orosz, a német és a magyar szöveg egybevetése ugyanis kétséget kizáróan bizonyítja, hogy **Bérczy nem fordította újra, immár az orosz eredetiből fordításának németből készült elejét, hanem már az orosz nyelv ismeretében fordítását egybevetette Puskin szövegével és annak alapján itt-ott csiszolta.**

Hogyan és miért bizonyítja ezt a három szöveg?

Az ilyen elemző összehasonlításoknál általában nem a kiválónak mondható, művészileg hű részletek, hanem az eltérések, a hűtlenségek nyújtanak tájékoztatást. Mert ahol Bodenstedt és Bérczy egyaránt hű Puskinhoz, ott ki tudná megállapítani azt, hogy Bérczy megoldása Puskintól vagy Bodenstedttől ered-e. Amde ahol Bodenstedt hűtlenkedett, ott Bérczy megoldásáról rendszerint pontosan megállapítható, hogy a két különböző értelmű szöveg közül az oroszhoz vagy a némethez áll-e közelebb. (Azért csak „rendszerint”, mert előfordul és nem is ritkán — hiszen költői szövegről van szó s a fordító gyakran él a *poetica licentiával* —, hogy Bérczy szövege egyaránt távol áll a puskini s az attól különböző bodenstendi szövegtől, s ilyenkor az orosz és a német szöveg eltérése nem ad támpontot.)

Ezzel a módszerrel — az eltérések egybevetésének módszerével — végigelemzhetjük az egész művet, az ilyen részletes elemzés azonban inkább filológiai szak-

lapba kívánczozik. Ehelyütt csak néhány példán mutatjuk be Bérczy munkájának módszerét, fázisait.

Igy az I. fejezet 1. strófájában Puskin röviden csak a félholt — „fél-élő” — szó-rakoztatásának álnok voltát („kovarsztvo poluzsivovo zabavljaty”) említi, Bodenstedt ezt kibővíti: „Erheuchelt Mitleid in den Zügen”, Bérczy pedig pontosan átveszi ezt a kibővítést: „Részvétet színlő arcvonások” — a „részvét” és az arcvonások”, melyeknek az oroszban nyomuk sincs, a fordítás német alapjára mutatnak.

Az I. fejezet 2. strófájában Puskin úgy szól Anyéginről, mint „sz gerojem mojevo romana”, vagyis mint „regényem hőseről”, Bodenstedtnél ez: „vom Helden meines Versromans”, vagyis itt a regényből már verses regény lesz, Bérczy szövege pedig ismét átveszi a Bodenstedt-féle bővítést: „Ki e verses regényem hőse”.

Az I. fejezetben ezek a Bodenstedtre utaló esetek vannak túlnyomó többségben, ami arra mutat, hogy ez a fejezet németből készült. Bérczy nem dobta el, hanem megtartotta azt a fordítást, amelyet még az orosz nyelv ismerete előtt, kizárólag Bodenstedt szövegéből készített. Minthogy azonban elvétele már itt, a mű elején is találkozunk olyan elemekkel, amelyeknél Bérczy szövege nem a némethez, hanem az oroszhoz áll közel, ebből arra kell következtetnünk, hogy első, általában megtartott fordítását Bérczy immár az orosz nyelv ismeretében átnézte, helyenként módosította. Így pl. mindjárt az első strófában Puskin „drugim” — „másoknak” — szavát Bodenstedt német általános alannal fordítja: „man nahm an ihm ein Beispiel”, Bérczy viszont Puskinhoz áll közelebb: „Mások példát vehetnek róla”, s tán még inkább az orosz eredetire utal a ritmus egyezése: ez a mondat Puskinnál is, Bérczy-nél is kerekén egy sor, míg Bodenstedtnél az egyik sor végén kezdődik és — **un-
enjamement**-nal — a másik sorban folytatódik.

Ha mármost hasonló módszerrel, de ennél bővebb elemzéssel a mű további fejezeteit is megvizsgáljuk, akkor azt az érdekes jelenséget tapasztaljuk, hogy a II. fejezet elején az orosz és a német szöveg eltéréseinél Bérczy Bodenstedtet követi. Pl. az 1. strófában, ahol Puskin egyszerűen csak annyit mond: „szkucsal” — „unatkozott” — ott Bodenstedt hozzáteszi, hogy „bald” és nyomán Bérczy is úgy írja, hogy „hamar” megúnt . . . Vagy Puskin „nyevinnih” — „ártatlan” — jelzője a németben „ländlichen” lesz, s Bérczynél is ennek nyomán „falusi” . . . Vagy ahol Bodenstedt az eredetiből teljesen hiányzó szavakat írt a szövegbe: „mit grünem Rasen”, Bérczy ezt is átveszi: „zöld ligetével”. Ennek oka nyilván abban keresendő, hogy egy a másrészt külön — a Koszorú c. folyóiratban — már 1863-ban megjelent.

A III. fejezetnél következik be a gyökeres változás — itt már Bérczy szövege túlnyomórészt az orosz eredetihez áll közelebb, mint a német szöveghez — kivéve Tatjana levelét, amely külön már három évvel e teljes mű megjelenése előtt, 1863-ban ugyancsak napvilágott látott, a Részvét Könyve c. kiadványban. E fejezet többi része azonban, valamint az összes további fejezet kétséget kizáróan arra mutat, hogy Bérczy Károly az orosz eredetiből fordította s a német szöveget legfeljebb segítségként, a nehezebb részek jobb megértéséhez használta fel. Hogy fordítás közben tovább is nézte a német szöveget, arra magának Bérczynek a jegyzetei utalnak: utoljára az V. fejezet 43. strófájáról jegyzi meg, hogy Bodenstedtnél nem fordul elő.

Bármelyik műfordítónak becsületére válnék az a gondosság amellyel Bérczy a rendelkezésére álló két szöveget felhasználta: már a II. fejezet végéig fűzött megjegyzésében gondosan elemzi az orosz és a német szövek közötti eltéréseket.

. . . Előttünk áll tehát Bérczy fordítói munkájának fázisokra bontott története. Kb. 1862-ben kezdte meg a fordítást. Az I. fejezet és az 1863-ban publikált részleteket (a II. és a III. fejezetből) Bodenstedt német szövegéből fordította. Ezután abbahagyta a fordítást és félévvel később folytatta, amikor már megtanulta az orosz nyelvet. Ekkor a hátralevő részeket eredetiből fordította, de közben figyelte a német szöveget is, azokat a részeket pedig, amelyek kezdetben németből készültek el, az orosz eredeti alapján csiszolta, módosította.

Bérczy Károly Anyégin-fordítása olyan kiváló mű, a magyar műfordítás történetének olyan kiemelkedő teljesítménye, a világirodalom egyik gyöngvének olyan eredményes meghonosítása s a magyar irodalomra oly nagy hatást gyakorolt, hogy mindenképpen megérdemli keletkezéstörténetének teljes feltárását.

Paku Imre

Palóc népköltészet II.

A lírai és epikai népköltészet fokozatosan különvált. Az előbbi a népzenei kövelemények önállósították, míg az utóbbit az összehasonlító módszerek tudatos alkalmazása, a szövegközlések föltételeinek, követelményeinek kiterjesztése, a mesekalalogus elveinek finomodása, a mesemondás és a mesehallgatás körülményeinek kutatása új és újabb szempontokkal gazdagította, a független mesekutatás szükségességét igényelte; a ballada, románc többnyire a lírához kapcsoltn, ritkán önállóan, szerepelt a szövegközlések rendszerében. A palóc népköltészet gyűjtése és szövegközlése ezt az átalakulásfolyamatot végigkövetni alkalmas eszköznek bizonyult 1864-től mindmáig.

A vonatkozó művek sorozatát a Mindszenty-féle Egri népkönyv két füzeté nyitja meg (1864.), ez a népies kiadvány egy kisebb területi egység — Eger és környékének — dalköltészetét közli. Elsőrendű célja nyilván a népszerűsítés lehetett, hogy mindazt miként érhetne el, nyomon járó adataink nincsenek, e népkönyvről csupán irodalmi utalások alapján tudunk, sajnálatosan nem juthatunk ezúttal hozzá. — Sokkal nagyobb, maradandóbb és nyilvánvalóbb hatást ért el Pap Gyula: Palóc népköltemények (1865.) című, Sárospatakon nyomtatott kötete, mely Erdélyi János jóvoltából és előzetes útmutatása alapján valósulhatott meg. A gyűjtő, Pap Gyula, palócföldi szülött, költői vénájú, törekvő férfiú volt. Maga mondja előszavában: „Gyűjteményünk keletkezéshelye Nógrád megye Salgóvidéke — e tájnak kíván tüköre lenni, következésképp csak a nógrádi palóc ismertetését adhatjuk im e csekély vázlatban.” Előbb azonban fellengzős nyelvészkedésbe bonyolította magát a palóc nyelv eredetére és természetére vonatkozóan: a palócokat a kazár törzs leszármazottainak tartja és a magyar nyelvet azonosítja a kazárral. Ezek az észleletek nem egyebek jóindulatú, együgyű általánosításnál, túltengő kérdéseknél. Azután a palócságot jellemezve, megállapítja azoknak vallásosságát, szigorú erkölcsösségét, részletesen elmondja társadalmi tagolódásukat, megemlíti a palóc nagycsalád együttélésének szokásait, szabályait.

A palóc népdalok, népmesék abban az időben a nagycsaládok fonóestjein hangzottak el. Pap Gyula így mondja el: „A legények megerkezéttével van dal, meg dal, tréfa, egyik élc a másikat éri, végre ebbe is bele unván a kemence megöl megszólal az öreg mesélő, hogy az ifjabbak képzelődését a tündér világ bájkörébe kalandoztassa, ezen aztán itt ott jót kacagnak, majd sóhajtanak, olykor könnyeznek, míg ismét a legderültebb nevetésben törnek ki. — Ilyesmik történnék a fonóházban, ezenkívül itt történnék az ismeretségek, itt köttetik a szerelem; mert a fonóházban más falubeli legények is megjelennek. Két óra tájban aztán szétoszlanak, hazamentükben minde-nik lát egy-egy kísértetet elhaladni maga előtt s ezt másnap reggel még esküvel is kész bebizonyítani.” Ime, a hiedelem alapja, mely egyúttal a meseelemek elfogadásának, kiburjánztatásának melegágya.

Kedvenc hangszerük a duda, a palóc duda messzeföldön ismeretes. A dalolás akkori módjairól ezeket állapította meg Pap Gyula, a helyszínen jártakor: „A férfiak kiváll az éltesebbek ritkán dalolnak, az ifjabbak is többnyire csak álmodás közben, vagy ha mezei munkát dolgoznak magánosan. Ellenben az asszony személyek semmi cselekményt sem végeznek nóta nélkül. Felette kedvellik a szomorú dalokat, dallamaik kevésbé változatosak, többnyire vontatottak, de érzésben, hatásban felül múl-hatalanok. Részemről mi sem tud annyira megindítani, mintha csendes, holdas éj-

szakán néhány palóc lánykát hallok dalolni. Íme mily hasznot tenne a Kisfaludy Társaság nemzeti zenészetünknek, ha gondoskodnék a különböző lokálisok szerint a dallamok hangjegyekre tevéséről!" — Pap Gyula ezután a palóc népzencét a zeneszerzők figyelmébe ajánlja, ámde a figyelem csaknem ötven év múlva irányul ebbe az irányba Vikár Béla, majd Kodály Zoltán jóvoltából. Pap majd még megállapította: „Aztán a népköltészetben a dallam annyira össze van forrva a szöveggel, hogy egymás nélkül nem boncolandó. Egyik kiegészíti a másik hiányait, eltakarja a fogatkozásait, mint férj és feleség csak együtt képeznek egy testet és egy lelket. — A népnél a dallamszöveggel egyszerre jó, mint nappól a világosság és melegség, mint Jupiter agyából Minerva páncélosan, derekasan megteremtve." Pap Gyula óta ma már jobban tudjuk, hogy szöveg és a dallam nagyszerűsége közös, kölcsönös érték, majdnem azonos jelenségek, de a többlet a zenéé, a dallamé. Mindezek után Pap még kijelenti, hogy gyűjtés közben élénk hiányát érezte a fonetikus írásmódnak. Végül leszögezte: „Mindent úgy írtam le a mint találtam, se el nem vettem belőle, se ki nem toldozgattam egyiket a másikból. Sokan mondták, hogy az olyan apró négysoros darabokat hagyjam ki gyűjteményemből. En nem fogadtam meg tanácsukat; mert ki tudja egy négysoros dalocskában is nincs-e magva, embriója egy művésznek, ha nem is **egy Kalevalának, de** legalább egy csinos kerekded románcnak vagy balladának. Íme tekintélyes gyűjtőnk Erdélyi János csak 8—10 sort adott **Déva vára építéséről** s már Kriza János és F. Szabó Sámuel urak gyönyörű balladákat fedeztek fel róluk. Végre egy négysoros dalocska is lehet művész!"

Pap Gyula nyilvánvaló jószándéka ellenére és Erdélyi János útbaigazításával sem tudta a népi szövegekölzések egykorú követelményeit hibátlanul kielégíteni: a lájnyelvet minduntalan irodalmias fordulatok uralják, mellőzi a gyűjtés körülményeinek leírását, a helységneveket nem közli, adatközlőit nem nevezi meg. Jóllehet 167 szövegegységet nyomtatott le kötetében, mégsem nyújthatott tisztas izelítőnél egyebet, hiszen a százkét népdalt — az öszerinte való népkölteményt — nem csoportosította, elegendesen sorakoztatta őket; mindössze hat eléggé jellegtelen népmesét érdemesített tollhegyre venni, mindehhez járult még negyvenhat találósmese (inkább találókérdések) és tizenhárom gyermekjáték. A népdalok között sok olyan szerepel, amit ő jegyzett le először, néhány ballada és románc mellett a lírai műfajok többsége jelentette a palócság dalos kedvének akkori áramlását. Ugyanakkor saját sorsáról is kesereg a nép, továbbá az 58-as számú dal Görgey Arthur világosi fegyverletételét hazaárulásának, a népnomor forrásának bélyegezi és jobban elítéli érte Vörösmarty Mihály ismert versénél. Végeredményében Pap Gyula szövegyűjteményének történeti jelentősége nagyobb és fontosabb néprajzi értékénél: mind dalai, mind meséi tovább éltek, vázlateaik jóval később még fölbukkantak tisztultabb alakban, sőt némelyik a legújabb följegyzések között még élő hagyományként terjed, hat mindmáig.

A nagyérdemű Istvánffy Gyula (Miskolc 1863—1921) a palóc népköltészet és néprajz elismertetése érdekében a legtöbbet fáradozott és a személyes áldozathozataltól sem riadt vissza. Az első szakképzett gyűjtője a palóc folklórnak, de alapos ismerője magának a népnek is, hiszen közülük származott. Amikor tehette, közöttük élt, adatait élő forrásokból merítette. A szövegeket helyszíni följegyzések alapján — s nem emlékezetből, mint elődei — közölte, nem sokat változtatott rajtuk. Számos alapvető tanulmányt írt a palócság életmódjáról, szokásairól, hiedelemvilágáról, tehát tudomány tárgyát, a népköltészetet, több oldalról közelítette meg. A teljességre való törekvés egyébként élete fogytáig jellemezte. Semmiféle olyan népies jellemvonást le nem írt, amely valódiságáról személyesen és több ízben meg nem győződött; felmerülő kételyeit nyíltan föltárta és levélbeli útmutatást kért tanáratól Hermann Antaltól, a magyar néprajz egyik első tudósától, de nem riadott vissza attól se, hogy olykor Sebestyén Gyulát, Király Pált vagy Alexics Györgyöt is megkeresse soraival.

Istvánffy Gyula mindenesetre nagyobb, súlyosabb eredményeket érhetett volna el és bizonyára hatása is átfogóbb lehetett volna, ha egyszerű, kispénzű tanári állása történetesen termékeny éve alatt el nem szőlította volna palócföldről és egyáltalán támogatták volna törekvéseit a helyi illetékesek. Amikor végre hazakerült, hivatali teendői rabolták el idejét, erejét s csak az iskolai szünetek idején élhetett tudományának. Ha egy parányit is kedvezett volna sorsa, munkássága eredményekét egy

nagyobb összefoglaló művet, esetleg több kötetet, írhatott volna szeretett palócföld-jéről és népéről; ha nem is akkora méretűt, terjedelműt mint Orbán Balázsé a szé-kelyföldről, mindenesetre tudományosabbat és feltétlenül szakszerűbbet, részletmunkái erre engednek következtetni. Több mint három évtizeden át módszeres gyűjtéssel és szakszerű feldolgozással a palóc népcsoport szellemi tevékenységének indokolt föl-tárta, eredményeit érdekelte, értékét megállapította. Életében megjelent három kis könyvecskeje mellett (Palóc mesék a fonóból 1890; Palóc néprajzi tanulmányok 1894; A matyó nép élete 1897) hagyatékából oly sok vizsontagság után, 1963-ban végre kiadott Palóc népköltési gyűjteménye csak külsőleg utal munkásságára. Ezeknek kívül még mindig elszórtan lappanganak — csaknem elfeledetten — kisebb-nagyobb értekezései, népi szövegközlései, tanulmányai, cikkei, mikben minden elfoglaltság nélkül tárgyalja a palóc vagy az egykori tót népszokásokat, hiedelmeket, életmódo-kat, ősi foglalkozásokat. Leíró, tényközlő értekezéseiben rendszerint közölte a megfe-lelő népi szövegeket (dalokat, siratókat, köszöntőket, szólásmondásokat stb.), így tökéletesen kimerítette illető közleményeinek tárgykörét. Eredményei tudományos értékeük és megírás módjuk művészi szinten mozog, mellőzi a tudóskodó fontoskodást, egyszerűen, világosan, természetesen közli tudásanyagát, mintha kedvelt palóc népé-höz szólna. Azt a körülményt, fejlődést azonban nem szabad elhallgatnunk, miszerint Istvánffy gyűjtő-kutató módszere fölött áthaladt az idő, ma mindössze csupán alap-jait körvonalazzák már az ő tudományos elvei a legújabb rétegeződött kutatásmó-doknak, hovatovább többszöröse szaporodtak a szempontok is. A lényeg: tárgyhu-sege, tudásszeretete, adathalmaza maradandó érték külön-külön is; az egész palóc népnek egyik letűnt korát idézi munkássága által, kihatásaiban azonban az akkori egész népelet hazai képsorát is sejteti velünk. Néprajztudós ennél szebb koszorút különben sem fonhat magának, így ő sem lehet kivétel.

Istvánffy Gyula a népköltészet természeti jelenségének, amolyan szabadon nőtt vadvirágnak tekintette, akárcsak Pap Gyula. Ők tehát a fejlődés, árnyalódás foko-zatait, a változatok számát minőségét nem ismerték és nem is találták meg, jobban mondvá, ilyen kérdéseik egyáltalán nem támadtak. Ők tehát nem rendszereztek, tör-vényszerűségeket sem kerestek, megelégedtek a közvetlenül eléjük került jelensé-gekkel, azoknak művészi követelményeit, társadalmi vonatkozásait, eredetét, rendel-tését nem fürkészték. Valamelyes közelítő lépéseket ugyan Istvánffy megtett, de kezdeményezése megoszlott sokirányú érdeklődése közepette. Mindezt ma úgy kell értenünk, hogy nem tudta vagy nem akarta magát szakosítani, vagyis egy tetszőle-ges kutató munkásságra lekötni, mint aminőül kínálkozott számára a mesegyűjtés és értelmezés, hiszen azzal kezdte pályáját. Hogy nem kötelezte el magát, azt még-is helyesen cselekedte, mivel szerény lehetőségeit általában keretben jobban ki-használhatta, így életműve rétegeződött. A szakosítás ideje különben korai lett volna. Az érintkező pontokat mindig megtalálta, így a szellemi és tárgyi néprajz területét elkülöníthette, tehát a népköltészet műfaji határvonalait nyugodtabban átléphette. Körülményeinek alakulása folytán inkább az epikai műfajok gyűjtője lett előbb, s csak aztán fordult figyelme a lírai népi költészet felé. Tanulmányainak fénye beha-tolt a palóc nép egész életének jelenségeire, hiedelemvilágára, szokásaira, életmó-djára, építkezésére, mindez pedig szemlélete teljességét táplálta.

Első mesegyűjteményét saját erejéből adta ki Palóc mesék a fonóból (1890) cí-men, Liptószentmiklóson, ugyanis ott tanárkodott akkoriban — szerény fizetéssel. Ez a kezdeményező gyűjtemény már a címével is kifejezi a mesemondás csoportos hallgatását és egyező vonásukat kidomborítja: a fonóbeli mesék mennyire sugallják elsősorban az élőbeszéd természetességét, az egyszerű közlések világosságát, továbbá a tündéri világ — az élő valóság megszépítő ellentétéként — mennyire hús-vér ala-kokat vonultat föl. A csodás elem nem lényegük azoknak a mesehősöknek, hanem csupán egyik jellemvonásuk, életük sorát inkább a csodalények külső eszközeikkel segítik avagy hátráltatják. A mesevégzödések, a cselekmények végfejeletai közembe-riek, újabb ábrándképeket nem idéznek föl a hallgatóságban, hanem a mindennapi élet kemény valóságát érzetik. A palóc meséknek emez életközeli világa a későbbi gyűjtésekben mindinkább kidomborodik, úgyhogy első megkülönböztető palóc jelleg-ként kell megjelölnünk a mesélő képzelet igazodását a köznapi élet valóságához, a természetes észjáráshoz.

Isvánffy Gyula összegező műve, a Palóc népköltési gyűjtemény megfordítja az arányt a lírai műfajok javára, ebbe mindössze tizenkilenc parasztesmét sorolt a változatos lírai műfajok mellé, az a néhány betlehemes és másfajta gyermekjáték, közmondás és szólásmondás mindössze kiegészítő fejezete, toldaléka ennek a nagyszerű kiadványnak. Istvánffy felajánlotta e „palóc kötetét” annak idején a Kisfaludy Társaság népköltési sorozata részére is, de bizonyos huzavonák, halogató taktikázások után akkor nem adták ki, kéziratként maradt meg hagyatékában, s mint ilyen csak 1963-ban láthatott napvilágot. Hogy ez a gyűjtemény méltán foglalhatott volna helyet a Magyar Népköltési Gyűjtemény kötetei között, ezt az örvendetes tényt az utólagos kiadás igazolta; időközben — tehát a századfordulóra eső — keletkezését tekintve, az első tudományosan, folklorisztikusan használható palóc népköltészeti gyűjtés lezárja az előző kezdetlegességek idejét s egyszerűsrimd megnyitja a szakszerű gyűjtések, kiadások korát.

Istvánffy fő törekvése e kiadványban a maga idejében már megvalósult, hiszen ő jól tudta és a siker legkisebb reményével se kecsegtette magát, hogy legalább följegyezze, minél több néprajzi adatot őrizzen meg az egykorú palóc népeletről, népköltészetéről, népművészetéről. Művei valóban rögzítik a megfelelő állapotokat s legkisebb közleményének is megfelelően nagy a tudománytörténeti jelentősége, szakmai értéke. A palóc népmesékről ebben az értelemben ezeket írta: „... a városi civilizáltabb néppel vajmi keveset érintkező puszta ember ajkáról lestem el és tettem papírra, lehetőleg azon kifejezésekkel és szólásmondásokkal, amint azokat a mese-mondó ajkáról hallottam, bár nem egy helyen a nem a finomabb ízléssel meggyező szavát kénytelenítettem használni; de csak azért, nehogy a népköltészet géniusza ellen elkövetelt szentségtöréssel vádoltassam.” Igyekezett tehát, hogy a népköltészet hűséges íródeákja s nem avatatlan társszerzője legyen. Misem jellemezi következtetését, tárgyismeretét és tárgyszeretetét jobban, mint hogy hiányolta a palóc nyelv önálló tájszótárát, szeretete volna azt elkészíteni, de körülményei sem ezt, sem sok más szép tervének megvalósítását nem engedték meg neki. Azonkívül és mindenekfelett érezte és fájlalta kíméletlen korlátait, elemi akadályait (a hivatal packázásait most nem említjük meg), mindezekről ekként panaszkodott a Kisfaludy Társaságnak az intézett egyik levelében: „Ohajtottam a gyűjtemény összehasonlító jegyzeteit is elkészíteni s csak most egy félévi fáradságos munka után látom, hogy a tervem teljesen keresztülvihetetlen, mert az összehasonlító jegyzetek elkészítéséhez még szükséges magyar népköltési gyűjtemények és kötetek itt Miskolcon sem a középiskolai, sem más könyvtárakban föl nem lelhetők, a budapesti nyilvános könyvtárak pedig nem hajlandók használatra kiadni, amint azt az Egyetemi Könyvtár igazgatója meg is írta.” Küzdelme jelentőségéről vallotta: „Én hiszem, hogy hiábavaló munkát nem végeztem gyűjteményemben sok érdekes s talán sok értékes adatot is sikerült följegyezni, úgy a palóc nép költészetére a gondolatvilágára, valamint a palóc nyelv és eszjárásra vonatkozólag egyaránt.” Istvánffy Gyula érdemét, kezdeményezését az idő nem halványította el, hanem a múlt évek egyre igazolják: a palóc néprajz első nagy alakja ő, akinek jelentősége folyton folyvást nő, terebélyesedik.

Közbevetően és az időrendet kissé megbontva, még két népköltési kiadványról kell rövidebben beszámolnunk, miután a ténylegesen tudományos szinteket elérő másik háromról értekezhetnők. Pintér Sándor 1891-ben, mindössze ötven példányban, kiadta saját költségén a népmesékről írott lelkes és műkedvelő, terjedős és mellékes körülményeket, felesleges műfaji előzményeket hangoztató tanulmányát és azt megtoldotta tizenhárom saját följegyzésű palóc mesével. A másik alkalmi gyűjtő és önkéntes kiadó Schoen Arnold Palóc népdalok (Ipolybalog) címen, 1911-ben jelentette meg jószándékú kötetét. Mindkettő időt, anyagiakat áldozva, sikert kockáztatva vágott bele a népköltészet eleve nébe. Ügybuzgalmuk elismerésre méltó: kár, hogy benyomásaikat követték és nem mélyítették el előbb szakismeretüket; külső látszat szerint pedig mindketten effeléle törekedtek. A szapora-szavú Pintér Sándor ekként elmélkedik: „Én nem szégyenlem, sőt büszke vagyok rá, hogy a palóc nép között születtem, gyermekeivel együtt játszva serdültem, velük szántottam, kapáltam, hídget, meleget — szülei tilalom ellenére is — velük együtt türtem, vigalmukban, bánatukban osztoztam; habár mindezekre anyagi helyzetem sohasem kényszerített, — ne ütközzél meg tehát azon, ha e meséket a nép ajkáról közvetlenül hallottaknak

és írottaknak mondom.” A névtelen baráthoz intézett levélformájú előszóban, miután megismételi az eredeti szöveghez fűződő hűségét, a mesék műfaji céljáról így nyilatkozik: „Az is igaz, hogy én a palóc nép meséiben nem csupán szórakoztató olvasmányt vélek kezembe adni, hanem egyszersmind a nemzet nyelvének és ősi történetének forrását is.” Majd méltatlankodik Arany László és Gyulai Pál miatt, amiért azok alacsonyrendű követelménynek ítélték a népnyelv szabatoságát; beszél a palóc mesék hőseiről és három csoportba sorolja őket: 1. vitézi; 2. társasélet és 3. állatmesére. „A mese szónak tulajdonképpeni jelentése tehát a palóc népnél nem más mint „régii eseményekről tetszés szerinti beszéles”. Észlelete szerint megbecsülték a szépen mesélő személyeket; „A nép, mesélőjének szellemi képességét komolysága, simán folyó szókiejtése és mondatainak kerekdedsége után szokta megítélni”. — „A meselési (helyesebben: mesemondási) képességet a nép nagyon is értékes tudásnak tekintti; mondhattam, hogy a nép között a szépen mesélni tudó körülbelül oly tekintélynek örvend, mind a szépirodalomban a középszerű regényíró. A nép szellemi életét épp oly tudatosan intézi, mint mindennapi munkáját. Meséjében megvan neki szöbe foglalt ezer és ezer változatú „regénye” balladáiban „éposza”, gúny- és szerelmi verseiben „lírai költészete”, utánozhatatlan dalaiban „zenei művészet”, de megvan rajzolata is, melyet azonban a nők „betűzéssel” saját kezükkel fonta-szótta vásznaikon érvényesítenek, avagy szebbnél szebb varrottasok nem **betűzve** írott — rajzolt képek-e?”

Összegezve Pintér s Schoen folklórbeli szerepét, hasonlóságát, meg kell állapítanunk — az előző idézetek kivételével — bevezető tanulmányaikban közhelyeket ismételnék, továbbá túloznak módszereikkel: Pintér a népmese szövegek lejegyzését, olvasását egyéni írásmóddal nehezíti. Schoen pedig csoportosítja ugyan népdalait, de általánosan ismert szövegeket — összesen 245-öt — tulajdonít ipolybaloginak. Pintér helyi élményei avatták gyűjtővé, Schoent egy rövidebb falusi tartózkodása alatt ejtette rabjává a palóc népköltészet. Pintér még sok mindent elbeszél a palóc nép mesélő hajlamáról, e nép sanyarú helyzetéről, Schoen az összehasonlító jegyzeteken kívül szinte semmit se mond a népdalok éneklésének föltételeiről, alkalmairól, nótáíróiról. Mindketten csupán tisztességszándékú kísérletezők. Meséik, dalaik a későbbi gyűjtések során ismét felbukkantak, tehát a kezdeményezés érdeme megilleti őket, gyűjtések némi sikerét e halovány körülmény igazolja.

A népköltészeti szövegközlések hangtani írásmódjáról komoly utasítások jelentek meg különböző felhívásokban; a közlemények mintákat is közöltek, és mégis nehezen közelítették meg a hangérték táji jellegének rögzítését. Szakfolyóiratok közleményeiként több kötetnyi palóc népdal, népmese, szólásmondás, párbeszéd jelent meg idők folyamán, különösen gazdag és tűrhető lejegyzést követ ebben a vonatkozásban a Magyar Nyelvőr évfolyaimainak hosszú sorozata; az Ethnographia megindulása óta kezdette közölni a helyes palóc népi szövegeket, néprajzi tanulmányokat és megfelelő palóc-földi adalékokat. A helyi újságok ementű közleményei ugyan gyérek, de nem elhanyagolhatók. A Magyar Nyelv kezdeti évfolyamaiban szintén jelentek meg palóc nyelvi szövegek. Az ekként hintve-szórva közölt nagy bőség jobbára felöleli az egész palócság szellemi alkotásának színét-javát, egységes kiadásuk sok mulasztást pótolhatna és jellemezhetné a palóc nép alkotásmódját, teljesebb szellemiséget, a nehézsorú parasztság kedélyvilágát, évődő, csúfolkodó természetét, hamar békülő józanságát. Az itten élt műfajok kifejezik a palóc nép iratlan történetét, illetve a történelem legelső rétegébe szorított emberiség akkori sorsának lelkeségét, vagyis az érték három megnyilvánulását: a kellemesség, a hasznosság, és a nemesség változatokban jelentkező egységét — népi tartalom és ízlés szerint született költészetben és művészetben.

Századunk folyamán a palóc népköltészet két műformája emelkedett a remekmű felső szintjére: a népzene és a népmese. Az 1900-as években megjelentek a hangfelvevő eszközök, s ezután a népdalokat a legtöbb esetben dallamukkal együtt, egyszerre gyűjtötték, jegyezték le vagy vették föl hangrögzítő hengerekre, amelyek bármikor visszajátszhatók. A népmeséket szintén megújult módszerekkel, csaknem teljes szakszerűséggel írták le, szinte tollbamondás módjára. A nótafa és a mesemondó egyénisége végre fontos tényezőként szerepel. Nemcsak palóc-földön, de más tájakon kiváló, egyéni fogásokkal, sajátos hangelemekkel színező dalosokat, képzet-

dús mesélőket sikerült fölkatolni. A gyűjtők alapos előtanulmányok, helyszíni ismeretek birtokában kezdték meg munkájukat. Éppen a tökéletesebb gyűjtési és közlési módszerek következetes alkalmazása emelte ki a mese és a népzene nagy-nagy értékeit — kivált palóc vonatkozásban. Előbb azonban vessünk futó pillantást a palóc népmese sorsára, alakulására, az érintendő gyűjtemények illető eredményeire.

Amikor a palóc népmese huszadik századi helyzetét vizsgáljuk, előzetesen meg kell állapítanunk, hogy aránylagosan fejlett műfaji fokához képest keveset gyűjtöttek. Istvánffy Gyula szorgalmát néhányan követték. A művészi minőség nem a mennyiségben tükröződik. Ha a palóc törzsterület kisuagrázó hatását-erejét tekintjük, a palóc népmese elterjedése igen nagy területet járt be, a lelőhelyek szétszórtságukkal is mutatják, hogy közösen sok meseremek jutott a feledés sorsára, de bizonyos elemei, motívumai azért másuttan tovább élnek, hatnak. Valószínű azonban, hogy egy általánosított gyűjtés, szervezett területi beosztással, a félreeső kisebb, zárt településeken megtalálhatná a palóc népmese módosulatait, ha nem érintetlen szövegezésű, teljes értékű meséket is megmenthetne — még a huszonnegyedik órában is. A népköltészet ugyanis halhatatlan, meg nem szűnik, csak alakul, módosul, változatokra bomlik, hogy ismét egészévé álljon össze, vagy csak részei hulljanak ki az emlékezetből. (A négy sorosra rövidült népdalok szövegei ilyen módon önállósultak, vagy állanak újra, olykor akár többszakaszos dallá.)

Ipolyi Arnold hagyatékában csaknem háromszáz népi szöveg, főként mese, maradt ránk kéziratban, ebből százhuszonnyolcat a Kisfaludy Társaság később (1914-ben!) kiadatott sorozatában és Kálmány Lajost bízta meg a szövegek gondozásával meg az összehasonlító jegyzetek megírásával. A kötet negyvenhárom palócföldi népmesét közöl. Ime az arány kedvező! A jegyzetek azonban utalnak a korábbi mese-gyűjtemények palóc változataira, olyanokra, melyek Gaál, Mailáth, Merényi és mások gyűjteményeiben szerepelnek helyjelölés nélkül s csak most derül ki palóc eredetük. Ipolyi Arnold gyűjtött és gyűjtetett, munkatársaitól megkövetelte a lejegyzés pontosságát, hiszen Magyar Mythológiája részére keresett vonatkozásokat; tárgya kútfőt látta a népmesékben, regékben, mondákban, szokásokban, babonás hiedelmekben. Kora szokásához híven kisebb-nagyobb mérvű irodalmasítás, egyenlenség a tartalmat nem változtatta meg. Az itten szereplő palóc mesék kerekded szerkezetükkel, művészi formájukkal tűnnek ki. Első eset az Ipolyi é a mesegyűjtések történetében amelyek tudományos céllal készült. A magyar hitvilág elszórt elemeit a mesék szövegeiből kiemelte. Kálmány Lajos jegyzéke szerint a palóc táj jónéhányat megőrzött. E gyűjtemény, ha kellő időben megjelenhetett volna, helyes mederbe terelhetne volna mind a gyűjtésmódokat, mind pedig a bővülő értékelésköröket is.

Ugyancsak a Kisfaludy Társaság Népköltési Gyűjteményének sorozatában jelent meg 1907-ben Berze Nagy János: Népmesék Heves és Jász—Nagykun—Szolnok megyéből című kötete, ebben a folklór meghonosítója, Katona Lajos, a magyar mesekutató nagy alakja és tanítványa Berze Nagy János, az utóbbi idők legnagyobb érdemű mesegyűjtője és rendszerezője vizsgálzik. A kötet nyolcvanhét mesét tartalmaz Berze Nagy gyűjtéseként, az összehasonlító jegyzeteket tanára, Katona Lajos készítette el. Az előző gyűjtemények palóc meséinek végső, legjobb szövegei túlnyomó részt itten találhatók meg. A kötet meseanyagát három bevezető magyarzza. Vargha Gyula, az előző szerzője, elsősorban a mesék magas számának örvendezik és mellőzhetőnek tartja a népdalok közlését csekély számuk miatt. Majd indokol: „Berze Nagy János gyűjteményének becsét különösen az emeli, hogy meséi a legjobban elbeszélte magyar mesék közé tartoznak. Nem kis mértékben megvan bennük az a tulajdonság, ami Arany László népmeséit oly páratlanokká tette, hogy olyanok, mintha a legjobb mesemondót hallgatnók.” Mindez pedig a följegyzés pontosságára utal, még a palóc tájnyelvi elemeket ajánlja olvasói tűró figyelmébe, majd kiegészíti értékelését: „A mesék többnyire az ismert mesemotívumokból épültek föl, de vannak új motívumok is a nem egy mesében meglepő leleményre s a költői alakítás igen értékes nyomaira találunk. Vannak azonban olyan mesék is, melyekben bizonyos száraz józanság, a mesevilágnak a való világgal való nem a legszerencsésebb keveréke fordul elő, sőt olyan mesékre is akadunk, melyekben a költői igazságszolgáltatás, a népmesék általános jellemvonásától eltérőleg, nagyon fogyatékos. Az ilyen mesék költői becsét — bár a részletek szépségét nem lehet vitatni — nem te-

hetjük nagyra, minthogy azonban a nép lelki világában végbemenő változást érdekesen jellemzik, szintén figyelemre méltók.”

Nos, Vargha Gyula érzéketlenné bizonyult a palóc népmesék két kiemelkedő értékével szemben: a tárgyilagos előadásmód, az érzelmek visszaszorítása, a mesemondók és hallgatóinak józanságát jellemzi, ama bizonyos költői igazságszolgáltatás felemáságot csak ő, az osztályos ítéletű főhivatalnok láthatta ki nem elégítőnek, hiszen a nép sértett jogainak, sérelmeinek jóvátételét, abban a társadalmi helyzetben, csak a mesékben érthette el. Mindez tehát, amit Vargha Gyula megrovandónak talált, éppen a meseköltészet megújuló, megkülönböztető, kiemelő jellemvonása.

Katona Lajos sokkal megértőbb és tárgyyszerűbb megállapításokat közölt Berze Nagy palóc meséivel kapcsolatban. Mindjárt kijelenti: „Palóc területről ugyan eddig sem voltunk népköltési termékek, kivált mesék híjjával; de ennyit együtt és pedig nagyobb részt egy falunak szűkebb etnikai területéről, még egyetlen akár palóc, akár másvidéki gyűjtésünk sem hordott össze.” Majd kijelenti: „Meséinek előadásában szerencsés középúton jár a közlő a stenographiai vagy éppenséggel phonographiai hűség pillanatfölvétel szerkezetével teljesen a mesemondónak nem csak egyénről egyénre, de még alkalomról alkalomra is változó hangulatától és szemlélyétől teszi függővé a följegyzést; emez meg, sokszor a legjobb szándéktól vezéreltetve is, olyan önkényes változtatásokat tesz a meséknek nem csupán előadásán, hanem tartalmán is, hogy azt tudományos célokra teljesen hasznavehetetlenné simítja és csiszolja.” Katona Lajos e nézete elavult és felszínes, ő a helyszíni népi előszóval előadott mesét nem hallott, tehát sok minden kisíró mozzanatot egyáltalán nem sejtethetett; nem ismerhette, vagy éppen félreismerte azokat a hatásokat, amelyek mesemondás és meghallgatás közben lépnek föl: a mesélő mindjárt feszélyezve érzi magát a gyűjtő jelenlétében, (például nyomban irodalmi nyelven kezd beszélni) emlékezőtehetségét megbontja az igazi úriember jelenléte; kapkodva, rosszul rögtönözve igyekszik a buktatókon túljutni, miközben egyik-másik olvasmány- vagy hallomásemlékéhez folyamodik; viszont a gyakorlott mesemondót egyenesen ösztönzi a leírás és valósággal igyekszik minél szebben, minél kerekebben mesélni; ezek és hasonló tényezők idézték elő Berze Nagy meséinek látszólagos hibáit, egyenetlenségeit, aránytalanságait. A szövegrögzítés mintaszerű hűsége éppen ellenkezőleg ezek nyomán is kiderül, a mese műfaji módosulatait híven föltárja. Berze Nagy sokkal jobban becsülte a népköltészet eredetiségét, semhogy a hallgatott szöveget másította vagy módosította volna, mindezekre történetesen Katona Lajos tanította meg, még arra is, ha ilyesmit elkövetett volna, arról ne hallgasson.

Berze Nagy lényegében egy zártabb területi egység mesekincsét jegyezte le, mentette meg, Besenyőtelekét és a hozzá közeleső palóc területét; ez a körülmény bizonyos egyöntetűséget kölcsönzött a mesék előadásában, színezetében meg tartalmában. Berze Nagy János Besenyőteleken született, parasztcsalád gyermeke, a helybeli mesék útját kiskoruktól kezdve megfigyelhette és éppen azoknak rendkívüli szépsége, fokozódó vonzása készítette arra, hogy egész életét mesekutatásnak szentelje. Az alapélményt mindenestre a szülőföld megadta és akár ő is, mint Istvánffy, onnan messze került s más tájék népköltészetét gyűjtötte és rendszerezte; a másik nagy kár, talán veszteség, hogy innen minden ízben ismert paraszti környezetből kiszakadt.

E szárad elejét a palóc népmese — Berze Nagy helyi tapasztalata szerint — csaknem minden faluban olyan mértékben élt még, hogy akármelyikben könnyedén egy-egy testes kötetrevalót lehetett volna gyűjteni. Halljuk őt: „Falumnak különösen nagy a mesemondó hajlama, ugyanannyira, hogy gyűjteményemet korántsem mondhatom teljesnek. Kellő utánjárással legalább még egyszer annyit lehetne összehordani régi pásztorfamiliákban, egyes szögekben, hol még magam sem jártam. — A mesét népünk is csak szép hazugságnak tartja. Kitetszik ez a véleménye az előadásból is, mikor egyik képtelenséget tudatosan halmozza a másikra és feledni akaró hallgatóságot elégtí ki mesével a palóc nép a többihez hasonlóan: „... a mesehős tetteben jogos igazságszolgáltatást látott s naív lelkével annak adott kifejezést.” Berze Nagy szerint a meséknél akkoriban a dalt, a dalolást jobban szerették, az ő idejében még daltól volt hangos a palócföld, meg is jelentek ott a népzene kutatók.

Az élet minden megnyilvánulásában a palóc nép az egyszerűséget, természetességet, józanságot mindenkor kedvelte, a társas élet náluk a nagycsaládok akkori keretében zajlott le, mindez pedig közösségi igényeket szült s azokat a nápművészet és népköltészet tökéletesen kielégítette. Berze Nagy gyűjtő módszere a népmese minden árnyalatát igyekezett megmenteni és áttenni olvasmányos szöveggé, a mesélés adatait pontosan közli: hely, név, idő, mesemondó kora adatolásával. A jegyzetek az előbbihez hasonlóan a palóc népmesék mindenkori jelenlétét jelzik az érdemleges korábbi gyűjtemények viszonylatában.

Hogy a népmese — közelebről a palócföld vonzásterületén — milyenfajta módosulásokon ment keresztül rövid idő alatt, arról Dégh Linda kétkötetes gyűjteményének (1941) ötvennyolc meséje tanúskodik. A folyamat jelentőségét fokozza az a tény, hogy egyetlen hagyományörző, Pandur Péter meséin és mesemondásmódján figyelhető meg a műfajalakulásnak menete, ideje, körülménye. A mesemondó Pandur Péter sajátos egyéniségét, személyes múltját, életkörülményeit, foglalkozásváltozásait, nyugtalan helykeresését, szellemi érdeklődésének fokát, körét és eszközeit Dégh Linda alaposan kikutatta, elmondatta mesélő alanyával. Az aszódi járásban levő Bag községben élt Pandur legtovább, ottan meggyökeresedett. Helyi és hozott elemeket keverte meséiben, nyelvezetében; némi palóc jelleg azért felülkerekedett benne: ő a hagyományos és az újult mesemondás vonzásterületén szedte magába, élte, tudatosan fejlesztette mesemondói hajlamait. Így vált hatásos mesemondóvá, aki valamelyes hasznát is élvezte ebbeli tudásának. Amellett alkalmazkodott a mindenkori körülményekhez, érzékeltette a viszonyokat, melyben az adott esetnek megfelelő modorban adta elő, válogatta meg meséit és mesélésének tartalmi és műfaji alakítását, a kívánt rögtönzést, tetszetős betoldást. A hallgatók indulatát énekelt dalbetéttel serkentette, fölismerhető helyszínrajzot alkalmazott vagy ismert személy alakját rajzolta be a mesehősök közé. Másított hangon beszélt, ha gyerekeknek vagy parasztnak adott elő, ismét változtatott modorán, ha feljegyzésre kellett mesélnie, vagy, ha például iparos előtt kellett elbeszélni; minden esetben a kívánt helyzethez alkalmazta meséinek egyes részletét; hangulatot tudott teremteni, rokon- vagy ellenzenvet kiváltani hallgatóságából. Valósággal bekapcsolta, szinte „kiszerveztette” egyik-másik hallgatóját: ha a jelenlevő kikapós asszonyt akarta pellengérezni, reáillően változtatta meg meséjének tartalmát; olykor bosszantott vagy megbékített embereket, tehát a hallgatóság összetételéhez szántszándékkal igazodott. Mindez a művészi hatáskeltést föltételezi nála, kibeszúrta megjegyzéseivel külön célzott is ilyenfajta főrekvésre és meseteremtő képességére: „Ha egy kicsit hallottam valakitől, csináltam abbul egy igazi jó mesét, hogy abba hiba nincs. Mikor figyelmem ára fordítottam, akkor menni menni köll.” Minden műfaji fogás sikeres az ő kezében, jellemző leírásai, pontos alakbrázolásai elsőként tűnnek ki; leghatásosabban a párbeszédet perdíti; lassítja, gyorsítja, kapcsolja olyan eievenséggel, hogy a legtöbb színpadon is igen jól hatna.

Időtudatát és helyismeretét nem a végtelen felé irányította, mint mesemondó elődei, hanem igyekezett kötni ismert tényekhez, eseményekhez — elérhető, valószínű pontossággal, tehát sem a teret, sem az időt szabadon nem értelmezte; a hangulati elemeket, az öröm vagy bánat érzetét, arányosítva keltette föl. Pandur Péter ismerte képességeinek határát és jelentőségét. Inkább darabosabban adta elő meséit, semhogy mesélő képességének elért eredményeit különösebben csökkentette volna. „Amikor mesélni kezd — állapítja meg Dégh Linda, — érezzük rajta a megragadottságot, hogy nincs már közöttünk. Valami sajátos feszültséget kelt hallgatóiban, fokról fokra távolodunk a valóságtól, a mese kezdeti világából a másik régióba és ugyanilyen fokozatossággal hoz is vissza, mint valami hosszú kirándulásról; eközben annyira beleéltük magunkat a mesébe, hogy észre se vesszük, milyen nagy utat tettünk meg. Meséinek ez a fokozatos lendülése és visszahajlása, a művészi formaadás egyik legértékesebb tulajdonsága. Szinte nincs is meséje, ahol valami szerkezeti zavar, egyenetlenség lenne, mintha nem is élő beszéd, de rögzítés számára készülttek volna a mesék. Nyelve alig botlik, pongyolaság is ritka, mindig pontos, inkább szószaporító, mintsem elhagyna valamit...” Majd Dégh Linda megállapítja: Pandur Péter lelki-kényszer hatása alatt mesél, jól tudja, hogy a valóság fölött, mellett jár

képelete s azt is eldöntötte előzetesen, hogy a valósághoz vissza kell térnie, a szendergő álomból a józan percekhez; belső feszültségét, sorshangját csak a mese oldja meg és föl. Szemevilágát vesztve, egyedül az ébren álmódozás, a mesemondás, mese-szöves lehetőségei és alkalmai alatt tudta magát nehéz sorsának nyomása alól fel-szabadítani.

Minden alkotás alapja az élmény — tanítják régóta —, a lélek bizonyos megrendülése, élénk fölajzódása és csendesedő megnyugvása: Pandur Péter meseiben a paraszti egyszerű lélek szorul rá a fényre, a tisztulásra, hogy ő maga lásson és láttassék, tisztuljon és tisztítson. A mesélés és hallgatása tehát új valóságteremtés és annak megszépítő tudomásulvétele, a végesben a végtelennek, az időiben, az örök-kévalónak szemléltetése, a valónak és valósítandónak összeolvadása — a nép költészetében. Minden szellemi alkotás és ilyen a népköltészet mesemondása, abban a hatásban válik öntudatosá, amelyet másra, esetünkben a népre, gyakorol. A népköltészet van — jelentkezik térben és időben —, tehát hatni tud; ameddig hat, addig létezik vagy módosul. Ezek szerint a nép nemcsak öntudatlan alkotó, hanem öntudatos szellemiség, amely az öntudatlanul kivetített világot hatás alakjában tudomásul is veszi és az emléklepek tudatos újraképzése által megismeri, megismerteti. A népköltészet szellemi hagyományérték: műfajai a nép lelkében élnek, változnak és mindenképpen öröklődnek többé-kevésbé híven a néplelek meg-megnyilatkozó tartalmaként. Pandur Péter egyéni jellegű meséi s váltakozó mesemondója az elméleti alapozásokat gyakorlatban igazolta. Meg is változott általa a mese műfaja, tartalma, személyes hatásával biztosította annak marandóságát.

A palóc törzsterület vonzaskörében keletkezett és följegyzett népmesék (Dégh Linda: Bodroghközi mesék 1945; Földyné Virány Judit: A bodroghközi Láca község népmeséi 1957) egy-egy újabb fejlődés-, módosulásfokot mutatnak: nyelvi, műfaji, tartalmi vonások haloványan jelzik közülük a palóc népmesékhez, távolodásukat a tiszta műfajoktól.

Mai palóc népmesékről csak fogalmaink, következtetéseink lehetnek, de róluk nem szólhatunk, hiszen — tudomásunk szerint — az előbb megnevezettek után újabb keletű, mostani kiadású új gyűjtések nem jelentek meg; a mai jellegű mesék — inkább válfajaik — följegyzésüket várják, talán nem sokáig. Bizonyára a palóc tájszótár se vágyálom. Aki viszont meg akarja ismerni a palóc népcsoport költészetét, az eddigiekben érintett kiadványok közül bármelyiket tanulmányozhatja: az egyik ugyanis — pusztá érdeklődést, a másik viszont a tudományos igényeket elégíti ki a maga módján, de valamennyi érzékelteti a palóc nép lendületét, szellemiségét, élet-vágyát, egész valóját, múltbeli sanyarú sorsát. A népi eredetű szövegek gyűjteményeiben, szakantológiákban mindenütt meglátni a palóc népköltészet vezérnyomdokát.

A palóc népzene — elsősorban az énekes, kevésbé a hangszeres — a hazai folklórnak fényes fejezetét tölti ki. A lírai műfajok és az énekelhető vers-epika. Az újabb gyűjtőmódszerek tudományos követelményei szerint ezután már szövegükkel és dallamukkal együtt szerepelhetnek. A hang-, dallamrögzítő készülékek fejlődése mindinkább biztosította a dallamkincs szabatos megóvását. A palócföld dallamértékei már kezdetől fogva vonzotta a zenei folklór gyűjtőit: ezek sorát Vikár Béla nyitotta meg, majd Bartók Béla és Kodály Zoltán, utánuk a dallamgyűjtők hosszú sora következett: Lajtha László, Kerényi György, Manga János, Vargyas Lajos, Vígh Rudolf, Lajos Árpád, Vass Lajos, Stareczky Zoltán és mások. Azt lehet mondani, hogy a palócföld minden dallamváltozatát rögzítették, följegyezték. A szöveg és dallam egysége olyan remeket teremtett, amelyek mind gazdaságunk, mind ritka szépségük jogán az első helyen állanak s művészi hatásuk, földolgozásuk (Kodály: Galántai táncok; Mátrai képek) korszakos remeket hozott létre.

A népzében tetőzik, ér igen magas csúcra a palóc népköltészet, mindennek jelentősége azonban más másik értekezés tárgya lehet, más szakértő tollából. Még csak annyit állapíthatunk meg, hogy klasszikus népzenei kiadványok kezdve (Bartók Béla: A magyar népdal 1924; Kodály Zoltán; A magyar népzene, 1937-től több kiadásának függelékétől) A Magyar Népzene Tára minden egyes kötetében magas arányokkal szerepelnek palócföldi dallamok szövegükkel együtt: ekként párosult a megnyírási részvétel a minőségi kétségtelen értékével.

A palóc népköltészet legújabb termékeit, vagyis a kötött és kötetlen szövegeket, dallamokat egyszerű (bármilyen szakszerű) följegyezéssel ezután lehetetlen kellően értékelni, csak a több ízben visszajátszható hangfelvételek lehetnek mérvadóak, amelyekben olyan jellemvonások észlelhetők, amelyeket egyszerűen, tollal papíroson, nem lehet megörökíteni. A dallam vagy a szöveg előadás közben — az éneklés vagy mesemondás folyamán — részletfinomságokkal, kísérő jelenségekkel bővülnek, s egyéb meghatározó tényezők bukkanhatnak elő. Természetesen — a kótírás és szövegközlés hűsége, pontossága érdekében — a nyomdai jeleknek, eljárásoknak eme követelményekhez kell igazodniuk.

Végül felvetődik a kérdés: mi a palóc elem, palóc jelleg a népzeneben és a népköltészetben?

A felelet sokrétűen kínálkozik. Alanyi válasz: amit annak érzünk a helyi hagyományból. Sűrített válaszunk: minden olyan alkotást palócnak kell tartanunk, amelyik olyan magas színvonalon közismert, amit hasonló más vidéki meg sem közelít; palóc egyedi értékjelzés az olyan változat, amelyik valamennyi ismert közül a legjobb és feltétlenül palóc eredetű; a népköltészet egykori neves helyeiről (Mátra vidék, Karancs, Parád, Mezőkövesd stb.) ismeretesek és ottan lejegyezték először; a helyszíni adottságok kizárólagosan valamelyik palóc helyre utalnak: és végül, ha a népköltészet hordozó-, tartópillére, a nyelv, palóc.

Bármely szempont érvényesítése révén a palóc népművészet, — költészet, -zene, díszítő művészet — szellemi életünk területén jelentős helyet foglalnak el.

A palócjelleg mennyiségi és minőségi követelmény: mindenképpen minőségi eredmény.

Céhmester Erzsébet

Népi játék — színpadon

A múlt emlékei — elsősorban a hagyományok — veszendőben vannak, egyre inkább szükségessé válik a mentésük. A földre temetett tárgyak még évezredek múlva is előkerülhetnek, de hol lesznek már akkor a szellemi értékek, melyeket elődeink nemzedékről nemzedékre örökítve hagytak ránk? Eltűnnek a népdalok, feledésbe merülnek a népi játékok, szokások. Már az idősebbek is csak gyermekkori emlékként őrzik őket, vagy még inkább szüleik elmondása alapján.

De a szájhagyományok kora lejárt. Felváltotta a technika modern eszközeivel rendelkező kor. A ma élő, idősebb korosztály az, amely még meg tudja menteni az elődök szellemi vagyonát, ha felismeri, értékelni tudja ennek a munkának jelentőségét.

Napjainkban egyre inkább terjed a helytörténetírás; sok esetben egyszerű emberek is tollat fognak, hogy falujuk eseményeiről krónikát írjanak, vagy a múltat felkutatva megörökítsék, hogyan élt, fejlődött helységük az elmúlt századokban. Ezek az írások ma még elég szűk körben ismertek, csak a szakértők olvassák őket, nem a nagyközönség.

Ezért figyelemreméltó a nemtiek kezdeményezése. Ők ugyanis nem elégedtek meg a múlt írásba rögzített, „passzív” felidézésével; valami újat teremtettek. Életrekellették, eljátszották a színpadon a múlt egy darabkáját, a régi nehéz idők legüdítőbb színfoltját: a lakodalmat.

Milyen ünnep is volt valaha a lakodalom! Valóságos szertartások sorozata előzte meg a lagzit, heteken át. Ez volt a nép „királyi” szórakozása: szertartásmesterei a

vőfélyek, násznagyok, akik nagy, verses szónoklatokkal, rigmusokkal vezették be minden mozzanatát az eseménysorozatnak. A színpadon azonban a hetek felvonásközi szünetekké rövidültek, s a lakodalmi multság is csak néhány táncig tarthatott. Mégis . . . Annyira szemet-lelket gyönyörködtető volt, hogy prózai szavakkal szinte lehetetlen érzékeltetni szépségét.

A népviselet

Szemünknek ez volt a legszebb, főként a nők ruházata. Zsinórozással díszített, színes, bő rakottszoknya, alatta még öt-hat alsószoknya, szintén színes. Fehér, áttört-hímzéssel és csipkével díszített ingváll, (blúz) ugyanolyan kötény. Vállukon színes, virágos, rojtos selyemkendő, melyre kihajtva fehér, hímzett szalag van, keresztben a mellükön. Nyakukon „galáris”, többsoros, színes gyöngyfűzér. A lányok fekete, pán-tos cipőt viseltek, fehér harisnyával. Hajukat szalaggal befonva, koszorúalakban tűzték a fejükre. Az asszonyok öltözete abban különbözött a lányokétól, hogy ők csizmát viseltek, s a menyecskék díszes, magas fejkötőt, amely csipkéből és gyönggyel hímzett szalagokból van összeállítva, hátul pedig csokorra kötött, tarkahímzéses széles szalag díszíti; két ága derékon alul ér, néha a szoknya aljáig is. Az idősebb asszonyok érdekes módon megkötött kendőt viseltek a fejükön.

Legszebb a hófehér menyasszonyi ruha. Hímzés díszíti, de az is fehér, ugyanilyen a vállkendő is. Csak a rakottszoknya és a kötény alját díszítették színes szalagokkal. A magas, fehér, pártaszerű koszorún is vannak színes virágok, aranyozott díszítés és rövid, fehér fátyol. Kezükben tartották a nők zsebkendőjüket, melyet színes hímzés ékesít, csak a menyasszonyoké fehér.

A férfiak fehér, hímzett inget, fekete csizmanadrágot és fekete, rövid, derékig sem érő mellényt viseltek, piros, kihajtott galérral. A nadrág és a mellény zsinórozással, s pitykével díszített.

Mindezt fáradtságos munkával kellett a nemti asszonyoknak előállítani, hiszen már hosszú évtizedek óta nem hordanak a faluban népviseletet. Aki megőrizte a régit, az szerencsés volt; akinek csak egy-egy darabja volt meg, a többit pótolni kellett. Sokat dolgoztak, mire készen állt a lakodalmas szereplőgárda egész ruhatára.

Beszédük

Ha az eredetiséget keressük, legjobban ez mutatja, mennyire otthon voltak a színpadon is; nem játszották, élték szerepüket. Nincs az a színész, aki olyan természetességgel, a palóc nyelv olyan ismeretével játssza el, mint az, akinek ezért nem kell színészkednie. Úgy szóltak a színpadon is, mint otthon, egymás között. A fiatal szereplők, akik már az iskolában elszoktak a tájnyelvtől, néha elfeledkeztek róla, hogy ők most a század elején élnek, de azért könnyen hozzáigazították beszédüket anyáik nyelvéhez. Az anyák ajkáról oly természetesen folyó palóc beszédből egy kis részlet; a menyasszony és a vőlegény anyjának párbeszéde, a leánykérés:

„PIROS: Oszt te Marcsa, hát messe kérdezed mé gyöttem?

MARCSA: Maj memmondod Piros.

PIROS: Hát én azé gyöttem vóna, hogy . . . hogy is kezgyem csak . . .

MARCSA: Az elejin Piros.

PIROS: Hát, tudod, a Pista fiam küdött, de én magam is szívesen gyöttem. Ők má mebbeszéték Boriskával, aszonta győjtek nyugodtan. Arrul van szó, hogy mekkérem a jányod kezit a fijamnak, Pistának.

MARCSA: Hát Piros, ha a két fiatal úgy akarja, én nem véték ellene.

PIROS: No, Boriska, elgyössz-e a fijamho, jányunknak?

BORISKA: El Piros néni. Nem kell nekem senki más, csak ő.”

Megegyeznek, hogy vasárnap jönnek a kendőért, hozzák a gyűrűt. Ez már ünnepélyes aktus, nem maradhatnak ki belőle a játék legszebb, legmegragadóbb elemei a

Dalok

Úgy válogatták őket össze, hogy jellegzetesen nemti legyen minden dal, tehát olyan, melyet más falvakban nem, vagy más változatban ismernek. Ha a szöveg meg-egyezik, úgy az eltérés a dallamban van. Éneklésük nagy zeneérzékről tanúskodó, előadásmódjuk lendületes, vidám. Aki hallotta, nem tudja feledni dalaikat; az előá-dáson pedig átragadt jókedvük az egész hallgatóságra. A végén velük énekelté min-denki a szünni nem akaró taps közepette. De egyelőre még a kendővivésnél tartunk.

Mintha figyelmeztetni akarnák a leendő menyasszonyt e fontos lépésre, az el-jegyzés előtt, úgy csendül fel a nóta:

Jól gondold meg kislány elejít utólját,
Hogy kivel kötöd be a két szemed világát
Mert nem kölcsön kenyér, hogy azt visszaadjuk,
Se nem piros alma, hogy kétfelé vágjuk

A kis menyasszony úgy érzi, ő jól meggondolta. Elfogadja a gyűrűt, s átadja a szép, hímzett kendőket. Mire véget ér a ceremónia, csak úgy lángol az arca az izga-lomtól és örömtől. Nagyon stílusos, hogy a vőlegényes ház népe, a kendővivő asszony-ok, élükön a boldog vőlegénnyel, ezzel a dallal vonulnak el:

Sej piros lánggal ég a babám orcája
De sok csókot raktam rá éjszakára,
Ébennem is lánggal ég a szerelem,
Sej, nyugodalmas jó éjszakát kedvesem!

Az csküvő előtti napokban a vőlegény megbízottai, a vőfélyek elmennek a meny-asszonyos házhoz, természetesen számos nőrokonnal együtt, hogy elhozzák a meny-asszony ágját. Az asszonyok dala már messziről hallatszik:

Végigmentem kismemtiben, zsinóros a szoknyám,
Szembejött rám a szeretőm, nevetve szólt hozzám.
Rég megmondtam barna legény keress mást magadnak,
Engem pedig ne csalogass, ne tarts galambodnak!

Az első vőfély hosszú rigmust mond az ágykéréshez, melyet így fejez be:

Instájjuk hát mink most az egész háznépet,
Hogy adnának nekünk egy jó, puha fészket
Amelyben a galamb párjával aludna,
Fáradsága után békével nyugodna.

Az ágyvivők tréfás jelenetet rendeznek: egy kis játékot a játékban. „Tojjukeres-ke-dők”-nek adják ki magukat; ócsárolják a tollat, ahogy csak tudják, úgy alkudoznak rá. Végül csak megszületik az egyezés: a lánykiadó, aki a menyasszony rokona, és a „tojjukereskedő” egymás kezébe csapnak. Vállukra veszik az ágyneműt és indulnak.

Kifelé menet az országszerte ismert „Este viszik a menyasszony ágját” kezdetű dalt éneklük. A vőlegényes háznál már várják őket az ágyvető asszonyok és a vőle-gény anyja. A vidám nótával érkező csapat lerakja az ágyneműt. Beszélgetnek, ka-láccsal, borral kínálják őket. A menyasszony egyik nőrokona megkérdezi a vőlegény anyját:

„SÍPOSNÉ: No, ágyomasszony, mevan-e elégedve a hómival?

PIROS: Hát, Mariskám, memondom én úgy, ahogy van. Én mé jóformán messe néztem. Mer a nem is fontos, hogy mi van, csak a menyecske bevájják!

ANNUS: Tuggya-e, Piros asszonyom, nagyon jó jány a Boris. Jó asszony lesz abbó!

PIROS: Tuggyátok-e, maj mevválassa hét tél me hét nyár, hogy jó lesz-e vagy nem.

ILONKA: Igaza van sógorasszony!

PIROS: Énekeljünk asszonyok, mer az ágyvetés úgy szép!

Már minálunk az jött a szokásba
Becsalják a legényt a komrába,
Gyere fiam, itt egy szekrény vászon,
Neked adom, csak vedd el a jányom.
Fűnek-fának kínálja a lányát,
Hogy az egér rágja meg a vásznát
Gyere fiam, itt egy tál rétes
Kóstold meg csak, jaj de nagyon édes!

Multság ez már a javából. Úgy végzik az ágyvetést, hogy minél tovább tartson, s jönnek a szebbnél szebb dalok egymás után:

Haragszik az édesanyám, hogy én megházasodtam,
Hogy én az ő hajlékába ilyen szegény lányt hoztam.
Szegény a lány édesanyám, de gazdag a szerelme,
Fertá földnél is többet ér a ragyogó fekete szeme.

A pajkos legények is be-belopakodnak: köcsögöt dugnak a szalmazsák alá, s az ott sündörgő kisgyerekeket dobálják bele a dunnába; az asszonyok nem győzik őket kizavarni. Akkor meg kívülről hallatszik be vidám nótájuk:

Pici fának pici a virága
Kicsi az én szeretóm dunnája
Egész éjjel húzódok alája,
Mégis kivan a gyöcsgaryám szára.

Elérkezik az esküvő napja. A menyasszony — leánypajtásaival — „bukrétákat” kötöz. Minden legénynek jut rozmaring a kalapjára, mellényére; a lányoknak is ez van a hajukba, ruhájukra tűzve. A bukrétákat is csak hosszas alkudozás után kapják meg a vőfények, de ez az alku is tele van rigmusokkal, lakodalmi versekkel. Természetesen a dalok sem hiányoznak, hiszen ez már a lagzi, a multság napja:

Karikába hajlik a rozmaring ága
Kimulatom és magam a Varga Boris lagzijába.
Dülöngözők jobbra balra, mert be vagyok rúgva
Barna lány a babám, nem tehetek róla.

Szép jelenet, mikor a menyasszony, — akit már nagyon szeretnének látni leánypajtásai menyasszonyi ruhájában — bevezetik közéjük. Körülcodálják, ahogyan ez ilyenkor szokás, majd helyette és vele együtt éneklük a dalt:

Lánypajtásim reám nézzetek
Mint menyasszony úgy tekintsetek,
Mert menyasszony már az én nevem
Véget ér a szép leányéletem.

Jön a menyasszonybúcsúztatás megindító szertartása; menni kell az esküvőre. Itt a búcsúztató versek nagyjából megegyeznek a más vidékeken szokásos búcsúztatókkal, csupán apró, lényegtelen eltérések vannak minden faluban.

Az ifjú párt alakító fiatal házaspárnak csak néhány hónapja volt az igazi esküvője. Talán azért is tudták olyan igaz átéléssel játszani szerepüket. Igazi volt a boldogság szemük egymásra ragyogásában, de igazi volt a búcsúztatás okozta könny is a menyasszony szemében. Átérezte még — vagy már? — a szülői háztól búcsúzó lány fájalmát. A multságára vágyó vendégsereg azonban igyekezett vidám nótájával eloszlatni a búcsúzás okozta szomorúságot. Esküvőre ezzel a dallal indultak:

Száll a daru, száll a daru
Sej, fenn a levegőben
A menyasszony, a vőlegény
Most megy az esküvőre.
A menyasszony két orcája
Olyan, mint a rózsa
Rajta van a, ráillik a
Sej, a vőlegény csókja.

És az országszerte ismert „Barna kislány, jól gondold meg magadat . . .” Ugyan-csak ismert az „Ez a kislány akkor sír, mikor koszorú van a fején” — kezdetű is, valamint a vőlegényes háznál, megérkezésükor énekelt dal, melyet ilyen változatban énekeltek:

Piros néni győjön csak ki,
Az ajtóját nyissa csak ki.
Itt hozzák a legszebb menyit
Varga Boris kökény szemit

Még néhány vidám nóta — a fiatalabbak már táncolnak is — majd kezdődik a vacsora. Az első vőfély minden tál étel előtt verset mond. Ezeket a rigmusokat általában minden faluban ismerik, bár többféle változatban. Mégsem lehet jellegzetesen helybelinek mondani egyik változatot sem, mert mindenütt nyomtatott füzetekből tanulják a vőfélyek, násznagyok. Természetesen a helyi szokások és az egyéni izlés sokat változtat a szövegeken.

A nemti játékosok a prózát is rögzítették és minden szereplő szigorúan betartotta a kötött szöveget. Ezt azonban a nézők nem is vették észre, olyan természetes volt, például mikor a háziasszony kínálhatta vendégeit „mákos ferentő”-vel, borral, mintha otthon lett volna, a saját házában.

Hagyományos játék lakodalmakban — így itt sem maradhatott el — a szakácsnő megjelenése, aki megégette kezét a forró kása gőzével és pénzt kér a vendégektől orvosságra. Hullanak a forintok, tízesek, húszasok a nagy szűrőkanálba, de még borral is orvosolják a sok munkában kifáradt főzőasszonyt, hogy végül is nótára gyűjt, táncra perdül ő is. Ez a kis intermezzo jól érzékelteti az egész játék vidám, természetes, könnyedségét.

Ugyancsak országonként ismert részlet következik: a menyasszonytánc. A férfiak pénzzel, a nők többnyire színes, szép kendőkkel „fizetnek be” hogy táncolhassanak a menyasszonnyal. Először a legközelebbi rokonai táncolnak vele, (keresztanyja, testvére, stb.). A keresztanyának egyébként is nagy szerepe van a lakodalomban. Például a menyasszonyt az esküvőre is a keresztanyja vezeti.

A menyasszonytánc azzal fejeződik be, hogy a vőlegény veszi át a táncban alaposan kifáradt menyasszonyt és kivezeti. A vendégsereg mulat tovább, tánc, vidámság, nóta reggelig. A színpadon pedig addig, míg a közönség újra meg újra felhúzatja a függőnyt, mert nem tud betelni az élménnyel: a színpompás népviseletbe öltözött, régi szép népdalokkal mulató lakodalmos vendégsereg látványával.

Nemtiben valamire rádöbben a nép: hogy a dalok, táncok, amelyeket gyermekeik már nem is ismernek, mennyi színt, eleveniséget, szinte művészi szépségeket rejtenek magukban, csak újra, fel kell fedezni őket; hogy a viselet, melyet sutba dobtak, hogy modernabb, korszerűbb öltözködéssel cseréljék fel, — szép volt. S ha nem is arra való, hogy abban járjanak, mert az már valóban nem kényelmes és célszerű, de arra igen, hogy megőrizzék, mint kedves emléket, a régi népszokásokkal együtt.

Örvendetes jelenség, hogy erre a nép maga eszmélt rá. Míg régen népművelőknek, néprajzosoknak kellett felkutatni az ilyen népszokásokat, s megszervezni, ha életre akarták kelteni a hagyományokat, itt az ötlet is, a kivitelezés is a falu népének érdeme. Ha kaptak is egy-két tanácsot hozzáértő emberektől, az édeskevés volt ehhez a nagy munkához.

Kezdeményezői az idősebb asszonyok voltak, de a fiatalok lelkes munkája is hozzájárult, hogy sikeresen rekonstruálták a régi nemti lakodalmat.

A régi viseletet, a régi szokásokat évekkel ezelőtt már szinte szégyellte a falu népe. Szerették volna eltemetni, a múlt minden emlékét, mert nehéz és gondterhelt régi életükre emlékeztette őket. Mióta azonban a televízió jóvoltából megismerték a felkutatott régi dalok szépségét, a népi hagyományok szellemi kincsét, bennük is felmerült a vágy: jó lenne megőrizni, feleleveníteni, ami szép volt.

Megőrizni. Ez lenne a fontos, mert bármilyen szép is volt az előadás, végetért. Csúpan néhány fénykép őrizi a legszebb jeleneteket. Tudják ezt a szereplők, s ezért újabb tervük van: szeretnék, ha filmre vihetnék a nemti lakodalmast.

De ehhez ők már nem elegendők; megérdemelnék, hogy illetékes helyen felfigyeljenek rájuk és megkapják hozzá a kívánt segítséget.

Szakó László

A harmadvirágzás lírája

„A magyar irodalom egyik fehér foltja: a szlovákiai magyar irodalom. Irodalomtörténeti fejezete máig sincs megírva, összegezője, összefoglalója még nem akadt” — állapította meg néhány évvel ezelőtt Fábry Zoltán. A megállapítás napjainkban is helytálló, való igaz. A rendszerezés, az értékelés csak most van folyamatban. Igaz, a csehszlovákiai magyar irodalomról már 1927-ben írt egy kis könyvet az Irodalomtörténeti Füzetek kiadványsorozatban Farkas Gyula „**Az elszakított Felvidék magyarságának szellemi élete**” címmel. Ez az írás azonban nacionalista szemléletű. Hasonló szellemben, de sokkal nagyobb tárgyi ismeretek alapján foglalkozott a szlovákiai magyar irodalommal a szlovákiai magyar kulturális élet egyik szervezője, Sziklay Ferenc, később Keller Imre is az „**Irodalmi mozaikok**” című könyvében.

A szlovákiai magyar irodalom értékelése szempontjából Fábry Zoltán, Csanda Sándor, Turczel Lajos munkássága a legjelentősebb.

A szlovákiai magyar irodalommal foglalkozó tanulmányírók és kritikusok közül csupán néhányat említettem, akiknek írásaiból több-kevesebb tanulságot meríthet e tárgykör iránt érdeklődő olvasó. A mai csehszlovákiai magyar költészet megismerésében, megértésében eligazíthat a néhány soros visszapillantás, idézése a múltnak, és irodalmunk körül keringő vitának, polemikának.

A csehszlovákiai magyar irodalom az első világháború után, a Csehszlovák Köztársaság létrejöttével keletkezett, s a több mint fél évszázados történelmi fejlődésnek és az ezzel járó politikai változásoknak megfelelően három „virágzásra” osztható: Az első időszak (Első virágzás) húsz évig tartott. (1918—38) Alapozás volt ez a semmi talaján.

A második időszak (Másodvirágzás) tíz évig tartott (1938—48). Csanda Sándor szerint, „szomorú évek, néma évek, melyek azonban a próbátét és igazoltság, a hűség és kitartás esztendei is.”

A harmadik időszakot (Harmadvirágzás) 1948-tól tartjuk nyilván.

Az irodalom fellendülése a Bécsen keresztül Csehszlovákiába érkező magyarországi politikai emigránsoknak is köszönhető, akik között különböző világnézetű írók és publicisták voltak. Az emigránsok adták ki Csehszlovákiában Tűz címmel az első jelentősebb folyóiratot, amelynek a programadó vezércikkét így fogalmazták meg: „Az ún. politikát távol akarjuk tartani a Tűztől... Fertőtleníteni akarjuk a háború mérgeitől megfertőzött emberi lelkeket... A kultúra közös platformján akarjuk közelebb hozni a magyar, szlovák, cseh lelkeket, és főleg a kultúra platformján akarjuk összehozni és egyesíteni a szertehúzó és ezért gyengülő magyarságot, magyar erőket... Együtt élünk, fizikailag együtt élünk a szlovák és cseh néppel. A lelki közeledés útjait is egyengetni akarjuk e hasábkokon. Figyelemmel akarjuk kísérni a szlovák és cseh — később a román, szerb és horvát kultúra életét, evolúcióját, munkáját, főleg irodalmát és művészetét, s ebbeli eredményeiket, különösen írói és költői termékeiket meg akarjuk ismertetni a magyarsággal...”

A kommunista emigrációt, az állampolgári jog megtagadásával néhány év elteltével kitiltották Csehszlovákia területéről. A feladat az itt élő írókra nehezedett. Fábry Zoltán 1939-ben a Korunkban a következőket vallja: „A kezdet kezdetétől a vox humana népének neveztük magunkat... Volt egy hitünk, volt egy célunk: a szlovenszkói magyar szellemiség lesz az archimédeszi pont, mely kiforgatja sarkaiból

az eddig volt, tespedt, konok, elszenesedett magyar életet. Számkivetett magyarok voltunk, de új érintkező pontok, veszélyben, de haszonnal élők. Most láttunk és többet tudtunk, új hangokra fülelhetünk, és lemerhettük eddig volt igéinket. Légküzben álltunk, átestünk gyermekbetegségeken, de megálltunk férfitalpakon. Szlovénzkóiak lettünk, elkülönült elkülönítettek, mások, új magyarok. Mi előbb gyerekes hittel, később teljes tudatossággal csak egyet éreztünk: misszióink igényét, jogát és kötelességét . . . Európa volt a hazánk, szegény nemzet szerelmünk, népképviselőt a mértékünk és emberség a magyarságunk. Csak az volt és lett magyar, ami ember-séges volt, és nem megfordítva . . .”

Ma már a csehszlovákiai magyar irodalom félszázados múltja tekinthet vissza. Ha visszatekintünk múltjára, megállapíthatjuk, hogy nagyrészt még ma is a lehetőségeknél, a terveknel, a kisebbségi helyzetet tükröző humanista programoknál tart. Az új, most már szocialista haza kétségkívül lehetőségeket, humánus szellemi küldetést is tartogat számára, de ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy eddig igen kevés pozitív eredményt, csekély számú maradandó alkotást tarthatunk számon. Turczel Lajos írását idézve: „A szlovákiai magyar irodalom a maga első-, második- és harmadvirágzásból álló folytonosságában — sértődés ne essék! — tipikusan középszerű irodalom. Nincsenek és nem is voltak József Attilái, Móricz Zsigmondjai és Illyés Gyulái: A leendő lángész isteni fáklója itt még nem gyulladt meg sehol. legfeljebb itt-ott gyulladozni kezdett. Az első- és másodikvirágzás idején talán Győri Dezső költészete termelte ki legnagyobb mennyiségben a fákló lángalobbanásához szükséges hőfokot. Tematikájával és problémáival európai színvonalú költészet volt ez és a szlovákiai magyar etnikum népi és egyetemes emberségét megrázó hitelességgel fejezte ki. A forma egyenértékű kérése hiányzott talán még ahhoz, hogy Győry költészete elérhesse a legjobb európai mértéket.

Hogy most, a harmadvirágzás idején — amelyre egyes kivételtől eltekintve szintén jellemző a középszerűség — ki lesz az, és lesz-e egyáltalán olyan, aki lángra lobbantja azt a bizonyos fáklót, arra vonatkozólag egyenlőre csak jósolni lehetne.” (Írások mérlegben 10. old.)

Fél évszázad tapasztalataira, irodalmi termésére támaszkodva már meg lehet határozni, melyek nemzetiségi irodalmunk speciális sajátosságai, általánosítható jellemvonásai. Legutóbb Deme László írt e problémáról figyelemre méltó tanulmányt az Irodalmi Szemle 7. számában, s többek között megállapítja: „Azokkal kell hát tartanom, akik úgy látják, hogy a nemzetiségi kultúrák önálló mikro-kultúrák, éppúgy, mint a nemzeti; csak éppen több előnnyel és több hátránnyal. Előnyük az, hogy külső forrásaik bővebbek és közvetlenebbek: a magyar nemzeti kultúra anyagából nyelvi, a velük egy államban élő népek kultúrájából meg eszmei korlátok nélkül válogathatnak. De hátrányuk, hogy válogatniuk kell, önállóan és saját szerűen; s hogy saját produkciójuk számára kedvezőlenebbek a feltételek, mint a szervezett kultúrélettel és minden kultúr-intézménnyel rendelkező nemzeteknek. De akkor is: kell produkálniuk és kell vállalniuk, mert minden mikrotársadalomnak az a sajátja, amit maga hoz létre, vagy maga adaptál önmagához és önmagának.”

A csehszlovákiai magyar irodalom szerves része az egyetemes magyar irodalomnak, egyesek szerint azonban megkülönböztető (negatív vagy pozitív) jegyei is vannak. Mások szerint „a nemzetiségi irodalmunk kapcsolatban áll mind a hazai, mind a magyarországi nemzeti irodalommal, de egyiknek sem része, hanem önálló jelenség”. Az egyetemes magyar irodalommal való kapcsolat sok probléma megoldásában segíti irodalmunkat, mert irodalmunk ott szélesebb körű és műveltebb olvasóközönségre talál, kritikai megítélése tágabb horizontú, szubjektív nézetektől mentes lehet. Irodalmunk színvonala elsősorban az írók tehetségétől, műveltségétől, szorgalmától, a környezet és a kritika támogatásától függ. Ezért nem elégedhetünk meg csupán annak a megállapításával, hogy a szlovákiai magyar irodalomban nincsenek olyan nevek, mint Móricz Zsigmond, József Attila, Illyés Gyula és mások; hanem keresnünk kell a lemaradás okait, hogy azokat megdönthessük. Arra az igazságra gondolok, amelyet Mács József egy anketon vetett fel: „Előbb a valóban komoly művek, a szlovákiai magyar társadalmat tükröző regények lássanak napvilágot, s csak ezek megjelenése után beszéljünk szerepről és küldetésről a cseh, a szlovák és a magyar irodalomban. S mi vitatkozzunk azon, vajon a prágai vagy a budapesti

siker jelentene-e számunkra eredményt. Akármilyen furcsán is hangzik, irodalmunk csak Budapesten keresztül törhet be Közép-Európába és a világba. Regényeink és versesköteteink Budapesten keresztül juthatnak el leghamarabb Prágába is.” (Irodalmi Szemle, 1966. 255.)

A csehszlovák-magyar irodalom feletti polemika nem ért véget. Napjainkban is kemény, de igaz vita folyik. Czine Mihály a Kortárs 7. számában Harmadvirágzás c. írására Bábi Tibor az Új Szó-ban (VII. 13.) Hídszerep és emberségigény című írásban válaszol.

Ha már őszinte szívvel kinyilatkoztathatjuk, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom az új államba szakadt magyar lakosság létének és nemzeti öntudatának természetes és törvényszerű megnyilvánulásaként jött létre, de az irodalmi élet kibontakozásához csak a nemzeti és szociális elnyomás által korlátozott gazdasági, politikai és kulturális előfeltételek szolgálhattak alapul. Azok a tényezők és feltételek, amelyek a kisebbségi helyzet kialakulását és fejlődését determináló erővel befolyásolták, az irodalmi életben is teljes mértékben érvényesültek, és kedvezőtlen hatásuk a kisebbségi irodalom alacsony művészi színvonalában, anyagi ellátatlanságában és szétforgácsoltságában, szervezetlenségében mutatkozott meg.

Ami a kezdetlegességet, színvonalhiányt illeti, annak alapvető okait Fábry helyesen állapítja meg: „Szegények voltunk és kevesen: a semmi talaján újat kezdők. Nem voltak tapasztalataink, hagyománynélküliek voltunk, ismeretlenek s szervezetlenek.” Valóban, a „semmi talaján” indult útnak. Azon a területen, amelyen a csehszlovákiai magyarság él, 1918 előtt sohasem létezett olyan regionális irodalom, mint Erdélyben, mert az erdélyi magyar irodalom regionális jellegét és tradícióját az erdélyi történelem adottságai alapozták meg.

A líra fejlődése

A csehszlovákiai magyar szellemi élet szinte teljesen megbénult 1945 után. A háború után 6—7 évig nem volt Szlovákiában magyar irodalom, mert a csehszlovákiai magyar nemzetiség elvesztette állampolgári jogait, s főként az értelmiséget diszkriminációs intézkedések sújtották. „Perben állunk, embertelen perben, és perünk azon fordul meg: van-e még hitele, létjogosultsága, szava és súlya a humánumnak? Ha nincs, akkor elvesztünk. De akkor velünk és általunk a közép-európai szektoron kioltják a fényt, mert mi a humánus jogán perlekedtünk: ennyi és nem több volt a tétünk és védelmünk” — írta Fábry Zoltán 1946-ban A vádlott megszólal c. esszéjében.

A magyarság helyzete 1948-ig rendezetlen maradt, nem volt sajtója, sem iskolája. A magyar értelmiség nagy része Magyarországra költözött. 1948. februárja a szocialista fordulat hónapja Csehszlovákiában. A Klement Gottwald vezette kommunista párt teljes egészében kezébe vette az ország irányítását, amely néhány hónap alatt megvalósítja a még függő kérdések rendezését. Fokozatosan sor kerül a csehszlovákiai magyar nemzetiség egyenjogúsítására. 1948. decemberében megjelent az első magyar hetilap, az Új Szó, 1949-ben megalakult a CSEMADOK.

1949-től kezdve sorra jelennek meg újabb magyar lapok, mint az Új Ifjúság, Pionírok Lapja (1968-tól Tábornéző), Kis Építő, Szabad Földműves, Nő, Alkotó Ifjúság, Fáklya.

1958-tól megindul irodalmunk legfontosabb fóruma, az **Irodalmi Szemle. Fórum** címmel állandó irodalmi melléklete van a CSEMADOK képes hetilapjának, a Hétnek is. Az említett folyóiratok hasábjain rövidesen új szlovákiai magyar írók — főként lírikusok — jelentkeznek.

Az 1948. óta fejlődő új szocialista irodalmunkban két korszakot különböztetünk meg: az 1950—56-os évek a kezdet és a szocializmus időszakát jelentik, 1956-tól pedig a művészi elmélyülés, a mennyiségi gyarapodás jellemző az irodalmi életre. Az újjászülető irodalom a sematikus értelemezett szocialista realizmus jegyében indult, az irodalmat teljesen alárendelte az aktuális politikai kérdéseknek (pl. mezőgazdaság kollektivizálása, harc a burzsoá ideológia ellen, a dolgozók átnevelése stb.)

1951-ben a Szlovák Írók Szövetsége mellett magyar szekció alakult, amely már megvitathatta az 1952-ben kiadott első verseskötetet is. Az *Alkotó Ifjúság* így számol be erről az eseményről: „Megjelent a felszabadult csehszlovákiai magyar költészet első büszkesége, Dénes György: **Magra vár a föld** című verseskötete. Ezt vitatja meg a munkaközösség, hogy tehetséges költőnket hozzásegítse hiányosságai felszámolásához, a szocialista realizmus alkotó módszerének elsajátításához. A kötet alapos kiértékelését Gály Olga elvtársnő olvasta fel. Rámutatott Dénes költészetének értékére, ragyogó képalkotó készségére, időszerűségére, szépségére, amely mögött ott érzi az ember a felszabadult hazát és az új életet építő embert. Dénes hibájának róttá fel, hogy a költészetében csak futólag emlékezik meg a Szovjetunióról, és nehezen reagál a nemzetközi eseményekre. A *Magra vár a föld* c. kötet a sematizmustól sem mentes. Például Sztálinról írott vers. Gály elvtársnő a költő legnagyobb hibájának tartja, hogy túl könnyen, szinte idillikusan mutatja a mi életünket, mint-ha nap mint nap nem kemény harc tűzében születne a jövő.”

Dénes György első verseskötete **Magra vár a föld** ilyen témakörű ciklusokat tartalmaz: Békét, békét a nap alatt; Álmodokban láttam a jövőt; Ma valóság, tegnap csak álom; Néked szól a föld ma ez az ország; A szocialista haza éneke. A népdalok ritmusa közérthető politikai tartalom jellemezte az első verseket; ma már mindezt sematikusnak tartjuk, de akkor forradalmi pátozzsal hangzott. Későbbi kötetei: *Kék hegyek alatt* (1955), *Hallod, hogy zengenek a fák?* (1962), *Évek hatalma* (1966).

Dénes György költészetéről Turczel Lajos ír találon *Írások* mérlegen 115. oldalán: „Dénes komoly költői adottságokkal indult, többek között pompás költői színérezéssel és dús nyelvi készséggel. Ezeket az értékeket azonban túlhajtojt termékenységgel nagyon sok alkalommal könnyelműen elfecsérelte és a művészet csengő arany helyett kongó rézpénzre: frázisra és giccsre változtatta. Az irodalmi életben bekövetkezett „**kiőzánítások**” az ő költészetét szinte telitalálatként érték és érthető válságba sodorták . . . Dénes járt az eszükben akkor is, amikor azokról a kézzelfogható értékekről szoltunk, amelynek líránkban éppen „**kiőzánodásnak**”, válságba jutásnak, változásnak a pozitív következményei . . . Örülünk ennek a szép művészi fejlődésnek.”

„A mélyet még mélyebbre ásom,
mert a magasba, messze vágyom.
Föl, föl az egek peremére,
az olthatatlan örök fénybe.

Dénes György, az „*Új Szó*”-ban így fogalmazta meg az új költők indítékát: „Sok dolgozó kezében megmozdul a toll. A cél, hogy örömeink, jövőbe vetett hitének ezúton is kifejezést adjon.” Ez a megállapítás egyúttal Dénes György költészetének legjobb meghatározása is. Költészete nem elsődleges talajból fakadó lírai élmény, csupán a pártosság, az öröm és a lelkesedés egyik módja. Költészete ennek megfelelően konstatáló líra, megelégedetten megállapító öröm. Majdnem minden verse a jövőbe tárulkozik, de jót csak ott alkot, ahol a múltból lendül neki a manak.

„Amerre nézek — látó szemmel,
minden a munka dicsősége:
gyár, gép és betonút,
kövér rozsnak vetése”

Ezekben az években a művészi alkotást a fizikai munkához hasonlítva értékelték, s úgy vélték, az irodalmat feladatként, munkateljesítményként is létre lehet hozni. A Fáklya irodalmi pályázatának értékelésében (1952. 3. sz.) olvassuk: „A pályázat megmutatta, hogy népi demokráciánk nemcsak a munka területén nevelélenjáró dolgozókat, hanem tollat ad a fiatalok és öregek kezébe, amely épülő új rendünkről, a szocialista haza szeretetéről, gazdagon kitaruló életünk lehetőségeiről, építő törekvéseinkről és békeharcunkról versben és prózában egyaránt valljanak fiatalos hittel és lendülettel, sok versünk foglalkozik békeharcunk kérdésével. Az idősebb jelentkezők inkább a sötét és keserves múltra tekintenek vissza, a szegénység és megaláztatás, a kizsákmányolás emlékeit idézik.”

A versekre kiírt pályadíjakot egyébként kezdő költőink nyerték: Dénes György, Gyurcsó István, Szücs Béla.

A szlovákiai magyar irodalomra az ötvenes elején jellemző volt mind a szocialista országokban ekkor általában uralkodó sematizmus és dogmatizmus, mind a kezdetlegesség és a provincializmus. A változást, megoldást az ideológiai képzettség elmélyítésében, a dolgozókkal való közelebbi megismerkedésben látták. A második verseskötetről Gály Olga: **Hajnali őrsegen** c. kötetéről a kritikusok ezt állapítják meg: „A költő hiányos életismeretét sokszor jelszavak mögé rejti. Ilyen verse a **Milliók toborzó**. Ebben a versben nem sikerült pátosszal pótolni az életismeretet, így verse sematikus, jelszavas vers lett, elvont fogalmakkal, költői képek nélkül.” A hiba kijavítását pedig így képzelték el: „Első kötete arra kötelezi, hogy ismerje meg az országot. Verseinek szűk tartalmi keretét tágítani kell. Tanulmányozza verseinek hőseit, hogy közvetlenebbül irhasson róluk. (Fáklya, 1953. 686. 1.)

A születő új irodalmunk bölcsőjénél Dénes György, Gály Olga mellett ott találjuk Gyurcsó István munkásköltőt is. Szókimondó, merész és bátor. Elsősorban verseinek mondanivalójával hat. A mélyből jött, a szegénységből, a nyomorból, hogy a szocializmus hajnalhasadásával megváltozott társadalomban a felszabadult ember keresetlen, közvetlen szavával formálja verssé dolgozó népünk, a proletáriátus érzéseit, gondolatait.

Ezzel a szlovákiai magyar költészetben külön helyet vívott ki magának. Gyurcsó köteteiben (Versek, Termő időben, Percmutatók) meglep a téma — és élménygazdagság. Ennek a költőnek van miről írnia, az alkotásra legtöbbször igazi, átélt élmények készítetik, sarkallják. A múltra emlékezni nála: törvény.

„Nem voltunk rosszak, csak a szegények
búja, baja feszegette szívünk.
Káromkodás férgéi rágták
mélyre a sebet és dideregtünk.
Testvéreimet durván bokán rúgtam,
ha néki jutott a nagyobb kenyér.
S amíg jajgatva, féllábon ugrált,
elejtett kenyérét megettem én.”

Gyurcsó jól tudja, hogy jó verset csak kiérett mondanivaló eredményezhet.

„Hazajöttem: Ó, ölelj magadhoz!
Mutass utat a további harchoz;
hogy önmagamban győzsek a bajon;
mert a győzelmet nagyon akarom.
Itt akarok lenni ember, magyar!”
(Szülőföldemhez tartozom)

Amikor a magyar falvak éjjelére beleüvöltöztek a szirénák az emléket így őrzi meg:

„Megy a vonat, ráng, riad a két tehén,
karikához kötött kőkötelén.
Társam oly szelíden — alig hallom —
csittit és simit a riadt barmon.
Megy a vonat! Tépett gyökérrel, négyen,
mi a sok közül, kényszerült vándorok,
ülünk a vagon kapujában, jövőnk,
holnapunk egén nincsenek csillagok.
— Hazát cserélek! Hol az én hazám?!
Milyen törvény ül rajtunk ostobán?”

Megrendítő érzékeltetése ez a burzsoá nacionalizmus szülte ezernyi kis magyar tragédiának. Gyurcsó nagy érdeme, hogy ezeket a tegnapi fájásokat versbe foglalta: dokumentálta. De a ma csendéletéről is plasztikus képet fest.

„Mindegy most, szelet vagy karéj,
Mindnyájunk asztalán kenyér
domborul hóabrosz alatt,
hol eddig hiányzott falat
és árpalepény volt soron . . .”

Ez az új kenyérszelő élet a szerelemnek is új ízt ad: „Azt akarom, hogy felvidámitson, munkára serkentsen a szerelem.”

„Ha mellém ülnél, még elmondanám,
hogy tegnap reggel az eső után
egy kis csikó lába eltörött;
futott, futott és nagy örömeben
nem látta a bajt s az út gödrében
elterülve, bután felnyögött.”

A harmadvirágzás első erleltjei közé tartozik Bábi Tibor is. Már az ötvenes évek elején feltűnt merészen dobbantó, harcos költészetével, s kezdetől fogva eredeti egyéniségének, a sémától elütőnek látszott; s rövidesen ő lett a legnépszerűbb csehszlovákiai magyar költő. Az akkori költők közt Fábry is őt tartotta a legtehetségebbnek, a vox humana folytatójának. Nála az élmény erején dől meg minden.

„Írj igazat!
Írj egyszerűen,
hamis póz és pátosz nélkül.
Versed magától megszépül,
s olyan lesz mint a fiatal fa,
mely él, virágzik, nap felé tör,
akkor is, ha nem akarja.”

Ars poeticájának megfelelően ő az egyetlen, akinél a témaindítás a tegnapi neuralgikus pont utórezgéséből fakad. Olyan kényes kérdésekről énekelt, amelyek még akkor elevenre tapintóak voltak.

„Magyar vagyok, magyar,
ki hazájában is hontalan volt,
kit két ország is megtagadott.
Köszönöm forrón a pártnak,
mely visszaadta méltóságom
— jogot és hazát adott . . .”

„Itt van, ez itt a te hazád!
hol minden fűszál ismer téged,
s a nép — bármi nyelven beszél
— mégis, mégis ez a te néped . . .!
Nem a régi rabszolga nép!
Egymásra tört, gyilkot nem ragad.
Kéz kezet fog. Épít serényen,
békés, büszke, boldog és szabad!
Ilyennek akartad régen,
álmaidban ilyenek láttad.
Álmod valóra vált, s büszkén
vallod magad a nép fiának . . .”

A szabadságot, érettséget, szocializmust, emberséget, közösségi szolidaritást szebben, igazoltabban nem énekelhette volna meg költő. Bábi nem húnyt szemet semmi felett: a ma nehézségeit csakúgy nem kerüli el, mint a tegnapi sebeit. Nála „kemény kőpárna a jelen”. Szépek és igazi belső átéléstől fűtöttek Bábinak a néppel való teljes összeforrottságát mutató versei is: A dolgozó nép hú fiaként vallja magáról a költő:

„A népé vagyok és — tettben, vágyban,
minden kis szóban, rejtett gondolatban,
s mindent megkapok már, mert magamat,
egész valómat régen odaadtam.”

A proletár nemzetköziségből fakadó népisége alkalmassá teszi a költőt arra, hogy költői programjába a haladó emberiség egész múltjából minden maradandó értéket felöleljen:

„Pannoniustól József Attiláig,
ami szép, minden az én örökségem.
Görög bölcséktől, Lenintől tanulok,
s megférek mindenütt jó békeességben.”

Bábi Tibor első kötete: Ez a te néped (1954.) felkeltette a figyelmet, a második: Hazám, hazám (1955) pedig nagy eseménynek, irodalmi körökben szenzációnak számitott, eredetisége és eszmei mondanivalója folytán. Bábi későbbi költészetében is a gondolati líra uralkodik; társadalmi, filozófiai, hazafiság, internacionalizmus, költői és nemzeti öntudat áll újabb köteteknek középpontjában. Válogatott versei 1968-ban, **Se elevenen, se holtan** címmel jelentek meg.

Bábi mellett főként Oszvald Árpád tűnik ki az első lírikus nemzedékből. Ember-szeretet, szerenységet sugárzó költészete faluról hozott élményekből táplálkozott:

„... egyszerű szavakkal beszélek,

ahogy beszélgetnek a parasztok

(Csak egyszerű szavakkal)

Verseim hangját, — hogy tisztán szóljanak —

a dolgozó nép adja meg nekem

(Vadvirágok)

A társak közül ő volt az egyik, aki legsikeresebben állta ki a költészet próbáit. Négy önálló verseskötete jelent meg: Tavasz lesz újra (1956), Júdása én nem lehetnék (1959), Földközelen (1965), *Laterna Magica* (1967).

Oszvald a néptől kapta erejét, a néphez való mély és törhetetlen ragaszkodása tette és teszi őt igazi költővé. Oszvald leghatékonyabb, legjellemzőbb kifejező eszköze ma is a költői kép maradt.

Felhő száll: szürke folt,

az ég tengerén magányos csónak

Este a fal alján

Mint üvegyöngyöklet csitri lányka

a múlt emlékeit fűzőm láncba.

Oszvald Árpád költészetéről Kovács Kálmán ír találóan. (Kritika 1967. 8. számában.)

Három fiatal költő címen (1954) Oszvalddal és Török Elemérrel közös kötetben tűnt fel Veres János rimaszombati költő és műfordító. Első önálló verseskötete, az 1955-ben kiadott **Ifjú szivem szerelmével** olyan költőt mutat be, akinek a legjellemzőbb tulajdonsága a lelkesültség, az emberi jóság és a jövő iránt érzett határtalan bizalom. Veres János lelkesültsége elsősorban egyéniségéből, lelki alkatából fakad. Ebből a versesgyűjteményből árad: egy ifjú szív szerelme a szép és jó: az élet, a szocializmus, a bátorság és az irodalom iránt. A nemrég megjelent második kötetének, a **Tüzek és virágok**-nak a címe ismét rendkívül találó. A kötetről Turczel Lajos írja:

„**Tüzek és virágok** verseinek nagy része azt mutatja, hogy Veres János életpéldete, a valósághoz való értelmi és érzelmi viszonyulása felnőtt komolysággá s férfiszemvedéllyé érett, a felszín csillogásaiban kielégülő látása pedig mélyre néző és okokat kereső szemléletté nemesedett... Az új kötetben is töretlenül megőrződött, megőrződhetett: az emberi jóság hite, vágya és akarata... Veres verselése kétségtelenül sokat gazdagodott, izmosodott. De korántsem érte el még azt a fokot, amelyet tőle már szeretnénk: a művészi önkonómiát és kiegyensúlyozottságot, a versanyag és formáléteszközök feletti biztos uralmát...”

A paraszti sors mélyéről indult el Csontos Vilmos, akinek első verseskötete még 1932-ben jelent meg. Azóta is a falu költője maradt: verseiben a parasztelelet gondjait, csöndes örömeit és fájdalmait éneklie meg. Ha végig olvassuk válogatott versesgyűjteményét, a **Kell itt a szó**-t, azt látjuk, hogy Csontos költészetébe szinte beleépült az elmúlt harminc esztendő.

„A költő sorsa ez: dalolva

Járni, könnyesen, meg nem értve,

S csorbult hittel, egyre remélve

Menni és naponként rátalálni

A szenvedésre.”

„Ma költő vagyok, lantot pengefék,
Pislogó tűzre venyigét rakok.
Holnap a gyalupadnál görnyedek,
Aztán nyár jön, s arató vagyok.”

Csontos Vilmos költészetéről Fábry Zoltán írja meg az igazságot. „Csontos költői érdeme: az őszinteség és egyszerűség. Ahol az eredendő adottság ellen vét, ott törvényszerűen kisiklatja a verset... Csontos élményszegénysége költészetének színképét bizonyos fokig elszűrkíti. Ahogy eltávolodik kézzelfogható élményeitől, úgy szűrkül pátosszá a verse is. Régi versei; élményversek. Kezdő szerelmi lírája, majd tollat, kapát és gyalut válogató mondanivalója a legjobb, mert realitás. Új versei himnikusak, általánosítók, a sorokat itt-ott optimista-görcs lázítja... Amit Csontos Vilmostól fejlődése érdekében kívánunk és várunk, az nem más, mint élménygazdagság, élménykihasználás és így versgazdagítás...” (Fábry: Harmadvirágzás) Csontos Vilmos válogatott gyűjteményét 1968-ban **Csendes lobogással** címen adta ki a Madách Könyvkiadó.

Zala József egy táj, egy kis országrész költőjének mutatkozik be. Zala kiegyensúlyozott, szemlélődő, leíró költő, nem eléggé lírikus egyéniség. Családi költészetéből pedig példás harmónia, szerénység és igazi férfiszeretet sugárzik. A **Csallóközi út-
raivaló, A két Duna között** című kötetei egy dinamikus hajlamú költő jóra, szépre nevelő szándékát tükrözi. A kötetek számos szonettet őriznek.

A Pestről származó **Monoszlóy Dezső** csak az ötvenes évek közepén közeledett a szlovákiai magyar irodalomhoz. Első kötete: **Egyszer élünk** (1959) elég hűvös fogadtatásban részesült, de ma már egyike a legaktívabb lírikusainknak. Újabb kötetei: **Virrasztó szerelem** (1965), **Töltésszimmetria** (1965), **Csók** (1966).

Az említett költőkhöz tartozik még **Farkas Jenő**, akinek önálló verseskötete: **Csendország** (1965 címmel jelent meg. Ide sorolható még **Rác Olivér** is, akinek igen imponáns és rendkívül népszerű verseskötete 1958-ban **Kassai dalok** címmel jelent meg.

A felszabadulás utáni líránkban tehát Dénes György, Gály Olga, Gyurkó István, Babi Tibor, Ozsvald Árpád, Veres János, Monoszlóy Dezső, Zala József és Török Elemér jelentik az indulást, és jelölnek egy évtizedes fejlődési szakaszt.

A magyarság politikai és kulturális helyzetének rendezése után irodalmunkban a líra bontakozott ki leghamarább. Az első évtizedben tehát a líra mutatta a legbiztatóbb fejlődési ütemet, annak ellenére, hogy művelői kivétel nélkül új emberekből, kezdő költőkből kerültek ki.

1952 és 1953-ban egy-egy lírai kötet látott napvilágot, 1954-ben kettő, 1955-ben pedig négy. 1955 után a kötetek száma csökkenni kezd. 1956-ban már csak két verseskötet került kiadásra. 1957-ben pedig már egy sem.

„Ennek okát tényekkel bizonyíthatjuk,” — írja Turczel Lajos Írások mérlegen című könyvében: „Irodalompolitikánkat és könyvkiadásunkat 1950 és 55 között nagyfokú jóindulat és a művészi követelményekkel szemben tanúsított engedékenység jellemezte. Örültünk minden kimondott és írott szónak és nem méricskeltünk aggályosan, nem osztályoztuk szigorúan — a súly és külső szépség szerint — a marandóság igényével elhangzott szavakat sem. Azt sem szabad elfelejteni, hogy az 1950—55-ös évek még a szemiatizmus virágévei voltak... A mi irodalmunkban nem működik teljesen hiánytalanul és hibátlanul a rostarendszer sem. Irodalmi életünkben — a harmadvirágzás kezdete óta — hiányzik az az intézmény, amely egy automatikusan működő, magasabb szintű, finomabb rostarendszer feladatát kellene ellátnia: az irodalmi alap... Az a lírai antológia, amelyet a jelen pillanatban a fellépő költőnemek számára olyan fontosnak tartunk, természetesen nem pótolhatja teljesen az irodalmi alap szerepét.”

A harmadvirágzás úttörői csak később eszméltek rá azokra a súlyos fogyatékos-
ságokra, amelyek munkájukat, termésüket jellemezték. A kijózanodás, kijózanítás kissé túlságosan is töményen jött számukra. Lírikusaink költészete valahogy eldugult, elapadt, hangjuk elrekedt és keserűvé, pesszimistává vált.

A kijózanításoknak, a kegyetlen önismeretre-döbbségeknek sorozatában végül eljött a XX. kongresszus is, amely kimondta azt a nagyon sokszor jó szándékúan eltitkolt igazságot, hogy a szocializmus építése sem mentes a tévedésektől és nehézségektől — és ezt a tényt sem a politikai, sem az irodalmi életben nem szabad elhallgatni, nem szabad letagadni. És ekkor jött az igazi kritika, művészi elemzés — elsősorban Fábry „Harmadvirágzás”-a és „Kevesebb verset, több költészetet” című írása — amely biztató és buzdító jellege ellenére is ugyancsak mellbevágott. A kellemtelen igazságokat beolvasó kritika volt ez.

Később nemcsak az irodalmi alkotásokkal szemben támasztott követelmények és igények nőttek, hanem a művek művészi színvonala is emelkedett. Különösen vonatkozik ez a lírára, és azon belül is a legújabb nemzedékek, indulóknak a produkciójára. „Lírai utánpótlásunknak már négy-öt olyan költője is van, akinek természetlagon felülmúlja az eddig kiadott verskötetek átlagos színvonalát” — írja Turczel Lajos (Írások mérlegen, 104 l.)

1956 körül tűnik fel a szlovákiai magyar sajtóban az újabb költői nemzedék: Cselényi László, Fecsó Pál, Gyüre Lajos, Kulcsár Tibor, Zs. Nagy Lajos, Petrik József, Simkó Tibor és Tózsér Árpád.

Az induló fiatal költők adják ki 1958-ban a „Fiatal szlovákiai magyar költők” című antológiáját.

„Nyolcan vannak: a legfiatalabb nemzedék, a harmadvirágzás első érleltettjei...”

A fiatalok antológiája egyformán és egyszerre jelent örömet és csalódást. A csatlódás természetes következménye a felfokozott várakozásnak: azt hittük, csoda történik, a szorongás és a riadalom túlkompenzáltan szeret oldódni. Fiatal, induló költők nem jelenthetnek és nem hozhatnak, de létük, tényük a líraélet válságfordulóján mindennél nagyobb hitelt és realitást jelent. Ezért öröm, és ezt nem kisebbítheti a mérlegelés objektív eredménye.” (Fábry Zoltán: Harmadvirágzás)

Turczel Lajos előszavának tanúsága szerint, a nyolc fiatal költő „származás és műveltség tekintetében is közel áll egymáshoz: munkás-paraszt és népi értelmiségi szülők gyermekei, főiskolai hallgatók (5), tanítók (2) és újságíró (1).

Kiindulópontjuk a falu, a magyar falu. „A magyar nyelv sorsának történelmi biztosítéka, tegnap és ma egyformán: a falu, a nép. A magyar nyelv itteni sorsa a magyar falun áll vagy bukik. Csallóköz, Palócföld, Gömör, a Bodva-part, a nyitrai nyelvsziget és Bodroghöz falvai rejtik és őrzik a kincset: a nyelvjövőt.”

A szlovákiai magyar költők léte és jövője a szlovákiai magyar nyelv sorsától függ. Az antológiában Gyüre Lajos „A Tarca-parti fűzfához” beszélve, érzékelteti a költő, a nyelv és a nép egyazonos, egymásba folyó szerepét.

„Mi vagy te, öreg Lombtalan?
Hány vihar tépte ősz fejedet?
És mivégre állsz ott magad,
meddig tartod még őrhelyed?
Földet kötsz, ős humusz talajt!
De ha fiakat nem hozol,
és leomlik a Tarca-part,
magad vagy, s a víz elsodor!”

Fecsó Pál a faluhűség visszahúzó, megkötő erejéről ír. Versében a falusi legények és a tanító új viszonya, egy megváltozott élet bizonyítéka. Egy falusi tanító ennél többet nem adhat, nem mondhat. Ez maga a maximum: népszolidaritás, szocialista példa — frázis nélkül.

„Hatan az ágyra férnek,
kettő az ablakon trónol,
a padlón ül, akinek már
egy cseppnyi sem jutott a jóból.
Jó így együtt a kis szobában,
szíveink közelebb jutnak,
ellocogunk földről, leányról,

míg a percek halkan futnak.
 Néha bor nélkül, dalra gyűjtünk,
 meg — megrezdül a kályhacső,
 velünk dalol a Hold az égen
 s halkan ketyeg az idő.
 Majd könyvet visznek, elköszönnek,
 keményen megrázzák kezem,
 nem mondom, de tudják, érzik,
 hogy őket nagyon szeretem.”

Kulcsár Tibor már többet mer: az életfilozófia hangját próbálgatja. Még nincs egyéni világszemlélete. Erőssége a tájfejtés. Egyik legjobb verse az „Éjjeli utazás”. Simkó Tibor „Pólusok” című kötete 1967-ben jelent meg. A kötetet kísérő szövegben a következőket olvashatjuk: „Programszerű makacssággal épp a legkötöttebb hagyományokat követi.

Nem elég, hogy régi formákban gondolkodik, hanem sokszor, mintegy mutatóvanyként, egy-egy ismert, klasszikussá érett és nehezen megismételhető formához nyúl kíváncsian s így egy kicsit az előd attitűdjét is átszippantja a maga költészetébe.

Mi az mégis, ami jellemzővé, Simkó-verssé tesz egy-egy ilyen kísérletet? Elsősorban az, hogy minden megoldott forma mélyén ott dübörög a költő robosztus ereje.”

Az eddig tárgyalt költőktől hangvételben és hangszerelésben, versformában és mondandóban Simkó Tibor elkülönül. Formaművész.

„Jó lesz a bús, könnydús anyaföld melegén, hazaérve
 hallani zsongani a sást, csengeni víg patakon,
 mondják bajnokaként felszállni s csillagos égre
 s fényt, fényt szórni, reményt, végig a szent sarakon!
 Mert amiért ezerévek rendjén hullani kellett,
 békét hirdet a hant, féltve borulva fölem.
 a száz nép álmai összefonódnak a Duna mellett
 ős-örök itthoni táj véres, drága ölen.”

Ez a Simkó vers a magyar költészet (A tegnap elégiája) Duna-vallomásait gazdagítja.

Zs. Nagy Lajos versei a nyolc fiatal költő antológiájában még keveset árultak el későbbi fejlődéséből. Első önálló kötete az **Ének a tisztaságról** (1964). Második verseskötete: **Tériszony** (1968) a szlovákiai magyar líra jelentős nyeresége, Egri Viktor szerint „ünnepe”. E kötet versei groteszk világlátásról, ironikus hangvétellről tanúskodik:

„Tűrhető tüzekben pörkölődünk;
 angyalaink
 bocsánatkérő arccal
 ütlegelnek,
 finom csipesszel,
 ájtatos hümmögéssel
 tépik a nyelvünk

Fájdalmunk
 kivirágzik, mint az eperfa,
 s mézédés,
 füstös
 szitkokat terem.

(Purgatórium)

„A nyolcabból még ketten vannak: Cselényi és Tózsér. És ezzel új fejezetet kezdünk. Bennük látjuk és tudjuk e nyolcas kar két vezérszólámát, szólistáját. Ők azok, akik ez indulást summázzák és művészi hittel igazolják. Cselényi a kötet elején és Tózsér a végén egymásra hangolt nyitánnyal és záró akkorddal szinte összefogón ke-retezik az együttes egészét.” (Fábry: Harmadvirágzás, 218. l.)

1958-ban a „Fiatal szlovákiai magyar költők” című antológiában tűnt fel Tózsér Árpád, s azt ott bemutatkozó nyolc költő közül az irodalomkritika már akkor is őt tartotta legtehetségesebbnek „A világgá — tágulás pattanó dinamikája — a leülepedttség ellenszere — a képelevenséget szinte belénk marja. A gesztus-mondatok plasztikus hűsége a férfimozdulat világlendületét realizálja” — írja róla Fábry Zoltán. (Harmadvirágzás, 216. 1.)

Tózsér Árpád első önálló verseskötetére jó néhány évet várt az oivasók költészetkedvelő része. 1958-ban — amikor a fiatalok antológiája, s abban Tózsér 18 verse is megjelent — Tózsérnek már volt annyi versanyaga, hogy egy karcsúbb kötet kitelt volna belőle. A költő katonáskodása és a közismert kiadópolitika következtében az első Tózsér-kötet csak 1963 derekán kerülhetett a közönség elé „Mogorva csillag” címmel. A kötetben több mint tíz év termése fekszik, ennek ellenére is a kialakulás, forrás kötetének tekinthetjük. A kötetben a szuggesztív önjellemző verseken kívül (Ferfikor, Lángpiros arccal, Keseredetten, Kárhozat, stb.) számtalan olyan önéletrajzi vonatkozást s családtörténeti utalást találunk, amelyekből teljes lírai önéletrajz és családi krónika állítható össze.

„Mogorva csillag,
apám, bocsáss meg,
bocsásd meg zordon
kegyetlenségem,
de hogyha téged
beszéllek, mondom
magam is, a te
életed éltem.
Az lettem én is,
mogorva csillag,
testem parancsol
írnom, elégszem,
víg ösztönökkel
nem szaporodtam.
Apám, örököd
nehéz, de élem.”

(Mogorva csillag)

A kiadó jegyzete a szlovákiai magyar irodalom „dühöngő fiataljának” nevezi Tózsért, s nem ok nélkül.

Smaragd makkosban vadkan csörtet,
tapodva rengőn a szűz földet.
Nincsen erkölce, csak vad vére.
Nincs könyör benne
— szeresd érte.

Amennyit szűköl, annyit tombol,
s mindig napfényes rétre gondol.

De ha kijön a rengetegből,
kerekre tágult szemmel eldől.
Nem tud betelni a csodával,
hogy még van rét, és van madárdal.

S rohanna, futna ő is arra,
a felismert „kell” visszahajtja:
Hogy majd örökre elhagyhassa,
csörtet vissza a vérbe, gazba.

A Mogorva csillag szerzője született realista költő. Realizmusa azonban nem a fényképező és empirizáló realizmus fajtájából való. Ez a realizmus konok elszántsággal fenyegeti a valóságra kövesedett burkot és a „lemállott takaró” alól kíméletlenül önkínzó őszinteséggel tárja fel a „nyers való”, a sima felszín alatt vajúdo „kúszált és tépett ideghalmot” — írja róla Turczel Lajos (Írás és szolgálat, 204. l.).

A kötet anyagának nagy része, legalább négyötöde az „illyési korszak” szülötte. Ennek a korszaknak hatása észrevehetően átnyomult az új hatásokat is tükröző **Fémek ideje** ciklusba is. E kis terjedelmű ciklus nagy erejű, de felerészben még heterogén felépítésű és összetételű verseket tartalmaz.

A **Kettős úrben** (1967) című Tözsér-kötet széleskörű irodalmi vitát és elismerést váltott ki.

Tözsérnek irodalomkritikai és publicisztikai tevékenysége is jelentős. Erőteljes és színes riportjain s a Hétben közzétett és termékeny vitát kibontakoztató, szenvedélyes vitacikkein kívül több olyan figyelemre méltó recenziója, irodalomkritikai, irodalmi- és kultúrpolitikai írása jelent meg, amelyek érzékeny tollú és határozott ítélőképeségű esztétát és publicisztát ígérnek. Elméleti írásainak gyűjteménye: **Az irodalom valósága**. (1970)

Tözsérrrel együtt jelentkezett a nála szertelenebb és szélsőségebb **Cselényi László**, aki az utóbbi években nem publikál újabb verseket. Két verseskötete: **Keselylábú csikókorom** (1961), **Erők** (1965) a modern formákkal való kísérletezés, a világirodalom legújabb áramlataiba való kapcsolódás szándékát bizonyítja.

Cselényi László ahhoz a költőtípushoz tartozik, amely nem elégszik meg azzal, hogy intim érzéseit és gondolatait alkalmilag eldalolja, de tudatosan arra törekszik, és belső erőitől hajtva arra kényszerül, hogy ötletének problémáin, önlelkének forrongásain keresztül a nemzedékére vagy egész korára jellemző életérzést, világhoz való viszonyulást is kifejezzon. A korkifejező szándék és indulat Cselényi költészetének alapvető vonása. De Cselényinek több olyan verse is van, amelynek ő az egyedüli alanya és tárgya. Ilyen például a kötet címadó verse: a **Keselylábú csikókorom**, a **Metamorfózis**, vagy a **Vándordal**.

. . . szervusz világ, isten veled kis házikó,
ahol születtem, rét, folyó, én már örökre elmegyek,
az is lehet, többé talán sohasem halljátok híremet.
S mentem, szédült a föld velem, tájak jöttek meg emberek,
keringőzött a kék világ, s éreztem, néha megremeg
a föld, a híres rónaság mérföldcsizmás lábam alatt,
(Vándordal)

Az útkeresést, amelyről a **Legenda az ifjúság vizéről** című nemzedékversében beszél, az ő heves újítástörekvését, formakeresését is jól példázza:

Töpreng az ifjú szenvedély, markában érzi a tavasz
minden kegyét, a szenvedést, az örömet, a bűt,
dalol, zokog, ábrándozik, köszönti a szép, sugaras
tavaszt, s nagy kételyek között keresi, hol az út.

Az önarcképet és fejlődésképet nyújtó versek között a **Próbaszüret** a legerőteljesebb, a fiatalok antológiájában **Számadás** címen szerepelt.

A vers önjelét, tüzeit az az ars poeticaként megfogalmazott hivatástudat képezi, amelyhez a próbálkozó költő a költőiség kételyeivel viaskodva eljutott:

Ember vagyok, küzdenem kell végig a harcot,
rímmel, ha másképp nem lehet, hasonlatokkal szedni markot,
rügyfakasztó ritmusokkal kényszeríteni a csatára,
irtani a dudvát, a gatz, magot dallal csalni kalászba.
Az élet rossz, a sors gonosz, de az ember, a fejlett állat,
azért lobbant föld sorából fénné, ésszé, azért von vállat
istenre is, mert van hite megváltoztatni a világot!

Cselényi költészetének legimponálóbb vállalkozásai, útra indító kötetének legfigyelemreméltóbb darabjai: a mai ember életérzését kifejezni akaró nagy verskompozíciók (Nap-ének, Kárhozott nemzedék, Énekek éneke), és a szerelmi témákat feldolgozó terjedelmes lírai-epikai költemények (Virág Anna, Csallóköz virága). Az élet-

érzést kifejező versek közül a **Nap-ének**, fogyatékoságai ellenére is, lenyűgöz, felkavar és magával ragad. Cselényi fel tudja tární a mai ember életérzésének, világhoz viszonyulásának filozófiai és érzelmi komponenseit.

Az utóbbi években ismét új lírikusok tűnnek fel: Gál Sándor, Tóth Elemér, Batta György, Bárczi István.

A „nyolcak” antológiájában még nem szerepelt, de 1964. óta már több kötetet is adott ki a hatvanas évek egyik legtehetségesebb költője, Gál Sándor. Ő is modern költői formákkal és szabad versekkel kísérletezik. Verseskötetei: **Arc nélküli szobrok** (1964), **Napéjegyenlőség** (1966), **Szabad romlás** (1969), 1968-ban lírai motívumokban gazdag elbeszélésgyűjteménye jelent meg **Nem voltam szent** címmel.

Gál Sándoréhoz hasonlóan modern versformákkal és életszemlélettel találkozunk **Tóth Elemér** versesköteteiben: **A halak a mélyben úsznak** (1965), **Ketten** (1966).

Batta György: **Virágot nyit a puskacső** című verseskötete 1965-ben jelent meg. Friss költői nyelven és üde, bájos képekben formálja meg Batta György a gondolatait. Eredeti képei alkalmasak rá, hogy a megszokott témákat megfrissítsék, új köntösbe öltöztessék, így egyénítve a világot a költő lelke és akarata szerint. Van verseiben valami fiatalos szertelenség, de ez többnyire már ebben a kötetben is költői merészséggé szelődül. Egy gyermekien tiszta és őszinte emberi lélek vall itt önmagáról, és kíván az embereknek, a világnak harmóniát.

Az elmúlt húsz év lírai reprezentánsai költeményeiből 1966-ban **Szélkiáltó** címmel lírai antológia jelent meg.

Líránk legújabb hajtásának vizsgálatakor megállapíthatjuk, hogy egyre nagyobb tért hódítanak a modern kifejezőeszközök, szemben a hagyományos, realista-romantikus stílussal.

A legfiatalabb költő nemzedék: Aich Péter, Keszeli Ferenc, Kmeczkó Mihály, Kulcsár Ferenc, Mikola Anikó, Németh István, Sztáisi Ferenc, Tóth László, Varga Imre és Bari Károly költészetét szintén a modern kifejezési eszközökkel való kísérletezés és a korszerű életszemlélet jellemzi. **Egyszemű éjszaka** címmel (1970) fiatal szlovákiai magyar költők antológiát jelentetnek meg. A borítólapon ezt olvashatjuk: „Egyszemű éjszaka — viszonylag hosszú várakozási idő után — most egy új poétacsoportot indított útjára, mely (ha a költők életkora eltérő is) a csehszlovákiai magyar költészet legfiatalabb nemzedéke . . . De annyi tény, hogy ez antológiában nyújtott teljesítményükkel olyat alkottak, ami mindenképpen figyelemre méltó és vitára sarkalló. Formakultúrájuk, világlátásuk és kifejezési módjuk költőnként más-más, és művészi alapállásuk merőben eltér az előző nemzedékétől.”

Az **Egyszemű éjszaka** bevezetőjében Tózsér Árpád így elemez: „Tóth László versében (Történelemtények saját használatra) az egyszemű éjszaka metafora a mitológiabeil Küklopszot idézi, de antológia-címmé emelve, kilenc fiatal költő verse elé állítva általánosabb, gazdagabb jelentést nyer. Egyszerre fejez ki hitet és nihilt, reményt és reménytelenséget, magányt és közösség utáni vágyat. Az utána következő versek az éjszakát egyfajta társadalmi gyökerű magány, az egyetlen szemet pedig a költészet jelképévé emelik. S ebben a magányérzésben s a költészetbe vetett hitben egységes ez az egyébként eléggé heterogén csoport. Verseikről szólva vizsgálódásaink kiindulópontja legyen most ez a homogenitásuk és heterogenitásuk . . .

Az ő verseiben hiába keresnénk „osztályharcos, világnézeti vagy politikai” problémákat, de bármilyen egyéb irodalmon túli szándékot is, magányuk feloldását kizárólagosan a szótól, a költészettől várják.

Tóth László és Németh István verseitől csak módszerben különbözik Aich Péter és Mikola Anikó. Míg emezek költészete valóban a „jel és szándék” lehetséges találkozása, addig az ő versviláguk tudatosan szerkesztett. A meglepő az, hogy világuk a megszerkesztettség ellenére is magány, ember-nélküliséget sugall. Kmeczkó Mihály magánya pl. egy embertelen „holdtájbán” objektivizálódik. Aich Péter verse is a holt tájat revelálnak, csak ebből a tájból még a „kövek” is hiányoznak. Ha Aich Péter verseiben a természet csak emlék, Mikola Anikó költészetében annál inkább valóság. Mikola Anikó versei az antológia „jó tettei”, nagy műgonddal és szuverenitással készült alkotások.

Egri Viktor bírálata alapján Mikola Anikó a kötet legegységibb hangú, már költőnek mondható jelentkezője. **Az éjszaka dala** című versének néhány, tiszta, költői sorát idézem:

Utaimon árnyékok sietnek,
csendes völgy kígyók fészke lett.
A fényt a gyökerekbe rejtem,
ne lásd, a keselyűk hogy születnek,
hogy lesznek kövekből tigrisek,
fűszálakból bilincsek,
szziromból dárdahegy.

Gyíkok sebére mérget öntök,
lezárom szeléd szemüket.
Minden ritka kis otthont felégetek
és felgyújtok minden
hallgatag tetőt.

Bezártam kapuimat,
Ne keress bejáratot.
Ez most az én birodalmam.

Mikola Anikó költészete emberközpontú, félelmeket és emberfélést találok benne — ezért nem hangol le, inkább megrendít helyenként tragikumával:

Nem vagy te só
nem vagy kenyér
keserűbb vagy
a józan reggeleknél
átnézel az almafák fölött
s a hegyek lehajtott fején.
Most téged is elért a tél
s a mérge még töményebb
forrásod vizében.

(Szerelem)

Az adekvát szó keresése, plusz egyfajta lázadás jellemzi Keszeli Ferencet, Tóth Lászlót, Varga Imrét és Kulcsár Ferencet, Keszeli Ferenc lázadása a legtakarátlanabb, de nem fogalmilag, hanem groteszk képekben realizálódik:

mert nem látod
az aszfalt alatt a folyót
s nem tudod
hogy pacallevest mérnek
minden pillér mögött.

(Apróbb lázadások)

Groteszkjei sokkal szomorúbbak, mint mesteréé, Ladányi Mihályé, mint ahogy ki-vertsege is más jellegű.

Varga Imre magatartása hasonló: nem egy eszme, hanem valami fátumszerű passzivitás jegyében ironizálja hősét (azaz önmagát). Varga Imrének tudatosan választott életformája a passzivitás. Versei nem a filozófiai általánosítások segítségével, hanem kizárólag a tapasztalás útján közelednek a társadalomhoz, világhoz. S itt, ezen a ponton haladja meg őket Tóth László. Alaptörékvése neki is a magány benépesítése, azaz poetikus feloldása, de ő — szemben társaival — nem az egyetlen lehetséges feloldásra esküszik. Tóth L. költészetére jellemző még az egymás mellé rakott ellentétek. Eredménye: felfokozott dinamika, mozgalmasság, a tárgyakkal olyan állandó zuhogása, amelyek során a képek egymást hatványozzák, helyzeti energiájuk egységes áramkörbe kapcsolódik, s végül is a költő egyetlen magánya a világ több értelmiségében látszik feloldódni.

Az **Egyszemű éjszaka** különben olyan verseket tartalmaz, amelyek 1969. előtt íródtak, s azóta a jelentkezők legtöbbje modorossága javát levette, előbbre lépett. A Versbarátok Körének idej, minden bizonnyal legvitatottabb könyve Mikola Anikó:

Tűz és füst között c. kötete lesz. Mikola önálló kötetét teszi az olvasók asztalára. Azóta bizonyára valamennyien megismerték a tavaly tavasszal oly csillagszerűen feltűnt — nálunk évekkkel fiatalabb — Bari Károly lírája. Egyszerű vallomásának néhány sorát idézem:

„Olyan verseket szeretnék írni, amelyek napjaink gondjáról, az emberekről, rólam, az eltítkolt és a világ elé tárt vágyainkról, egyszerű örömeinkről, szép virágokról szólnak.”

Bari K. fajtája évszázados szenvedéseiből és kötöttségeiből nem letörtséget sző csillagálmodozásaiba, hanem szabadulni akar tőlük, visszavágyik ugyan emlékei közé, de köti, előre küldi a jövő testvéreit.

Bari Károly ismeri a helyét a világban, rögzíteni tudja szédületeit — lírája az új magyar költészet legnagyobbjaihoz kötődik, ami korántsem jelent tegnapi, s utánzást — írja róla Egri Viktor.

A szimplán, fogalmilag felmutatott ész eltűnt a mi fiatal költőink verseiből is. De ha „felszívódott” költészetünk anyagába, a „személytelenbe”, akkor verseik nem érthetetlenek, csak megértsük „irodalmibb” kritikát igényelne, mint az eddigi szlovákiai magyar irodalomkritikai gyakorlat.

Hogy az Egyszemű éjszaka c. antológiában bemutatkozó ifjú költők igazi költői egyéniségekké fejlődnek-e, azt majd tehetségük és az idő dönti el. Az Egyszerű éjszaka megjelenése sokáig gyönyöző vitát kavart, ahogy ez megtörtént 1958-ban **A fiatal magyar költők antológiája** kiadása idején is. Időszzerűnek és hasznosnak találom a fiatal tehetségek támogatására irányuló olyan írásokat, polemikát is, mint **A fiatal költészetért**, **Fiatal költők** a szó, **Fiatalok** avatása, **Veszélyek**, **buktatók**.

Nem hiányzik témátámogatásukra irányuló őszinte, a jó tanács sem:

Szeretném fiatal költőink figyelmébe ajánlani — ha még nem ismernék — Andrej Voznyeszenszkijnek a Verses posta ciklusa előszavában írt sorait:

„A formalizmus, a cifrázkodás: hülyeség. A vers legyen olyan, mint a modern épület: logikus konstrukciójú, csupa fény, könnyedség, mélység, legyen egészen az embernek való!”

Azért idézem itt Voznyeszenszkijt, mert a fiatal szovjet költőnemzedék közt őt tartják a „legköltőibb” költőnek; az ő „csiszolt, zárt, tisztá szerkezetű költészete” példaképe lehetne a mai fiatal lírikusainknak is.

És végül: a költő nem ír a maga kedvtelésére — csupán önmagának.” (Egri Viktor)

A csehszlovákiai magyar költészet a cseh és szlovák költészettel vállvetve teljesíti azokat a feladatokat, amelyek a fejlett szocialista társadalom építésében a kulturális forradalomban és a békeharcban reá hárulnak. Emellett tükrözi a csehszlovákiai magyar etnikum sajátos nemzeti arcukat és népi kultúráját, ápolja, fejleszti anyanyelvünket, a magyar nyelvet, Irodalmunk ugyanakkor az egyetemes magyar irodalom szerves része, amellyel nyelvi és hagyományközösségben, hazánk szocialista irodalmával pedig tematikai és eszmei közösségben van. Irodalmunk (költészetünk) nyelvi tisztaságát és korszerűségét éppen a magyarországi irodalommal (költészettel) való kapcsolat bizonyítja. Ezenkívül irodalmunk vállalja a híd, a kölcsönös közvetítés szerepét a szlovák, a cseh és a magyar irodalom között.

Míndez csupán betekintés, ízelítő a „Harmadvirágzás” csehszlovákiai magyar lírájába.

Ezt az utat igazán érzékelhetővé, érthetővé, azonban a művek olvasása teszi, s közben kialakul bennünk az a meggyőződés, amelyet a nagy olasz költő, Petrarca így fejez ki: „A könyvek barátaim: társaságuk végtelenül kellemes.”

Félszázadik emlékplakett

Megyénk kulturális életének egyik szép, felelősségteljes küldetése a Madách-kultusz ápolása. Ennek jegyében kerül sor minden esztendőben — a filozopter-költő halálának évfordulója táján — a róla elnevezett emlékplakettek kiosztására. Az idén október 11-én, a Karancs Szálló mozaiktermében — hagyományosan meghitt hangulatú emlékest keretében — dr. Boros Sándor, a Nógrád megyei Tancás elnökhelyettese adta át az 1971. évi Madách-emlékérmeket.

Farkas András festőművész, balassagyarmati rajzpedagógus a megye szellemi arculatának formálásában évtizedek óta betöltött szerepe elismeréseként részesült e kitüntetésben. **Ormos Tibor** személyében a Képző- és Iparművészeti Lektorátus igazgatója kapott emlékplakettet, kinek jelentős érdemei vannak abban, hogy Nógrád megye — és kiváltképp székhelye — az elmúlt évtizedekben sok, rangos képzőművészeti alkotással gazdagodott, és hogy 1945. után Magyarországon Salgótarján kapott először Madách-szobrot. **Paku Imre** irodalomtörténész, a Látóhatár olvasószerkesztője elsősorban Madách-tanulmányai, valamint a Palócföldre fűződő munkássága révén érdemesült az emlékéremre. **Pétervári István** mint színházigazgató részesült elismerésben, egy olyan színházé, amely fő részese az „egyéb Madách-drámák” reneszánszának s elosztatni törekszik azt a tévhitet, hogy a Tragédia költője „egyműves” drámaíró. (A Veszprémi Petőfi Színház a közelmúltban mutatta be Madách Csak tréfa című vígjátékát s Pétervári István éppen a premier előkészületei miatt nem vehette át személyesen a kitüntetést.)

A Madách-emlékplakettet — mint kulturális, művészeti díjat — 1964-ben alapította a Nógrád megyei Tanács. Azok jogosultak az elnyerésére, akik átlagon felül tesznek a Madách-hagyomány ápolásáért, az életmű népszerűsítéséért illetve a megye szellemi felemelkedéséért. Első ízben — tekintettel a centenáriumi ünnepekre — huszan kapták meg. Azóta — az ideit is beleértve — hét alkalommal harminc plakett került kiosztásra, tehát eddig összesen ötvenen mondhatják magukénak ifj. Szabó István szobrászművész alkotását és a velejáró diplomát, amelyet Czinke Ferenc festőművész Madách-portréja díszít. A félszázból tizenhatan élnek a megyében s művészeti, tudományos, közművelődési munkásságuk elismerése e díj. Nyolc külföldi Madách-fordító valamint irodalomtudós birtokában van emlékplakett. Az ötven kitüntetett író vagy költő, tizenegy irodalomtörténész, nyolc képzőművész, hat színházi szakember (rendező, dramaturg, színművész) tizenketten pedig a kulturális élet egyéb területein fejtenek ki — e plakettel is — elismert tevékenységet.

A hagyománytisztelőt e megnyilvánulása — bizvást remélhetjük — serkentő, ösztönző erejű s a jövőben is kellemes gond lesz odaítélni a Madách-emlékérmeket az arra érdemesek számára.

Cs. B.

Honismereti irodalmunk

Az 1971-es év honismereti tevékenységének több említésre méltó eredménye született a megyében. Ismertetésük jóleső érzéssel tölthet el mindenkit, aki egy kicsit is szívügyének tekinti a múlt haladó hagyományainak ápolását és azoknak a jelen formálása terén való minél hatékonyabb felhasználását.

Legelsőként a megye munkásmozgalmának számottevő résztvevőiről összeállított életrajzi lexikont említhetnénk (**Nincs előbb holtjainknál. Életrajzok a Nógrád megyei munkásmozgalom harcosairól** Szerkesztette: Belitzky János — Szabó Béla, Salgótarján, az MSzMP Nógrád m. Biz. és a Nógrád megyei Munkásmozgalmi Múzeum kiadása, 1971.), mely a megyében úttörő jelentőségű kiadvány. Régi szükséglet, hogy méltóképpen legyen megőrkítve azoknak a tevékenysége, akik tettek valamit a szocialista Magyarország felépítéséért és akik már eltávoztak sorainkból. A kötet ezeknek állít emléket, elmondva róluk mindazt, amit az írásos dokumentumok lapjairól és a még élők visszaemlékezéseiből egybe lehetett gyűjteni. A kötet szerkesztői vállalták a kockázatot, amely szükségszerű velejárója az ilyen jellegű összeállításoknak. Azt ugyanis, hogy a rendkívül szerteágadó, nagyszámú munkatárs bevonásával lefolytatott anyaggyűjtés ellenére is kimaradhatnak egyes személyek, illetve egyes fontosabb életrajzi momentumok. Ők azonban jól látták, hogy „az igazi feltárás, a szélesedő kutatás még csak most kezdődik” — mint ahogyan az előszóban írják — „azt várják ettől a munkától, hogy új és új adatok kerüljenek elő, éppen azoktól, akikhez szól ez a könyv.”

A feldolgozott személyek betűrendben történő ismertetését jól egészíti ki a Függelék, ahol közlik azt a néhány dokumentumot, mely a megye területén működött egyes pártszervezetek és szakszervezetek vezetőségét tartalmazza, valamint azokat a jegyzékeket, melyeket az ellenforradalmi rendszer rendőri és bírósági szervei állítottak össze a munkásmozgalomban résztvevő, s emiatt vád alá helyezett személyekről. A kötet jól áttekinthető (bár egyes vonatkozásokban nem világosan tagolt) szerkezete, a függelékek és a képmellékletek jól segítik elő a példaképeink életére vonatkozó adatok felhasználását.

A kötetben szereplő személyek tevékenységének hátterét plasztikusan mutatja be egy másik kiadvány (**Dokumentumok a Nógrád megyei bányászok életéről és harcáról 1919—1944.** Összeállította: Csabai József, Salgótarján. A Nógrád megyei Munkásmozgalmi Múzeum és a TIT Nógrád megyei szervezete kiadása, 1971.) Az MSzMP Nógrád megyei bizottsága archívumának közelmúltban elhunyt vezetője több, mint száz eredeti dokumentumot gyűjtött egybe, legnagyobb részben a Párttörténeti Intézet archívumából, de akad jónéhány olyan irat is, melyet a megyei pártarchívum, illetve a Nógrád megyei Levéltár őriz. A válogató szerencsés kézzel tárta fel mindazokat a jelentéseket, leveleket, beadványokat, melyek a salgótarjáni medence bányászainak viszonyait a lehető legsokoldalúbban mutatják be: a bányászok élet- és munkakörülményeit, munkabéreinek alakulását, megmozdulásait, az ezeket követő megtorló intézkedéseket egyaránt — egészen a bírósági ítéletekig.

Már más alkalommal is említést tettünk arról, hogy az ilyen jellegű forráskiadványok mindennél alkalmasabbak egy-egy kor levegőjének felidézésére és ezzel a problémák jobb megértésének elősegítésére. Mindezekon kívül — mint erre a kötet előszava is céloz — a közölt dokumentumok további adatokkal bizonyítják mindazokat a megállapításokat, melyeket a közelmúltban megjelent kötetek, a bányász-munkásmozgalom történetét bemutató mű és a Nógrád megye történetének III. kötetje tartalmaznak. Az oktatásban és az ismeretterjesztésben is nagyszerűen használható munka arra irányítja a figyelmet, hogy ilyen és hasonló kiadványok további megjelentetésében érdemes fáradozni. A kiadó megyei múzeumi szervezet, továbbá a megyei levéltár távlati tervei azt mutatják, hogy belátható időn belül sor is kerül olyan forráskiadványok megjelentetésére, melyek a megye történetének egy-egy korszakát eredeti dokumentumok bemutatásával világítják majd meg.

Új műfaj megjelenését hozza honismereti irodalmunkba az alapításának 100. évfordulóját a közelmúltban ünneplő salgótarjáni megyei kórház jubileumára készült munka (**Habonyi Zoltán: A Palócföld egészségének történetéből 1826—1969.** Salgótarján. A megyei kórház kiadása, 1971.) A művelődéstörténet ritkán feldolgozott ágáról, a gyógyítás történetéről szól megyei viszonylatban. Sokoldalúan mutatja be a megye népességének életkörülményeit, egészségügyi ellátottságát a feudalizmus utolsó évtizedeitől kezdve a kórház 100 éves jubileumának időpontjáig. Mindvégig figyelemmel kíséri a megye gyógyító intézményeinek, a balassagyarmati, pásztoi és salgótarjáni kórházaknak fejlődését is és nyomon követi azokat az intézkedéseket, melyeket a mindenkori kormányzat, illetve ennek helyi letéteményesei tettek az egészségügyi helyzet javítására, és amely intézkedések a kapitalista viszonyok közepette a helyzet lényeges javulását sosem eredményezték. Igyekszik emléket állítani azoknak az orvosoknak is, akik sokat tettek a megye lakosságának egészsége érdekében. Részletesen szól a közelmúltról, és a jelenről, bemutatja végül a megyei kórházat úgy, ahogyan az a jubileum időszakában létezett és működött. Jól összeválogatott változatos képanyaga szerencsésen egészíti ki a talán néha túl sok adatot tartalmazó, de ennek ellenére olvasmányos kötet mondanivalóját. Külön említést érdemel a munka jegyzetanyaga, mely tudományos igényvel mutat rá megállapításainak, adatainak lelőhelyére és így az egész munka bizonyító erejét, hitelességét növeli.

Örömmel nyugtázhattuk, hogy a Madách Imre Gimnázium és Szakközépiskola ez évben is megjelentette honismereti szakkörének kiadványát (**Irodalmi emlékek nyomában Nógrád megyében. V.** Szerkesztette Leblanc Zsoltné, Salgótarján, 1971.) A sorozat, mely 1967. óta kítűnő lehetőséget adott tehetséges diákoknak ahhoz, hogy a szokványos iskolai dolgozatok feldolgozási módját és terjedelmét messze meghaladva — a szakkörvezető tanár irányításával készült — munkáikban rámutathassanak irodalmunk nagyjainak a megyéhez fűződő kapcsolataira, úgy látszik, egyelőre nem folytatódik tovább. Az eddig megjelent füzetek értékelése még várat magára, ezúttal csak annyit érdemes megemlíteni, hogy az itt megjelent dolgozatoknak döntő szerepük volt abban, hogy sikerült feleleveníteni számos helyi hagyományt, erre a közvélemény figyelmét felhívni, felrészíteni továbbá irodalmunk nagyjainak helyi vonatkozásaival kapcsolatos ismereteket és nem utolsósorban említést érdemel, hogy mindezeknek az eredményeknek számos látható jele, emléktábla is megszületett az elmúlt évek folyamán. Mindezekben túl ez a sorozat — amellet, hogy számottevő mértékben járulhatott hozzá a tanulóifjúság tevékenységi körének egészséges kiszélesítéséhez, hiszen elsajátíttatta a közreműködőkkel a legfontosabb módszertani készségeket, melyek a honismeret műveléséhez elengedhetetlenek — sok jól használható, értékes hagyomány továbbélését, megőrzését tette lehetővé.

Az eddig elmondottak kiegészítéseképpen érdemes még megemlíteni, hogy az ismertett művek egyike sem került könyvtári fogalomba: az életrajzi kiadvány és a dokumentumkötet terjesztésével a Nógrád megyei Múzeumok Igazgatósága foglalkozik; az egészségügy történetét feldolgozó munka a salgótarjáni kórháznál szereshető meg, az irodalmi emlékeket bemutató füzetek — ha még nem fogytak ki teljesen — a salgótarjáni Madách gimnáziumban érhetők el esetleg. De mindegyik könyv megtalálható a megye valamennyi könyvtárában és így remélhető, hogy a bennük foglalt értékes ismeretanyag akadálytalanul válhat a megye közkincsévé.

Schneider Miklós

Három antológia — három műfaj

Ahol a sziget kezdődik

A válogatás tizenhárom fiatal prózaíró egy-egy elbeszélését tartalmazza. Nem indultak közös programmal, alkataukban, életszemléletükben sem sok a rokon vonás. Indokolatlan lenne ezért akár az idősebbek normáival, akár egymással mérni őket.

Ajtony Árpád írását nem értem. **Mócsi Ferencet**, **Tóth Bálintot** és **Nádudvari Annát** más írásokból erősebb tehetségeknél érzem, mint amit itt közölt novelláik mutatnak. **Dobai Péter** aforizma-füzerei még nem állnak össze műfajjára, etüdőknek sem nevezhetők. Olyan „akkordokat” és olyan „útamokat” játszik, amikből azonban rendkívüli muzikalitása és virtuóz tehetsége következtethetünk. **Ungváry Rudolf** kiforrott íráskészséget mutat, de problémalátása erőtlenebbnek látszik. **Vámos Miklós** próza-miniatúrái okosan, jól megírt darabok, de túl erős bennük a didaktikus jelleg.

Igazi szellemet izgalmat és jó szórakozást jelentenek a többiek: **Bereczky László**, **Csalog Zsolt**, **Csaplár Vilmos**, **Csőrsz István**, **Munkácsi Miklós** és **Ördögh Szilveszter** novellái. Erdemes róluk külön-külön, részletesebben is szólni.

Bereczky László egy diáktörténet ürügyén mutatja meg hogyan torzul el egy mikroközösség s benne az emberek egy olyan Rend, olyan Hatalom szorításában, amely idegen fölük, amit nem értenek. Bereczky erénye, hogy a gazdag gondolati anyag nem csábítja meditációkra, filozófiálásra. Mondanivalóját a történet rejtett jelentésévé tudja tenni: semmilyen szándékoltság nem zavarja meg a gyerektörténet naiv-romantikus hangnemét. Feltűnően erős jellemábrázoló készsége is. Gesztust és gondolatot, modort és indulatot egyszerre lát az emberben, de a részletek finom rajza, hangsúlyozása sehol nem fordul naturalisztikus részletességbe. Rangos prózaíróként ígér ez az elbeszélés.

Csalog Zsolt háborúk-viselte parasztemberekéről, parasztasszonyokról ír meg-rázó riportokat — Móríczra, Sánta Ferencre emlékeztető hangon. Minden beszélgetésben egy regény színopszisa sűrűsödik. A tájnyelv árnyalatait nem érzékelő olvasó számára monotonnak hat a stílus, de minden beszélő külön jellem, s mindegyik más-más látószögből villantja fel századunk tragikus évtizedeit. Bravúros tömörítőkészsége ellenére azonban egyoldalú tehetségnek tűnik **Csalog Zsolt**. Ahhoz, hogy jó regényt, jó novellát is olvashassunk majd tőle, Krúdy intését kellene megszívlelnie. „Párbeszédet könnyű írni. Azt hall az ember eleget. De jól leírni valamit, élővé varázsolni az élettelen tárgyakat; a beszélni nem tudó anyagnak hangot adni, ahhoz már tehetség kell.” Csalognak van tehetsége.

Csaplár Vilmos, akinek a novelláskötet óta Lovagkor címen külön kötete is megjelent, a legfiatalabbak legtehetségesebbjei közül való, s ezt sokan leírták már. Elbeszélésének „elvből” nincsen története, mert szerinte a „nemtörténésnek is jelentése van.” Szubjektív oka is lehet, de én jelentést nem találtam ebben az írásban. S ha nem ismerném ars poétikáját, nem is keresnék. Úgy fogtam csak fel, mint „tollgyakorlatot”, tudatos és nagyon lelkiismeretes előkészületet az izgalmasabb, nagyobb írói feladatok elvégzésére.

Csőrsz István hősei a családból kiűzött, a társadalomba (állami nevelőintézetbe; beilleszkedni nem tudó kamasz gyerekek. Olyan társadalmi környezet áldozatai, amelyben az elvetemült kis gazember s az emberséget mindenáron megtalálni és megőrizni akaró gyerek ugyanarra a sorsra vannak predestinálva: hozzáidomulni, hozzátorzulni ahhoz az élethez, ahonnan csak egyfelé vezet már az út, az alvilágba. Csőrsz társadalmi mondanivalója egyértelmű. A Nagy Közösség sem biztonságban nem érezheti magát, sem nyugodtnak lelkiismeretét addig, amíg a periféria társadalma — a ma gyerekeiből — utánpótlást kap, újratermelődik, amíg vannak társadalmunknak olyan fertőző „mikroklímái”, ahol a legtudatosabb emberi akarás, a legszebb emberi érték is pusztulásra van ítéelve. De a társadalmi mondanivalón túl nyilvánvalóan személyes vallomás is ez a novella Csőrsz Istvánról. Az emberséget, az értékeihez méltó világot kereső novellahősben — úgy érzem — magáról vall. Ezzel az írással — bizvást mondhatjuk — maga mögött hagyta a perifériát. Az irodalmi élet periferiáját feltétlenül.

Az antológia egyik legsikerültebb, legszínvonalasabb írását **Munkácsi Miklós** írta. Inkább kisregénynek nevezném, mint novellának. Főhősében, Tamásban, korunk kamasz-hősét rajzolta meg, meglepő lélektani hűséggel, rokonszenves elfogultsággal. Nem vagyok érzéketlen művészi erényei iránt, de talán meg fogja nekem bocsátani, ha írásában elsősorban a rendkívüli pedagógia értékét, s a didaktika célokra való alkalmasságot emelem ki. Tamásban az önévelés korszerű, szép példáját látom, s azt is mondhatnám, a szocialista önévelés hősét. Mert ebben a fiúban nemcsak a vágy elpusztíthatatlan, hogy „nagy ember” legyen, de elpusztíthatatlan fizikai és erkölcsi ereje is abban a küzdelemben, amit ön maga megvalósításáért folytat.

Végül **Ördög Szilveszter** Vénember c. elbeszélése érdemi meg, hogy külön felhívjuk rá az olvasó figyelmét. A vénember történetében itt is egy félévszázad történelme sűrűsödik bele — drámaiban, önkonomikusabban komponálva, mint a hasonló feladatra vállalkozó Csalog Zsoltnál láttuk. A novella mondanivalóját mégsem a vénember alakja hordozza. Elbeszélését előbb türelmetlenül, majd egyre több megértéssel, részvétellel egy fiatal egyetemista — az unokája — hallgatja, s ebben a szenvedélyes odafigyelésben, ebben a hol felháborodó, hol érzékenyülő magatartásban fogalmazódik meg Ördög Szilveszter írói-emberi ars poetikája. Az a gondolat, hogy saját magunkat is, készen kapott történelmünket is csak úgy érthetjük meg, s csak akkor alakíthatjuk, ha a múltat emberközelből próbáljuk megérteni. Elődeinknek önmagukkal és a világgal vívott küzdelme: reményei, törekvései, hibái és tévedései mutatgatják csak meg a történelem emberi arcát. (Magvető, 1971.)

Rivalda 69—70.

Az 1969—70-es színházi évad legnagyobb sikereit a tv is elvitte már a közönséghez, s nem maradt adós értékelésükkel a kritika sem. S éppen ezért, mert sem a bemutatás, sem a műbírálat nem feladata már ennek a recenzióknak, tanulságoknak ígérkezik, ha az antológia kapcsán színműirodalmunk néhány aktuális kérdését elemezzük.

Miért használtam a színműirodalom kifejezést a drámairodalom helyett? — ha nagy általánosságban kívánjuk jellemezni a kötet kilenc darabját, műfaji sokféleségük tűnik szembe — ez a sokféleség azonban nem gazdagságot jelent. Nem arra mutatnak példát, hogy hányféleképpen lehet megvalósítani a dráma elvét, hanem, hogy hányféleképpen lehet megkerülni azt. A kilenc darab közül — szerzőik szándéka szerint is — csak négy, **Cseres Tibor**, **Németh László**, **Illyés Gyula** és **Szakonyi Károly** műve sorolható a hagyományos drámai műfajok közé, s e négy közül is csak kettőnél találkozunk pontos műfaj-megjelöléssel: **Illyés** tragédiája, a **Tiszták és Szakonyi** komédiája, az **Adáshiba** esetében. Érdemes elgondolkodni: vajon véletlen-e, hogy éppen ez a két darab aratta a legnagyobb sikert. Nem akarok ezzel a klasszikus szabályok örökérvényűségére szavazni a formaújító törekvésekkel szemben, hiszen **Illyés** is, **Szakonyi** is szabadon kezeli a formát. De éppen az ő példájukon felbátorodva megkockáztatom: a tragikum illetve a komikum elvének felhígításával vagy teljes elvetésével lehet-e maradandó színpadi művet alkotni? Vagy másképpen: amikor hiányérzetünk marad egy-egy színmű vagy tv-játék megtekintése után, nem azt az egyértelműséget hiányoljuk-e, amelyet a konfliktusoknak csak tragikus vagy komikus feloldása adhat? Tudom, sokak szemében maga a kérdés is esztétikai konzervatizmusra vall, az itt felmerülő kérdéseket mégis ebből a felfogásból igyekszem megközelíteni.

Az említett arányok (kilencből csak kettő nevezhető műfajilag tisztának) — úgy érzem — híven tükrözik színműirodalmunk egészének helyzetét: nem szűkölködünk eredeti színpadi művekben, de igazán érdekes, időtálló drámánk ritkán születik. Nem írható ez természetesen azoknak a szerzőknek a rovására, akiknek ez nem is volt céljuk, de a választott műfajon belül maradandót alkottak, **Gyurkó László** **Lenin** — oratóriumára, és **Karinthy Ferenc** **Gellérthegyi álmok** című játékára gondolok itt elsősorban. Érdemes azonban azokat a műveket közelebbi vizsgálódás tárgyává tenni, amelyek a „dráma” műfaj-megjelölést viselik, ideértve az ún. dokumentumjátékokat is, amelyekben a drámai szerkesztés ill. jellembrázolás elvei tettenérhetők.

Tibor Barbár változatok c. művére, ill. **Pálffy Kazimír** és **Taar Ferenc** dokumentumjátékaira utalok. **Némethi László** „intellektuális drámáját” a némethi életmű egészében lenne csak méltó vizsgálni, Az írás ördögével ezért most nem foglalkozom.

Cseres Tibor darabja nemcsak azért kívánkozik fejtegetésünk elejére, mert a kötet ábcé-rendjében is első helyen áll, hanem mert a Barbár változatok mutatja a legmélyebb összefüggést a drámai műfaj válsága a társadalmi-történelmi állapotunk problémái között. Talán azért is olyan szembetűnően, mert tragédiának készült. Miért is nem lett igazi tragédia?

A Barbár változatokban a humánus és az erőszak ütközik meg egymással, ennek az ellentétnek az írói felfogása jelenti a mű világnézeti alapját. Az alapellentmondás a legnagyobb tragédiákéval rokon, csírájában hordja a tragikus végkifejletet. Hiszen ha cselekvő hős a humánus képviselője, szükségszerűen erőszakhoz kell folyamodnia, hogy érvényre juttassa a humánusot. Etikailag paradox tette az uralkodó jog és erkölcs értelmében feltétlenül bűnnek minősül, s mint bűnösnek — bűnhődnie kell. **Cseres Tibor** tehát a tragédia klasszikus követelményeit is kielégítő kollízióra épített, s ha mégsem érezzük sikeresnek az eredményt, annak okát a dráma más rétegeiben, a szerkesztésben vagy a jellemek rajzában kell keresnünk.

Cseres főhőse, Dombi kétszer öl. A társadalmi háttér rutinos szerkesztéssel, finoman megrajzolt fő- és mellékfigurákkal szervesen illeszkedik a két halálos ütés pillanat közé, logikailag is, érzelmileg is előkészítve — magyarázva a második gyilkosságot. Miért drámaiattal mégis ez a végzetes cselekvés? Ugy gondolom, nem is kell a szerkezet formai-technikai kérdéseibe bonyolódunk, mert Dombi alakjának vázlatos elemzése is megmutatja, hol apad el a drámai feszültség, mielőtt elvezethetőné a nézőt a tragikus katarziszig.

Dombi kétszer is öl, de mind a kétszer **szándéka ellenére!** „Áldozatai feletti ítéllete mindkét esetben igazságos, de ennek az igazságnak nem a következményekkel számoló ésszerű-etikus döntés szerez érvényt, hanem olyan cselekvés, amelyet bár jogos, de a tudat kontrollja alól felszabadult, tehát **véletlen** következményeket kihívó, s így a jellem etikai magatartása szempontjából nem értékelhető **indulat** vezet. S mint ahogy nem lehet tragikus hős az, aki akarátától függetlenül — vagy annak ellenére — válik egy ügy áldozatává, annak a jellemnek a bukása sem indíthat tragikus részvétre, amelyiket bár tiszta és őszinten, de **pillanatnyi felindulás** irányít. Gondoljunk akár Brutus vagy Hamlet, akár Borisz Godunov vagy Bánk példájára. Végzetes tettüket nemcsak igazságuk, de **végzetlük tudatában** is teszik. Éppen a kockázatnak a vállalása, a győzelem vagy megsemmisülés alternatívájának elfogadása az, ami jellemüket kivételessé, drámai nagyságúvá emeli. Cseres hőseiből pedig ez a tudatos kockázatvállalás hiányzik! Dombi nemcsak hogy, nem eléggé „különös” jellem ahhoz, hogy drámai hős legyen, de az író — egy dramaturgiai kritikus ponton túl is — hangsúlyozza drámaiattanságát. Mielőtt a második **véletlen** gyilkosságot elkövetné, az egyik szereplő próbára teszi: úrrá tud-e lenni „erkölcsi ösztönein”, képes-e megőrizni nyugalmát, ha ostoba erőszakkal kerül szembe. És Dombi állja a próbát, hogy halálos ütese nemcsak külsőleg tűnjék majd véletlenné, de akaratával — tehát jellemével! — ellenkezőnek is. Tettének következményéért, „bukásáért” azért végül is csak sajnálni tudjuk, s nem tudunk felindulni, megdöbbenni, felháborodni miatta. A hétköznapi és az esztétikai „drámaiság” fogalmának lényeges különbségéről van itt szó, vagy másképpen: a „hős” kétféle — a „mártír” és a „tragikus jellem” kifejezésekkel jelölhető — jelentéséről.

Miért érezzük mindezek ellenére nemcsak izgalmasnak, de aktuálisnak, rólunk szólónak is a Barbár változatokat? Mert Dombit, ha tragikus hősnek nem is, de „korrunk hőseinek” érezzük. Bármily közhelyszerűen hangzik is, ki kell mondanunk: Cseres darabjának dramaturgiai „buktatói” mögött egy történelmi helyzet s egy abból következő világkép illetve etikai magatartás problematikussága rejlik. Annak az élethelyzetnek a problematikussága, amelyben az ember egyfelől szűkebb közösségének nyugalmi helyzete, következőképp az egyéni perspektívák gazdagsága, másfelől viszont az emberiség egészének súlyos ellentmondásokkal terhelt állapota, s az előbbinél tágabb értelmű perspektíva bizonytalansága határozza meg. A publicisztika nyelvén: arról az ellentmondásról van szó, amely társadalmunk belpolitikai konzoliz-

dáltsága s a nemzetközi politikai élet kiélezettségé között feszül. Mindennapi szemléi vagyunk a világban pusztító erőszaknak, de objektív történelmi meghatározottságunkból következően tehetetlenek vagyunk ezzel a nem közvetlenül bennünket érintő erőszakkal szemben. Tiltakozásunk csak elvi — erkölcsi lehet, gyakorlati cselekvésünket nem bízhatjuk morális reflexeinkre. Az egyéni, az elszigetelt cselekvés ilyen helyzetben szűkségszerűen kudarca van ítélve, bármilyen igazak s nemesek is indítékai. Be kell érünk azzal a hittel — s meggyőződéssé kell ezt magunkban fejleszteni —, hogy éppen belső nyugalmunk megőrzése, s elszigetelt perspektíváink megvalósítása jelentheti csak történelmi távlaton az emberiség egész fenyegető erőszak elleni harc leghatásosabb formáját.

A Barbár változatok — jöllehet a magánélet szférájában — olyan szituációban mozgatja főhősét, amelynek éppen érzékenyen megragadott történelmi reális-tartalma teszi őt drámaiatlanná, nem pedig az írói tehetőség fogyatékossága. Ezért érezzük ezt a művet minden dramaturgiai gyengesége ellenére is jelentős, sikeres és értékes alkotásnak.

Másfajta problémát vetnek fel a dokumentumjátékok. A drámaszerűséget számonkérni rajtuk — említettem már — indokolatlan lenne, ha nem tapasztalnánk minduntalan szerzőik módszerében a tragikus illetve a komikus effektusok tudatos alkalmazását. Figyelemre méltó kivételt — erre utaltam korábban — **Gyurkó László** Lenin, október c. oratóriuma mutat, **Pálffy József** és **Kazimir Károly** A magyar kérdés-e és **Taar Ferenc** Nap a város felett c. darabja azonban megsynyli a műfaji bizonytalanságot. Míg A magyar kérdés szemléletes bizonyítéka annak, hogy központi drámai hős nélkül a legsúlyosabb történelmi konfliktusok is csak egy epikus eseményszál epizódjai maradnak, **Taar Ferenc** dokumentumjátéka, a Nap a város felett eszméileg és dramaturgiaiilag benyolultabb kérdéseket is érint. Érdemes vele többet foglalkozni.

A Nap a város felett Debrecen felszabadulásának eseményeit idézi fel, s hőseinek máig vezető életútja az új Magyarország negyedszázados történelmét sűríti bele. **Taar Ferenc** nem akart drámát írni. Darabját „dokumentumjáték és improvizáció”-nak nevezi — minden kritikusi kötődikéért előre is elhárítva ezzel. A Gulyás család sorsának ábrázolása, s különösen László jellemrajza azonban több dráma lehetőségét is magában rejti. Önként adódik újra a kérdés: miért nem valósulhatott meg egy sem belőle?!

Egyszerűnek tűnik a válasz: a dokumentum-jelleg miatt. Azok a helyzetek ugyanis, amelyekben **Taar Ferenc** hősei mozognak — **drámaiatlan helyzetek**. A felszabadulás egész Magyarországon — Debrecenben is! — a magyarságtól függetlenül létező történelmi erő hatása volt, s így tipikusan olyan élethelyzeteket teremtett, amelyekben a személyiség meg volt fosztva a drámai küzdelem lehetőségétől. Nem „hirtelen hőstettek” követelt már a történelem, hanem realitás-érzék, kitartást, optimizmust, lelki és szellemi rugalmasságot, a hamis politikai és nemzeti tudat átfómálását — vagyis olyan **belső küzdelmet**, amelynek a valóság adott ellentmondásában döntő szerepe már nem lehetett. S mivel — ha lényegesen más tartalmakkal is — de a belső és külső konfliktusok fáziseltolódása jellemezte a konspirációs perek idejét csakúgy, mint 1956-ot (az adott pillanatban senki sem értette, hogy mi történik), könnyen belátható, hogy a darab nagy lehetőségei, egyre súlyosodó tragikus kollíziói a dokumentum-szerűséghez ragaszkodó írói módszer miatt sikkadtak el. Hogy **Taar Ferenc** ezt érezze sem mondott le mondanivalója drámai megformálásáról, azt a konfliktusok erőltetettnek ható túlzásfólasa bizonyítja. A nemzedéki ellentétre gondolok. (Jellemző, hogy itt jut döntő szerephez az improvizáció!) A darabbeli Rendező fordul Gulyás Lászlóhoz:

Rendező: „Mi volt a véleménye arról, hogy ártatlanul becsukták?”

László: „Tévedésnek tartottam. Ha kivégeznek, akkor sem gondoltam volna arra, hogy bűn áldozata lettem.”

Rendező: (széttárja karjait): „Félelmetes vakság!”

László: „Maga könnyen beszél!”

Rendező: (kíméletlenül): „A viselkedését kutatom. A maga generációjának nagy felelősségét.”

És amikor László megkérdezi tőle, hogy „kinek a nevében beszél”, a történelmietlen válasz végképp kioltja, hamis meditációval idegen közegbe viszi a már különben is erejüket vesztett ellentéteket. A Rendező tudniillik így felel: „Az egyik generáció kérdez, a másik válaszol. Vagy hallgat.” László majd a vita hevében „kivágja magát”, büszkén vállalva, hogy nemzedéke minden vaksága, tévedése mellett is hinni tudott, s vádolja az új generációt, amiért erre a hinni-tudásra képtelen.

Nem érdemelne említést ez a hamis okoskodás, ha László oldalán nem maga az író állna. Megjegyzésünk ezért már nemcsak a módszert, de az írói szemléletet is érinti. Vannak ugyanis olyan feszültségek társadalmunkban, amelyek az idősebbek és fiatalabbak viszonyában jutnak felszínre, s olykor ez generációs problémának is tűnhet. Különösen, ha felerősítik ezeket szülők és gyermekek vagy vezetők és beosztottak kapcsolatában meglévő személyes-szubjektív konfliktusok. De egészen más természetű a probléma, amelyet Taar Ferenc jelez: a nemzedékek egymással szembeni történelmi felelőssége. **Ez a nemzedéki ellentét — fikció.** Minden történelmi helyzet nyomon követhető évszázados folyamatok produktuma, folyamatoké, amelyekben az egyes nemzedékek abszolút — de akár kivételes — felelőssége csak egy romantikus, szubjektivistá felfogásban merülhet fel. A provokáló Rendező s a támadva védekező László vitája ezért érzem elvileg is, dramaturgiaiailag is elhibázottnak. Valójában annak a felelősségtudatnak a belső ellentmondásosságáról van szó — Lászlóra gondolok —, amelyik egyszerre érzi saját történelmi szerepének **objektív hibáit** és szándékának **szubjektív tisztaságát**. Ilyen felfogásban ugyanazon dokumentumanyag más módszerű felhasználásával ez az ellentét is lehetett volna egy igazi dráma kiindulópontja. Igazi dráma helyett így azonban „csak” egy izgalmas, szórakoztató és elgondolkodtató színpadi művet s néhány általánosítható tanulságot kapunk Taar Ferenc dokumentumjátékától. Ezeket a tanulságokat szeretném összefoglalni.

A dokumentumdráma mindig arra a feltevésre épül, hogy a tárgyául választott történelmi esemény, helyzet önmagában hordja a tragikus kifejlés lehetőségét, s nem kell mást tenni az írónak, mint kellő tömörítéssel, hűen követni az eseményeket. Mint ahogy nem hiszek a drámaiatlan korokban, azt sem hiszem, hogy bármilyen történelmi szituáció önmagában tragikus lehetne. Mindig a szubjektív felfogástól, helyzet-értelmezésétől függ, hogy drámaivá válik-e egy adott körülmény, vagy nem. Az író legnehezebb és legfontosabb feladata ezért soha nem az objektív események reprodukálása, hanem a drámai hős megteremtése illetve újratemtése. Drámai hőst, **a végsz tudatában cselekvő, a győzelem vagy a megsemmisülés alternatíváját elfogadó hőst** pedig csak tökéletes írói azonosulás teremthet. Olyan író, aki ezt az alternatívát hőse helyzetében maga is elfogadná. Merjük kimondani, nagyon kevés ilyen írónk van, s ezért kevés az igazi drámánk. (Magvető. 1971.)

Írószemmel — 1970.

A hatalom birtoklásának régi dilemmája — meddig terjedjen a vezetésben az egyszemélyi felelősség és meddig a demokratikus jogok hatásköre — ma minden vállalatnak, minden tévesznek, üzemnek, gazdasági és kulturális intézménynek mindennapi gondjává vált. És hogy e dilemma feloldására mennyire nem lehet általános érvényű receptet adni, annak bizonyítékául álljon itt két szó — hasonló problémát feszegető — publicisztikai riport tanulsága. Önkényesen választottam abból a 27 írásból, amelyet **Nemes György** gyűjtött egybe az elmúlt év publicisztikájának legjavából. **Galgóczi Erzsébet** tévesz-elnök hőse úgy rendelkezik a szövetkezet jövedelmével, mintha a sajátja lenne. A tagok nemcsak a nyereségrészesedéstől esnek el, de arra is rávehető, hogy írásban tudomásul vegyék jogos munkabérük „visszatartását”. Egyedi és konkrét ez az eset, de nem véletlen, nem kivételes. A vak bizalom, s a sokakban még erősen élő beteges alázat mindenfajta hatalommal szemben hártatlan önzést, úrhatnámsságot szabadít fel a gátlástalan erkölcsű vezetőkben — súlyos károkat okozva ezzel nemcsak beosztottaiknak, de a népgazdaságnak is. S túl az anyagi káron felmérhetetlen az a politikai veszteség, amit az ilyen kiskirályok a szocialista demokráciának okoznak. Nemcsak azzal, hogy a gyűlölettel, amit önmagukkal szemben ébresztenek, hanem általában a vezetés iránt keltett bizalmatlansággal, ami ra-

gályként terjed az emberek között. Hogy lehet az ilyet megelőzni? Egyértelműnek tűnik: a helyi vezetés demokratizálásával. De vajon ilyen egyértelmű-e ez minden esetben? **Galambos Lajos** írásában egy rokonszenves agronómus meséli el elbocsátásának előzményeit. Demokratikus jogaikkal élve azért mondanak fel neki a szövetkezet tagjai, mert gátat akart vetni a közös vagyont prédává tevő asszonyaik féktelen harácsoló-szenvedélyének. Meddig terjedjen hát az egyszemélyi vezető hatalma és meddig a közösség akarata? Galgóczi téesz-elnökét a törvény utóléri. Galambos agronómusának ügye azonban jogilag fellebbezhetetlen. Erkölcsi érzékünk felmenti az asszonyok ítélete alól, de ez a valóságban mit sem változtat! A kérdés tehát nyitva marad.

Paradoxnak tűnhet, de Galambos Lajos épp ezáltal éri el célját. Azáltal, hogy rádöbbsent hétköznapi életünknek egy tipikus problémájára, rádöbbsent arra, hogy az igazságszolgáltatásnak nincs módja mindig és mindenütt igazságot tenni. Pusztá tények közlésével közéletünknek egy egészségtelen jelenségre hívja fel figyelmünket, hogy józan értelmünkre és igazságérzetünkre apellálva gondolkodásra, esetleg cselekvésre mozgósítson. És — úgy vélem — ezzel igazolja mindenkori aktualitását az a műfaj, amelyet immár hagyományosan **írói szociográfiának** nevezünk.

A válogatás bevezető tanulmányában (A régi Magyarország felfedezésétől az újig) **Darvas József** azt a kérdést veti fel, mi a magyarázata, hogy a harmincas évek óta először éppen napjainkban éli virágkorát ez a műfaj. Jogos a kérdés, hiszen témák és formák akkor szoktak újjáéledni, ha az őket megteremtő társadalmi-történelmi feltételek is újjáteremtődtek. S ha a harmincas évek és napjaink társadalmi-politikai problémáinak lényeges különbsége nem engedi is meg, hogy ilyen összefüggésekre gondoljunk, van azért, amiben rokoníthatók az akkori népi írók és a szociográfia felé forduló kortársaik. Az ország legegészebb gondjait érző politikai felelősségtudatban. Es még valamiben: a szándékban. Megismerni és megmutatni az ország minden sebéit, feltárni az akár tudatosan, akár spontán módon ható visszahúzó erők indítékait, s megtalálni azok legyőzésének módját. De tegyük most a hangsúlyt mégis inkább a különbségekre. A népi író tudta, hogy szándéka szembe kerülhet a hatalom érdekeivel. A ma író-szociográfusa abban a meggyőződésben bírál, tiltakozik, érvel, hogy a közérdek a hatalom érdeke is.

Sokan átmeneti műfajnak tartják az írói szociográfiát a szépirodalom és a politikai publicisztika között. En nem átmeneti, hanem alapozó műfajnak érzem. Helye nem az irodalom és a politika között, hanem a kettő előtt vagy. Mert a jelenünkről szóló novella, regény, dráma csak akkor lehet esztétikailag hiteles, ha hőse napjaink valóságában él, ezt a valóságot pedig a szociográfus szemével kell előbb meglátnia az írónak. Ugyanolyan szemmel, amilyennel minden vezető köteles körültekinteni — nemcsak a saját portáján, hanem az egész országban — ha döntéseinek politikai felelősségét érzi. Az **Írószemmel 1970.** legnagyobb erényét abban érzem, hogy ilyen szemléletre tanít. A huszonhét írás ugyanannyi súlyos probléma-felvetés: gazdasági, politikai és szellemi közéletünk körtüneteinek röntgen-képe és diagnózisa. Egy recenzió keretében természetesen vázlatosan sem szólhatok valamennyiről, de annál inkább szeretnék élni a propagálás lehetőségévele. A legáltalánosabb érvényű kérdéseket tartva szem előtt: **Erdei Ferenc, Csontos Gábor, Sulyok Katalin, Csák Gyula, Szűts Dénes, Kántor Zsuzsa, Hatvani Dániel, Csurka István** s végül a műfaj klasszikusává nőtt **Fekete Gyula** írását ajánlanám feltétlenül az olvasók fegyelmébe! (Kossuth. 1971.)

Kulin Ferenc

Utunk Évkönyv 71

Az „ötágú sip”- ahogyan Illyés Gyula a magyarországi, valamint az erdélyi, a szlovákiai, a vajdasági és a kárpát-ukrajnai magyar nyelvű irodalmat egy néven nevezte — egyre harmonikusabban szól, erőteljes, virtuóz dallamokra képes minden szólam. Tradicionális okok folytán a legkiérleltebb, legcsiszoltabb hangzása — határainkon túl — az erdélyi ágnek, a romániai magyar irodalomnak van, amelyre összességében a korszerűsége törekvés hagyománytisztelaten alapuló szándéka a jellemző. Eppen e „felfedezett” gazdagság nehezíti — sőt számunkra, a „kívülről” tájékozódók számára majdhogynem lehetetlenné teszi —, hogy egy tanulmány keretébe mindenre kiterjedően rendszerezzük e tárgybeli ismereteinket, vagy akárcsak keresztmetszetét is aljuk a „nagy öregeket”, a már több vonulatra szakadt derékhatat és az ígéretes „Forrás-nemzedéket” felsorakoztató, s kiváltképp az utóbbi évtizedben kiteljesedett — erdélyi irodalomnak.

E jobbára folyóiratokhoz kötődő irodalom egyik legjelentősebb fórumának, az Utunknak a jubileuma jó alkalom valamiféle számvetésre, hiszen — a szellemi élet ottani kereteinek bővülését jelentő, immár hagyományos — Utunk évkönyvek idei kötetének összefoglaló igényű írásai egy negyedszázadot idéznek, a további fejezetek pedig — az almanach-jelleghez híven — sokszínűségük révén érdemesek a figyelemre.

A nemzedékváltás szempontjából szimbolikusan is tekinthető, hogy a legteljesebb áttekintést az Utunk történetéről „Aramló tendenciák” címmel Marosi Péter, a lap egyik jelenlegi szerkesztője nyújtja, aki Molter Károlynak, a „legmiksztahibb ihletésű írónak, a nagyhírű Erdélyi Helikon egyik vezető személyiségének a fia, Marosi Péter — eredeti megközelítésű — szintéziskíséretnek alap gondolata, hogy „...bár e hetilap történetéből magából nem olvashatjuk ki a romániai magyar írásművészet huszonöt évének a teljes történetét, mégis éppen ebből az 1138 számból tudhatjuk meg a legtöbbet erről a történetről. A lap jelenlegénél fogva is: hiszen levelek, novellák mellett regényrészleteket is közöl, kiadók újdonságokból; hasábjain zajlanak leghevesebben a nemegyszer súlyos társadalmi összefüggésekbe állítható irodalmi vitáink; ebben a lapban alakult ki nálunk az „irodalmi riportázs” és a korszerű írói publicisztika; ennek a lapnak kellett a legérthetőbben kifejeznie, mit jelent a mai romániai írásművészet egységes eszméi koordinátáin belül, a szocialista Románia valóságáról szólva és fejlődésén munkálkodva, folytatni a magyar irodalomtörténet egyetemes hagyományait is.” Marosi Péter nem periodizál a szokványos módon, nem az Utunk évfolyamainak „évgűrűit” keresi, tendenciákat emel ki, olyanokat, amelyek egy hetilap élet-története felől mutatnak tovább a romániai magyar irodalom egészére.

Az Utunkat 1946. június 22-én Kolozsvárt indította útjára az irodalomszervezésben „legendás hírű” Gaál Gábor. A lapot — fejlécén „irodalom, művelődés, élet”! megjelöléssel — a „történelem szabadító ténye”, a történelmi szükségesség hívta életre. Gaál Gábor programadó — ehhez képest rövid — vezércikkében lelki romeltakarításra és az alkotás, az „építés” szolgálatára mozgósította a magyar írástudókat. Meglepően tiszteletreméltó, hogy milyen jól indult első számaival az Utunk: ma is teljességgel követhető úton és irányba. Ezt igazolja — többek között — a lap segítő szándéka a románok és a romániai magyarok „közös dolga-inak” rendezésére. Gaál Gábor azonban nemcsak mint alapító szerkesztő, hanem mint az emlékezetes Utunk-viták egyikének „tárgyaként” is főszerepet játszott e negyedszázados történetben. Kétségtelen, hogy az ő személye sem volt mentes a történelmi pillanat túlzásaitól és bizonyos ideológiai elmeredéstől, de munkássága annak bizonyítéka, hogy az alkotó marxizmus eszméi az esztétikai gyakorlatban is túléltek a kedvezőtlen konstellációkat.

A hagyományörzés és a hagyományteremtés az Utunk profiljának egyik karakterisztikus vonása. Az irodalomtörténeti hagyományok értékelése és a román irodalomtörténeti hagyományok párhuzamába való beállítása a két világ-háború közötti romániai magyar irodalmi élet és a közelmúlt hagyományainak

az irodalomtörténetbe való „beemelése” a romániaiság sajátos feltételeinek a öntudatosítása és a szellemi élet folytonosságának a biztosítása céljából történ és történik. Ugyancsak fontos szerep jutott az Utunk hasábjain az emlékezésnek (így született az egyre növekvő erdélyi Móricz-irodalom, amely az elmúlt húsz év egyik legjellegzetesebb zsurnalisztikai terméke) az irodalomtörténeti publi cisztikának (ilyen műfajú volt például a „Nézzünk hát szembe” című cikksorozat amely a régi Korunk valamint a Helikon köré csoportosult művészek alkotása inak irodalomtörténeti számbavételét és esztétikai elemzését tartalmazta) és tematikus (Petőfi, Ady, Argezei, Sadoveanu, Eminescu) különszámoknak.

Az Utunk szépirodalmára a felfedezés (felsorolhatatlanul hosszú ez a névsor) és az újrafelfedezés (Asztalos István, Horváth Imre, Horváth István, Kiss Jenő, Nagy István és mások esetében) a jellemző. A legtermékenyebb korszak — a hatvanas években — a „teremtő nyugalanság” — irtózás a megállapodottság tól, a befejezettségtől, a megmrevedéstől, határtalan vágyakozás a mozgásra, fejlődésre, az újra, a tökéletesedésre — jellemezte — hatványozottan a Forrás-sorozat íróinál. Sajátosan jelentkezik Erdélyben a mai abszurdok írásművészetének egyik eleme, a groteszk, az Utunkban nyomon követhető fejlődésen ment át az utóbbi években pedig a társadalmi körképét tágító valóságirodalomban gazdagodott leginkább. Műfordítások, kritikák, recenziók, esszék, színház-, film-, zene- és képzőművészeti cikkek ezrei jelentek meg a huszonöt év során. Az újabb évfolyamokban feltűnően megszaparodtak az útirajzok, beszámolók. Emlékezetesek a szilveszteri Utunk című paródiák.

A legfontosabb, amit az Utunk elért, hogy a hatvanas évek második felében a különféle irodalmi törekvések szembesítésének a fóruma lett s tudatosan készített elő a romániai magyar irodalom történetének egy nagygényű szintézisét.

S mindaz, amit — Marosi Péter esszéisztikus ízü, terjedelmes írása alapján — az Utunk huszonöt évfolyamáról elmondtunk „kicsiben” az 1971-es évkönyvre is jellemző. Így például a szépirodalmi rovatban szereplők az Utunk „törzstagjai”, de egyben az egész romániai magyar irodalom különböző nemzedékeinek reprezentánsai. (Lásd példaként Bartalis János, Farkas Árpád, Márki Zoltán, Zaharai Stancu verseit, Bajor Andor, Hornyák József, Kádár János, Panek Zoltán, Szilágyi István prózáját.) A versek a „művesebbek”, a novellák, az elbeszélések a gondolatgazdagabbak, érdekesebbek, atmoszférateremtőbbek. Külön ciklus — „Árban ár ellen” címmel — idézi az elmúlt évi természeti katasztrófát. A különböző műfaji írások közül a Beke Györgyé, Bözödi Györgyé, Lászlóffy Csabáé, Palocsay Zsigmondé, Szabó Gyuláé és a Veronica Porumbacué tetszett leginkább. „Titkokat” élároló „műhelyvallomásokkal” szerepel a kötetben Kovács György, Paskándi Géza és Szemlér Ferenc; Chicagóba, a Kanári-szigetekre, Kínába, Kufsteinbe, Párizsba „röpitenek” a színes útirajzok, amelyek közül a legkedvesebb Marton Lili „Külföldi találkozás Romániával!” című karcolata. „A szellemi örökség nyomában” címszó alatt foglalhatók össze Banner Zoltán — az erdélyi naivákról — Murádin Jenő — Hollósy Simon festőművészről — és Mikó Imre — a nagyenyedi Bethlen Kollégiumról és könyvtárról — tanulmányait. Szellemes a színházi kislexikon, rendkívül gazdag az irodalomtörténeti évfordulók tárháza. Irodalmi jártasságot feltételező keresztrejtvények zárják az évkönyvet, s külön rejtély, hogy miért éppen hét készült belőlük és nem — stílusosabban — tizenkettő.

Külön említést érdemel a kötet ízléses tipográfiája (Árkossy István munkája), amely — csakúgy mint tartalma — egyszerre modern és hagyománytisztelő. Nagyon szép a világirodalmi rangú versekkel (József Attila, John Keats, Borisz Paszternak stb.) és a helyi művészek reprodukcióival illusztrált naptár, és mintegy meghatározzák az évkönyv hangulatát az erdélyi kovácsoltvas munkákról készült fotók.

Örvendetes, — habár ez nemcsak a Létay Lajos vezette szerkesztő bizottság érdeme —, hogy az évkönyv magyarországi könyvtárak forgalomban is kapható.

Csongrády Béla

Gulyás Mihály: Szélfúvás

Vannak vallomásos könyvek. Ezekben ne az esztétikumot keresse az olvasó, ne ilyen vagy olyan filozófiai igazságot, ne a társadalom törvényeit, de lássa meg az embert, aki éppen azzal teremti meg önmagát, hogy leírja életét. Ezek az életpályák lehetnek értékesek és haszontalanok, izgalmasak vagy érdektelenek, ám a megfogalmazás belső kényszere új minőséget is kölcsönöz nekik. Mindenki „megcsinálja” vagy éppen elviseli az életét, de a legtöbb ember sodródik a történelem jégzajlásában, verődve partok között, és csak visszapillantva látja, érti is, hogy mit élt át. Mindenki eljut ehhez a fázishoz, ki fiatalabban — az érettebbek —, ki öregen. Akit jó vagy rossz sorsa kilökött valamilyen közösségből, be is oltotta egyfajta olthatatlan feszültséggel, nyugtalansággal is. Kifejezésvágygal: megörökíteni életének szomorú dokumentumait részben, hogy lezárt múlttá tehesse önmaga számára is, másrészt, hogy más is okulhasson belőle.

Gulyás Mihály regénynek nevezi új könyvét. Több is, kevesebb is annál. Regény, ahogyan minden emberélet egy-egy regénynek mondható. Sorsa, útja a Hernácmonti faluszéltől az újságírásig egy évszázadokon keresztül elnyomott, a világtól és a kultúrától elzárt réteg felemelkedésének az útja is. Őt (a regényben Kovács Miklóst) az író hasonlatával élve egy katapult lőtte ki a faluból. Esete egyszerre általános, de sajátosan egyedi is. A falu zárt világában fuldokló, a paraszti önzéstől, elzártságtól szenvedő kamasz-ember fellázad a szegénység, a vagyon gögje, a holdakkal mért emberség kegyetlen világa ellen. Már nem tud az apjához hasonlóan „szegény ember” lenni: alázatos, béketűrő, engedelmes. Lázadása — 1945-ről van szó — a faluban megindult a mozgás is jelzi. Illyés szegényparasztjai, „társadalom alatti” rétegeinek földmozgása ez a tűrés utolsó határán. Egy osztály ébred öntudatra a csordás fiában, noha lázadása ösztönös és nem mentes szubjektív, olykor egyenesen anarchista indulatoktól sem. Indulatainak, támadásainak a célpontjait szűkebb környezetéből választja ki, de ösztönösen érzi, hogy tulajdonképpen a történelemmel perel. Azzal a történelemmel, amely ilyené tette a parasztot, a **gazdát**: racionálisan számítóvá és kizsákmányolóvá. Az ifjú hős megérzi, hogy ebben a viszonyban: szegény kontra gazdag, mindkét fél megnyomorodik. Az író egyik legjobb leleménye az, hogy ezt a felismerést éppen a gazdagparaszt szájába adja. A történelmi mozgás: 1945. nagyon sok embert röpitett ki a faluból. Zsilipek nyíltak ki, hatalmas emelők segítettek sorsokat jobbrafordulni. Hősünket azonban valósággal löki, taszítja családjának helyzete (csordás, faluszegénye apa — 8 gyerek! — mostoha anya) és egy sajátos baleset. A virtuskodó parasztyerek kezében felrobban a háborúból maradt gránát, amely csaknem megöli, egy életre nyomorékká teszi. Ez a baleset a sajátosan egyéni és a hős életében, ami elkülöníti kortárs sorstársaitól, az a lökés, ami kényszerítő körülménnyé teszi az addig csak szubjektív, érzelmi folyamatot: elszakadását a falutól. A kisárutermelő, racionális, csak a praktikus hasznot szem előtt tartó parasztok világában fölösleges, eltartott ember az, aki nem tud kaszárt, kapát fogni. A közösség kitaszítja. „Fölfelé löki”, hogy megszabaduljon tőle. Kegyetlen igazság és valóság ez. Így küldik tanulni — az állam pénzén — Kovács Miklóst is. A család, a falu eddig is idegennek érezte, mert nem tudott megalkudni, nem fogadta el a „falu törvényét”.

A humánus tartalma mindig az adott történelmi, társadalmi, tehát osztályhelyzettől függ. Nem a parasztokon ítélekezik Gulyás Mihály, amikor bemutatja ezt a „kegyetlenséget”. Nem is tőle tudunk erről először (gondoljunk csak Móricz vagy Zola parasztjaira!). Igyekszik bemutatni azt a változást is amit 1945 hozott. A földosztás tényére gondolunk itt és a falu hierarchikus rendjének megrendülésére. Van egy szép jelenete a könyvnek, amikor a 80 hold buzáért kaszárt ragadó két falu szegényei megbékülnek, kiegyeznek. Ha mindenki jóllakhat, nincs értelme a vérontásnak, nincs tétje, nem szabad elkövetni: az emberélet értékesebb a birtoklás vágyánál és tudatánál. Az **értelmes** emberélet... Ez **új** szempont, amit Gulyás Mihály könyvei is segítenek tudatosítani az olvasókban. (Kozmosz Könyvek. 1971.)

Horpácsi Sándor

Irodalmi Színpadi Napok— Balassagyarmat 1971.

Az Irodalmi Színpadi Napok hagyományos balassagyarmati fesztiválja országos rendezvényé nőtte ki magát — hivatalosan is, a résztvevő együtteseket tekintve is. Ez a rang a balassagyarmati kulturális szervek erőfeszítéseinek megbecsülését jelenti, azt a lelkes és ügyszerető munkás ismeri el, amellyel a házigazdák immár hetedik alkalommal készítették elő és szervezték meg az irodalmi színpadok sok szint megvillantó fesztiválját.

Az 1971-es program hagyományos gazdagsága, az elhangzott műsorok tartalmi és formai sokrétősége az amatőr színpadi mozgalom érettségét, a kísérletező kedv élénkülését dokumentálja. A legtöbb együttes — felnőve a mozgalom követelményeihez — keresi a maga sajátos művészi karakterét, mondanivalóját. S bár az egyéni, a sajátos keresése nem zárja ki a zsákutcát, a tévedés veszélyét, a mostani törekvések legtöbbjé néhány érdekes lehetőséget kínál a további munka folytatásához, a kialakult hagyományok megtermékenyítéséhez.

A fesztiválon résztvevő együttesek, produkcióik alapján nem gyömöszölhetők valamiféle címkével ellátott skatulyába — mégis három egymástól szembetűnően elkülönülő törekvés jelenlétéer figyelhetett fel a közönség és a sokat (néha joggal) bírált zsűri.

Ma is erőteljesen tartja magát az **oratórikus forma**, intellektuális vagy közvetlenül politizáló tartalmak hordozójaként.

A kecskeméti Berkes Ferenc Irodalmi Színpad, az Öblösüveggyári Művelődési Otthon Bartók-műsora, a Balassi Bálint Gimnázium Juhász Ferenc — összeállítású és a karancslapujtói Irodalmi Színpad Weöres-produkciója, a szolnoki Híd Irodalmi Színpad Jónás könyvét feldolgozó műsora képviselte ezt a törekvést a leghatározottabban, általában bizonyítva az amatőr-mozgalom e klasszikus játékformájában ma is meglévő lehetőségeket.

Sajátos felfogást képviselt a szegedi Egyetemi Színpad, amely a 30-as évek „kegyetlen színház”-át kívánta korszerűsíteni, megújítani. A közönség sokkolása, provokálása helyenként szélsőséges eszközökkel, valóban fontos közéleti jelentőségű műsorok esetén — ma is célravezető forma, s ezt az előadást követő élénk viták is igazolták. Maradandó élményekre, a kívánt hatásra azonban csak a sokkoló effektusok mértéktartó felhasználásával lehet számítani, ellenkező esetben nem felrázza, hanem apátiába ejti a közönséget a produkció, mint ezúttal is történt.

A formai újítások, kísérletek közül a Vári Irodalmi Színpadé volt a legérdekesebb, legértékesebb.

Tapéta és árnyék c. műsoruk (Weöres összeállítás) a színpadi mozgás és hanghatások intellektuális tartalmának megragadására törekedett. A produkció közönvéghatása igazolta: érdekes csapást törtek, fogékony közönség előtt céljaik elérhetők. A kísérlet mégis távol esik a mozgalom gyökereitől, elszakad az átlagnéző gondolkodató nevelésétől, — profiszínház — profiközönségnek. A harmadik csoportot más-más színvonalon és mértékben — **a színpadi játékhoz való közelítés jellemezheti**. Az izzai Jókai Irodalmi Színpad (A hűség tövisei), a Madách Imre Irodalmi Színpad (Az áruló), a zalaegerszegi Diák Színpad (Ünnep után) műsora, előadásmódja oldotta fel legjobban az oratórikus formákat, közelített leginkább a színjátszáshoz. E stílus kialakulását nagymértékben befolyásolja természetesen a témaválasztás, az együttes adottságai stb. Bár a fesztiválon szereplő együttesek e stílus lehetőségeit még közel sem merítették ki, látható, érdekes stílusötvet az alakulhat ki, van fantázia ebben az útkeresésben.

A feldolgozott művek, a megfogalmazott mondanivalók még nehezebben csoportosíthatók, felosztásuk még önkényesebb lehet, mint a stílus-variációké. Rossz, ideológiailag-politikailag téves koncepciót csak a zalaegerszegi csoport vitt színpadra. Alfórradalmi, maosta, tévesen interpretált guevarista nézeteikkel arra figyelmeztet-

tenek, hogy a káros, zavart okozó műsorokra a rendezőknek időben fel kell figyelniök. Az előadott produkciók nagy többsége azonban éretten, felelősséggel, a szereplők őszinte hitével szölt napjaink fontos, aktuális kérdéseihöz, vagy „örök” emberi problémákhoz.

Legnagyobb feladata a balassagyarmati Madách Imre Irodalmi Színpadnak volt. Sánta Ferenc: Az áruló c. kisregényének értelmezését, az írői állásfoglalás bizonytalansága folytán a szerkesztő és rendező sem oldhatta meg a teljes siker reményében. „Rázós” témákat választottak a szolnokiak (az öngyilkosság társadalmi problémájának felvetésével), a drégelypalánki Szondy György Irodalmi Színpad tagjai (antisex műsorokkal). S bár az általuk felvetett témákat nem „veszték ki” igazán, elkötelezettségük, felelősségérzetük tartalmassá, érzelmileg gazdaggá tette műsorukat. Örvendetes tapasztalata volt a balassagyarmati Irodalmi Színpad Napoknak az öncélú intellektualizmus háttérbeszorulása, a konkrét, élő mondanivaló iránti igény erősödése. Egyre kevesebb az általában az emberiséghez szölo dilettáns fennkölttség, egyre több a helyi politizálásra közvetlenül kapcsolódó, valóban közéleti műsor, mint pl. a Nem magánügy, az Erato, vagy a kecskemétiak Kalendárium c. műsora, áttételesen a Jónás könyve előadása.

Rendhagyó volt a fesztivál nemcsak a kísérletező kedv élénkölése folytán, hanem a zsüri magas mércéje, sok vitát kiváltó döntései, elemzései miatt is. Az indulatok elmúlásával, a tanulságok levonásakor célszerű megfogalmazni: a fesztivál, s maga az irodalmi színpadi mozgalom nagykorú lett, a felnötteknek kijáró mércével kell mérni értékeit, tévedéseit.

Kiss Aurél

Őszi tárlat a Kohász Művelődési Központban*

E kiállítás minősítésére a jelenlévők nyilván többféle jelzöt is találtak, nyilván ezek döntö többsége rá is illik a kiállított anyagra. A lehetséges sokféle jelző közül számomra háromnak van jelentősége. Engem a kiállítás szokatlansága, a szimbolikája és hasznossága ragodott meg elsősorban. Miért? Először is szokatlannak éreztem időpontja miatt. Hiszen ősszel nálunk nem szokás ilyesfajta kollektív kiállítást rendezni. A város, a megye és a vendégművészeink bemutatkozása, nagy seregszemléje tavasszal szokott lenni. Szokatlannak tűnt az is, hogy hétfőn nyílik a tárlat. A kiállítás-rendezési gyakorlat úgy alakította, hogy e célra a vasárnap délelőttök jelöltettek ki. Mindezekből az előjelekből arra is következtethetünk, hogy az eltérések tudatosak, szándékosak. Ez utóbbira gondolhatunk abból is hogy nemcsak az idő, hanem a hely megválasztása is elüt a gyakorlattól és ebben a környezetbe hívták meg a képzőművészet iránt érdeklődő vendégeket. Az pozitívumként értékelhető, hogy a kiállítás rendező keresve-kutatva a város viszonyai között meglévő lehetőségeket az egyik jó környezetre találtak rá ismét, és ilyen formán is ápolják a város egész kulturális fejlődése szempontjából is az értékes történelmi hagyományokat.

Az a véleményem, hogy ez a művelődési központ ilyenfajta igényeket is ki tud elégíteni. Kissé szimbolikusan is érzem, hogy a város egyik ipari központjában került sor erre a rendezvényre. Nyilvánvaló az, hogy itt nem arról van szó, hogy a művészet „leszállt” ormairól és fenségességében megmutatkozik, hanem arról, hogy törleszteni kíván olykor-olykor felhalmozódó adósságából. Úgy vélem, ez irányban nagyon sok még a tennivaló, hogy a tudati felszínen, vagy a felszín alatt a rejtőző

* Elhangzott a kiállítás megnyitáson

igényeket felébredszük, illetve ezeket kielégítsük. Szimbolikusnak érzem továbbá ezt a kiállítást azért is, mert úgy vélem, hogy mostani feladatainknak a kezdetét is jelzi, melytől azt várjuk, hogy tovább viszi közművelődésünket azon az úton, amely Salgótarján folyamatos kulturális fejlődéséhez szükséges. Amelytől feladataink jelenlegi szakaszában azt várjuk, hogy az eddigieknél jobban ébressze fel és elégítse ki a munkások és az ifjúság kulturális igényeit.

Nyilvánvaló, hogy ehhez a munkához szükség van azokra a képzett erőkre, akik ebbe a munkába meggyőződésük, ismereteik alapján részt kívánnak venni. A számbavehető erők között lényeges szerep jut szocialista értelmiségünknek, művészeinknek. Így népművelőink, művészeink számára e feladat megoldása igen nemes és reális tartalmú.

Ez az alkalom azt is igazolja, hogy közművelődési intézményeink megértették e feladat lényegét. Hiszen ez a gyűjtemény az ez évi Múzeumi Hónap során három intézmény összefogásának eredményeként született: a Munkásmozgalmi Múzeum, a Kohász Művelődési Központ, a Megyei Művelődési Központ vezetőit, munkatársait dicséri. Aki ismeri a város közművelődési életét az azt is tudja, hogy ennek az alkalomnak nagy jelentősége van az egységes városi közművelődési tevékenység szempontjából. Az is jó, hogy ez a kiállítás nem egyedül példaként csupán. Az összefogásnak egyéb jeleivel is találkoztunk. Az elmúlt napokban a társművészetek közül a kórusok találtak itt otthonra, hogy a városban, a megyén túl is öregbítsék hírünket. A két alkalom — remélhetőleg — nemcsak szórvány esetenként fog szerepelni emlékezetünkben, hanem áterjed és realizálódik a mindennapok szorgos munkájában is.

Külön elismerésre méltóak azok a művészek, akik a múzeumi felhívás nyomán munkájukkal jelentkeztek e tárlaton. A városban élők közül láthatják Czinke Ferenc, Iványi Ödön, Lóránt János, G. Mészáros Erzsébet és Pataki József alkotásait. A balassagyarmati művészek közül Réti Zoltán képei láthatók. A megyén kívül őket Somogyi János festményei, Vasas Károly szobrai, Csohány Kálmán grafikai képviselik. A tárlat hasznos abból a szempontból is, hogy újabb fórumot és lehetőséget biztosít a városban, a megyében és a megyén kívül élő művészek számára, hogy erejüknek és képességeiknek megfelelően vegyenek részt a város kulturális programjának megvalósításában. Azt hiszem — egyeztetve a különböző szinteken megfogalmazott tervekkel, elképzelésekkel — ez az őszi kiállítás hasznos kiegészítője és kiegészítője — és nem ellenlábas — lehet a már nagy hagyományú és továbbra is legjelentősebb kiállítási programnak, a Tavaszai Tárlatnak. Az ezzel foglalkozó intézményeknek ilyen összefüggésben is érdemes gondolkodni, hiszen ez a művészeti élet újabb ösztönzőjévé is válhat. Itt nemcsak a „felnőtt generáció” fejlődését kísérhetnénk szemmel, hanem az „új” nemzedék legizgalmasabb darabjai is fórumot, közönséget kaphatnának.

Napjaink igényeként vetődik, vagy vetődhet fel az is, hogy élve a hely-adta lehetőségekkel, a létrehozó intézmények keressék az alkalmat, hogy a kiállítást a munkások, a szocialista brigádtagok, a szakmunkástanuló intézet diákjai minél nagyobb számban tekintsék meg. Törekedjenek arra, hogy a szervezett programok keretében a művészekkel is találkozhassanak.

Jó lenne, ha az eddig előforduló példákban okulnának a művelődési folyamatban résztvevők, és a két összetevő — az alkotók és a közvetítők — egymásra találásának és további, a lehetőségeket jobban kihasználó, tudatosabb és egységesebb gyakorlat újjászületésének lennének a mai napon tanúi. A cél: a magasabb műveltséggel rendelkező munkásság, a város szocialista kultúrájának továbbfejlődése érdekében.

Ehhez a közművelődés irányítóinak, a közművelődés minden munkásának azonos szemléletére és gyakorlati egységére van szükség. Abban bízva, azon munkálkodva, hogy még több ilyen felfogású — a mindennapi munkában is tükröződő — kiállítással, rendezvénnyel találkozunk, nyitom meg e kiállítást és kérem tekintsék meg a műveket.

Horváth István